

**МІЖ РІДНИМИ
В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ**

В друкарні Христофа Райсера Снів у Відні.

МОЇМ НЕЗАБУТНІМ ДРУЗЯМ

*О. О. Кл. Бжуховському, Раф. Криницькому, І. Сенишиному, п. п. П. Мазуришиному, А. Фірманові, І. Кучмі, І. Андрусевичеві,
М. Бродюкові, Крамерові*

*й усім, що хвилі моєї праці й осамітнення
розважували*

на довічний спогад

АВТОР

Шуміла хуртовина над нашою землею... Переколочувала нам усе життя.

Кидала нашими головами, як вихорі снопами по сірому полі. Позакидала нас світами.

Одних, щоб шляхи далекі та важкі верстали по безкраїх просторах рідної землі. Від Галича — до Дону далекого, з над Дністра-Словути — до Сяну річки... Любити рідну землю щоб навчалися...

Одних з нас, щоб чужою чужиною холодною скиталися...

Одних за моря погнала. До рідних, що від елліднів колись свою землю кидали, нової батьківщини шукали... Щоб тепер рідний край свій старий підчас хуртовини рятувати помагали...

Позакидала нас хуртовина світами.

Не на день, не на два, не на місяці — на роки цілі, на десятиліття...

Хто з нас побачить ще рідну свою землю?... А хто тільки в снах тужливих блукатиме по рідних пивах запашних?...

По волі й по неволі мусимо шукати на чужині своєї України... Там, де нас закинула химерна доля. Мусимо творити собі свою Нову Україну серед чужих людей... на чужій землі...

У своєму мізку, у своєму серці... В своїх думках-мріях, у своїй волі-хотінні, у своїх чинах...

Коли б усі ми схотіли творити собі Україну, коли б ми змогли творити її!... Коли б уміли, на чужині проживаючи, думками буяти по землях України!... Коли б чар України

встиг полонити нашу волю, скувати наші діла, щоб чи на чужині, чи за морями, чи де б ми не були, — щоб ми могли сказати:

Всі мої думки для України!...

Вся моя праця для України!...

Вся моя любов для України!...

Бо Україна там, де ми з своєю любов'ю до Неї, з своїми думками про Неї, з своїми зусиллями задля Неї...

Бо Україна розстелиться по всьому світу, куди ми нестиremo Її ідею, де ми роститимемо Її красу, з ким би не звязала нас для життя, для праці, для радощів і турбот — наша доля...

Бо тільки тоді буде сильна, могутня наша Україна, коли ми по всіх чужинах, по всіх світах виявлятимемо свою гарячу, свою непереможну любов до Неї, коли ми прославлятимемо Її ім'я чистою саможертвою, хрустальною працею для Неї... Коли ми радітимемо Її радощами, болітимемо Її стражданнями...

Де б ми не були... З ким, серед кого ми не жили б...

Читаю Твої спогади, мій давній Друже, і серцем почуваю: Недаром викинула Тебе хуртовина з Твоїєї рідної землі! Для Тебе, з Твою любов'ю, з Твоїм почуттям правди, справедливості, немає тепер вільного місця на Україні.

Але й не намарне Ти, Друже, скитавшися по світу.

Краса Твоїї душі прославляє навіки ім'я Твоїєї рідної землі!

Велика любов Твого серця в обіймах до грудей пригортає тих, що, здавалося б, давно вже пропали для нас.

Твоя щира й чиста праця-творить для нас Нову Україну — далеко, за морями...

Читаю Твої спогади й хвилями — сліз не можу спинити в очах. Сліз радощів...

Які нові світи мені Ти відкриваєш! Як Ти вчиш мене пізнавати могутню силу нашого народу, того велетня, який

усе й усюди в й буде тим, чим був на рідній землі — воля-
ким сином своєї України...

Читаю Твої спогади й хвилюється на радіощах мое серце
від тієї ніжної краси, яку Ти мерезавш над безоднями моря,
у тіни пралісу, на степах безкраїх — чужних, далеких та та-
ких рідних Тобі й нам, що нас веде туди краса й сила
Твого слова, глибока Твоя любов...

Читаю Твої спогади, й упевняюся, що, чим довше Тобі
й таким, як Ти, будуть заперті шляхи до рідної землі, тим
сильніше прославиться імя України поза її межами, тим
могутніше Вона проявлятиметься в колі вольних народів
світу.

Бо така праця, як Твоя — не йде намарне! Вона сіє
красу, ростить силу...

У Родавні 16. травня 1923.

Антін Крушельницький.

На морі.

На пароході „Ругія“, 26. січня 1922.

Вчора в-останнє прощав я Європу з земляками. І в Гамбурзі віднайшли мене люди, котрі мене знають з імени. Довго тяглася балачка на політичні теми в гуртку трьох Українців, що прийшли мене провести на дорогу — за вечерою, а потім у розкішній каварні. — Не можу жалітися: тим разом кидаю Європу без жалю до рідних.

Відбувши довгі формальности в еміґраційнім домі, я врешті опинився на пароході. Оце вдруге кидаю Європу; тільки тепер не на пароході люксовому, у вигідних сальонах, а на маленькому німецькому пароплаві у третій класі. А їду як представник власного уряду... Чогось хочеться повести анальоґію між колішнього мою їздою раба й австрійського горожанина і теперішньою їздою вольного українського горожанина.

О 4. год. після обіду підняли якір. Парохід звільна несеться лиманом. Лаби до Північного Моря. На дворі мороз (16°); подорожні, передроглі, вештаються, вишукуючи свої кабіни і збираючи свої клунки до купи. Мені мають перемінити кабіну на кращу. Сижу в „Rauchersalon“ 3-ої

кляси, курю тупо цигаретки, ловлю відорвані слова розговорів і не хочеться ні думати, ні згадувати, ні жалувати за чим би то не було, ні сподіватись. — Врешті вирвався з матні віденських інтриг, кинув поза себе всі нікчемности, що мене обмотали останніми місяцями. Їду до нової землі, до нових людей, до нової праці.

Криги заступають пароходові дорогу і він на силу ледви посувається вперед. По обидва боки тягнуться заморожені білі береги Ельби. Сон мене ломить.

27. січня, 10. год. вранці.

Пізно поза північ не міг заснути. Хворий плунок і давлення під серцем не давали вснути. І тільки дивно мені було, що парохід пливе так спокійно, хоча по моїх обчисленнях повинен би знаходитися вже на морі. І дивно було, що криги ще далі вдаряли об його береги з ломотом, бачилося, намагалися його розторощити.

Вранці вийшов я на палубу і побачив сумний пейзаж. Кругом леди, які пароходові приходиться ломити своїми грудьми, і брудна картина берега. Значиться, ми ще на Лабі. Парохід раз у раз зупиняється, щоб із більшим розгоном вдарити на противника, що йому дорогу тамує. Важко з Європи видобутися...

4. год. сполудня.

Вже одну добу в дорозі. Береги пропали, ледів уже не видно. Кругом зелена, рухлива скатерть, що здувається і пересипає на собі біле

руно. Сонце ясніє і сріблить хвилі, холодний вітер зганяє подорожніх з палуби і приковує їх до теплої залі.

Перед годиною легке хитання пароходу викликало в мені опьяніння і бачилось — ось-ось почнеться клята хвороба. Ноги тратили ґрунт, підо мною починала отворитися бозодня. Перейшло щасливо. Ще не пора: ще яких 20 днів і бурхливий канал і безмежний океан передо мною. А за той час, хто знає, яку ще погоду доведеться пережити... Поки-що треба забавлятися роботою. Тільки ця умова тупість! І що мене так приголомшило?... Кругом гомонить розмова: німецька, еспанська, мадярська і французька мова мішаються і тільки відорвані слова, або фрази вдаряють об моє ухо. Та розмова мене й так не цікавить. Їдуть самі дрібніші промисловці, публіка притупіла для всяких ідей, за виїмкою ідеї гроша й доброї кухні. Волочаться по океані між двома світами і подорожування для них буденна річ. Оповідують пригоди подорожніх в часі морської хвороби і посміхаються над нещасними. Їх нерви навіть для фізичних тонкостей загрубі. Щасливі люди...

Парохід злегка перехиляється з боку на бік — здається, наркотик починає в мені ділання. Закурімо цигаретку... І геть гонім немилі думки!

8. год. увечері.

Парохід розмахнувся і гремить та сопе, колихаючися повагом на боки. Поруч мене з гомоном грає в карти товариство, що пізналося що-йно

вчора, і побренькує німецькою алюмінівою монетою. Перша моя знайомість — Італієць з дочкою, що вже 25 років пережив у Бразилії. Його інформації про Бразилію мене підбадьорюють і велять забувати за всі майбутні пригоди дороги. *Avanti!*

Почування втрати ґрунту під ногами поки-що минулось. Що завтра буде — побачимо... Стюард заповідає з цинічною посмішкою, що завтра вже не всі до столу засядуть. *Клятий!* —

28. січня в обідню пору.

Вчорашній вечір зітшов на гутірці з усякими людьми. Від старого Італійця я дізнався де-що про Бразилію. Далі балакав з молодим мадярським офіцером, що їде в Аргентину долі шукати і полювати. Врешті перебалакав довго з німецьким молодим ремісником на політичні теми. До нашої балачки прилучився ще один Німець. З розмови я пересвідчився, яка переміна зазначилася в душі німецьких мас. Ні сліду давнього імперіялізму і цезаризму, майже ніякого бажання відплати. Кожний має на язиці одно питання: Навіщо було воювати? Давній брутальний Міхель сьогодні крапля в краплю російський пасивний дядько. Його мрія — спокій, праця і покута за гріхи Вільгельма. Не хочеться вірити, як глибоко в душу Німців запустила коріння республіканська ідея! А при тому слідний у цій душі сильний нахил до містицизму. Скрізь процвітають спиритистичні сеанси. Дивні діла твої, Господи!... Хочеться вірити, що війна таки не велася безцільно.

Вчора виловили у вуглю біля машини двох Українців, — Москалів, як думає публіка. Мені одному відомо, що нещасні були моїми братами. Хотіли дешевим коптом перекрастися на другу півкулю. Позалазили у вугля і тільки увечері повлазили з нього й почали роздивлятися по пароході, заглядаючи в кожний куток. Почувалися, як у себе дома. І врешті їх виловили і висадили на беріг; а що далі з ними станеться?... Оце Твої діти, бездольна Україно! Певно з тих, що за Тебе груди свої на ворожі кулі наставляли. Тепер тікають у світ за очі, та й ще до того як шурі у вуглю на пароході! — Мені навіть не випадало до них признатися й я був радий, що їх узяли за Росіян. Бо я, пасажир 3-ої класи, панок, котрому вільно признатися, що він син України, хоч не вільно признатися до того, що я відпоручник свого уряду, щоб урядові сорому не робити своєю демократичною корабельною картою. А все ж таки — я панок — і сотки українських інтелігентів, що на еміґрації в нужді пропадають, завидують мені мого щастя... Бо хто з них спроможеться на корабельну карту 3-ої класи до Бразилії? Хто з них спроможеться на таке прохарчування, як я дістаю на оцьому поchtовому пароході в їдальні 3-ої класи?... Хто з них усилі вирватися з обіймів мольоха еміґрації, що випивав всі життєві соки з синів України, і піти на стрічу новому життю, що пробуджує сонного духа і креше з нього нову енергію, новий пал і нове одушевлення до життя і праці? — І скільки їх благало мене, щоб я вирвав їх з пекла еміґрації і простелив їм дорогу до

нового світа! — І починаю вірити, що я вибранець долі. Пусте, що оставив за собою семью, діточок, яких я вже півтретя року не бачив, що їду на невідоме життя, мабуть на важкі труди й на ласку вигнаних нуждою з рідного краю. — Та поки-що про все те я не думаю: живу одною думкою — заїхати щасливо до Бразилії, добути допомогу рідним. А там — нехай діється, що хоче. Щасливе отупіння...

Та й чи є що краще, як їхати інкогніто серед пестрої громади всіляких людей, усіляких національностей — ніким не займаним, для всіх невідомим і чужим, жити виключно собою у своїм світі? А ночами в маленькій кабіні, один-одним наслухувати вміраючих голосів з сусідніх кабін, вигуків служби, гомону машини, шуму й ломоту вдаряючих об стіни пароходу хвиль, слухати квиління дитини за стіною, мірити положенням тіла хитання пароходу і дождатися в непевности, коли почнеться герць моря. Або ці перелетні думки безсилля, спаровані з тривогою, а то і з одчаєм, думки про те, що під пароходом бездонна глибина, а парохід на ній мізерна пилинка! Щойно в такі хвили вчимося резиґнації і погоджуємося з тим, що ми ніщо — вчимося покірливости.

Голова в мене важка, як після неспрочної ночі; одначе я ще тримаюся. Раннім ранком, коли я зайшов до їдальні, застав у ній тільки яку половину подорожніх. Інші вже хворіли. А ті ті, що вийшли з кабін, танцювали усякі вихиляси, здавалося, були ляльками, завішеними на гумі і пущеними в рух рукою дитини. Пізніше

небо випогодилося, море заспокоїлося і хворі прийшли до себе.

Тільки не піддаватися! На нашому пароході їде поверх 60-літній зівялий дідок. А я ще „молодий“...

При сусідньому столі грають у карти, а там цокають об стіл „доміна“. Чогось хочеться шептати: все газард, ціле життя — непевна гра. Тільки мати при грі здорові нерви і погоду духа й байдужість до всього!

Море спокійне й легко скучерявлене. На дворі тепліше і з морозу тільки останки льоду на палубі остались. Над зеленими просторами висять сірі імли. За пароходом несуться невтомні чайки і згори дивляться цікаво на палубу. Наближаємося до берегів південної Англії.

30. січня.

Самі недобитки подорожуючої громади осталися. Та й ті якісь непевні, несвої, чогось докидаються і як замотиличені по палубі снуються. Клята біскайська затока! Парохід так і танцює і ось-ось води почне крізь береги набірати. І звідки набереється в цеї води сили? Налп парохід — це справжня забавка для неї. — Дивлюся на стрічні пароходи, що поуз нас перепливають. Хвилями тільки щоглу і комин часами з води видно. А все ж таки дивлюся на все те, як на щось звичайне. І коли нічу вода об стіни парохода ломоче й гремить, коли парохід перехилиється так, що важко на лежанці рівновагу зберігти, коли він увесь тріщить і скрипить — я лежу

байдуже і єдино слідкую за моїми силами відпорності; і почуваю себе гордим, що належу до сих 20% подорожніх, які досі не піддалися все-сильній морській хворобі. Тільки хвилинами хочеться зірватися з лежанки, тікати кудись із цієї тюрми — та враз приходить свідомість, що виходу з неї немає. Отак минають години, дні й ночі.

Перебалакав трохи не з усіми товаришами дороги. Наслухався їхніх балачок до переситу.

Найбільше йдуть балачки на політичні теми. І дивно: хто б то не був, коли мова зійде на Польщу, кожний виповідає думку, що Польща не вдержиться, кожний вважає її чимось зайвим. Зате всі вірять у будуччину Росії і їй спочувають. Мені приходить ся інформувати про Україну, та це питання мало кого цікавить. Ми далі ще не їстнуємо для „цивілізованого“ світа. Що ж? треба буде дати себе пізнати...

Найцікавіший пасажир — це жидок, родом з Києва, що змалку виховувався в Парижі, та скрізь акцентує своє походження з України. Говорить по-французьки й по-російськи, та трошки по-німецьки. Вже третій день жаліється на хворобу, та все ж таки не дається. Скрізь його повно, з усіми балакає, завсіди веселий, на все байдужий. Широка жидівська пика з закривленим носом, грубий аж до комічності — типовий представник своєї нації. Чув про Шевченка і знає кілька фраз із його творів, чув про Тараса Бульбу, Хмельницького — і хоч України не бачив десятки років, готов сьогодні Україні душу записати. Цікава раса...

Бувший капітан, Мадяр, незвичайно втішився, що міг зо мною по-польськи балакати. Спеціально уподобання...

Тому, що я найбільше балакаю з бразилійським Італітцем по-італітськи, мене взяли за Еспанця або Португальця. Треба було в'яснити, хто я такий. Чи зискав я на цьому в'ясненні, чи втратив, не знаю. Та все ж таки мені приходить ся грати ролю брошури, виданої міністерством преси і пропаганди. Брошури менш коштовної, та мабуть більш користної, бо все ж таки з неї цей і той де-що почитає.

Борюся останками сил проти недуги. Ніч заповідається найгірша з усіх дотеперішніх ночей.

31. січня.

Ще година-дві і хвороба добереться до мене. На щастя, в далі виринають снігом оповиті гори Еспанії. Доїздимо до північної Еспанії до Сантандер. Ох, яка пожадана для всіх ця земля, що захистить нас перед бурунами!

9. год. увечері.

Парохід спочиває в захистній затоці, не ворушачися. Вся громада віджила і до вечері заявилися ті, яких уже по два або й три дні в їдальні не було. Всі почувуються, як новонароджені. Нові подорожні, Еспанці, ще не освоїлися з товариством і сидять якісь не свої. В залі гамірно й весело. Аж тепер відчувається вповні благодать сухої землі під боком. А все ж таки наш парохід ще

ї не був на отвертому океані. Як любо споглядати з палуби на близький беріг, на якому розкинувся город на узгіррі, скупаний в електричному світлі!

Сижу в салоні з новим знайомим, Українцем, який оженився в Німеччині, куди попав воєнним полоненим, і згадуємо недавно пережите. Згадуємо Раштадт з табором українських полонених і згадуємо славу „безпалківщину“ і „гуцайлівщину“. Міст знайомий — це один з тих, яких славі про-світителі з Буковини зробили байдужими до українства, перегнавши їх через відомий „карний бльо-к“ і загнавши на німецькі каторжні роботи. „Der Fluch der bösen Tat...“ Таких ворогів українства виховали буковинські педагогі десятки тисяч і накоїли Україні більше шкоди, ніж усі чорносотенці. Відсахнули від українства звичайно пай-кращих синів України, котрі не хотіли підчинитися режимові терору і спідлитися. І міст новий знайомий — людина жива, цікава, підприємлива, зневірився в українство і що-йно почувши мої балачки про Україну з другими подорожніми, зацікавився мною і познаймився зо мною. Ось так і на океані довелось мені віднайти заблудшого сина України, щоб його навести. І де мені вже не приходилося вишукувати синів України і завертати їх з манівців! Дивно якось складається...

В ідальні грає музика і танцюють, а ми гуторимо про майбутнє України. Парохід дримає на якорі під берегом Еспанії.

1. лютого.

Раннім ранком рушив парохід у дальшу дорогу. Треба було знову звикати до стукоту, ломути й хитання. На щастя, вітер заспокоївся, на дворі потепліло, море вирівнялося і тільки злегка здувається, щоб не охлянути зовсім. Подорожні сидять на палубі, розкошуються весняним літеплом, гублять свої погляди на лазурових просторах води і на ясніючих сріблом, снігових кантабрійських горах. У цілій природі так спокійно, погідно, тепло — що ж дивного, що і в душах подорожніх дихнуло весною? — Чи довго матимемо таку погоду в природі і в душі?

2. лютого.

Парохід зупинився в Коруна, на північно-західній кінчині Іспанії. Знову облягли нас улізливі Іспанці з кошами „аранхас“ і всякої всячини і намагаються видурити від нас німецькі марки. На дворі хмарно і вітряно, та проте тепло. Сотні мев тріпочуть біля пароходу крилами, скиглять і виловлюють відпадки з кухні на воді. Невідступні товариші самотнього подорожуючого, прикованого до пароходу; єдині живі істоти, які йому приходиться бачити поза своєю залізною тюрмою.

Вже третю годину парохід стоїть у захистній пристані, а все ж таки і досі здається, що він колишеться на безоднях і ноги якось сами хитаються.

Вже сьомий день на морі, а що-йно північні береги Еспанії кидаємо. А де ще Ріо де Жанетпро! Ох, надоїла ця їзда! Куди не повернутися, всюди все оселедцем воляє, а голова заодно мов у похміллі важка і затуманена. Коли б уже раз на повний океан виплисти і справжню їзду почати, яка до мети наближувала б! А то немов на одному місці парохід балянсує.

Зпоза хмар пробивається сонце. Перед очима зеленіє беріг, вітер завіває любим теплом — так і не хочеться вірити, що в тім самім часі затока Лаби замерзла і зачинила парходам доступ до Гамбурга. Вся публіка на палубі, все віджило: так і кипить життя там, де до недавна все животило. І не хочеться вірити, що за кілька годин, коли парохід із пристані викотиться, та сама публіка знов похнюплена буде куняти по кутках і по лежанках, кисла, без життя, з обличчями, на яких фізична й духовна депресія писатиме елегії людської мізерії. Бідні ці люди...

3. лютого.

Від 8. год. ранку ми у захистній затоці біля Еспанського міста Віго. Це останнє європейське місце, котрого наш парохід доторкнувся. Увечері виїдемо з Європи, щоб зупинитися аж на берегах Бразилії. Ледви чи зупинимосся скоріш, як за два тижні.

Яка розкіш доторкнутися ногою землі після 8-ми дпвньої їзди морем! Спершу ходиш, мов п'яний, усе йде хороводом, ноги вгинаються, земля немов подається під ногами. Через дві-три години

забувається про їзду парохомом: напливають у тебе нові сили, хочеться їсти, пити — словом почуваш себе новою людиною. І давно я не їв з такою охотою й смаком, як сьогодні в невеличкій еспанській реставрації, попиваючи добрим вином з Galici'i. (Дивним дивом довелось мені висісти як-раз в провінції, що носить назву моєї ближчої батьківщини, після того, як я цієї батьківщини не бачив уже півтретя року.)

Набравшись сил до дальшої дороги, вернувся я на парохід. Дожидаюся відїзду. Ген красується чепурний город, що здіймається терасою над затишною затокою, скутаний прозорою імлюю. На дворі любе тепло, так і не хочеться вірити, що маємо перші дві лютого. Вітер ущух — дорога, після бурхливої ночі, заповідається гарно. Кінчать нагружувати вуголь, порядкують на палубі — ось-ось рушимо. Якось ніяково робиться від думки, що більше двох тижнів не доведеться землі оглядати; та рівночасно хочеться скоріш їхати, щоб заспокоїти цікавість, щоб побачити нових людей і нову країну, щоб зорієнтуватися, чи поведеться для загальної справи щось зробити — а врешті, щоб уже раз видобутися з цієї тюрми пароходу. Дорога рішуче задовго тягнеться... Від самого сидження на пароході п'янію і, здається, знову колишуся на рухливих хвилях. І готов зненавидіти море, це море, яке досі любив більш усього. А все ж таки — хай би вже раз рухнули!

Вечір. З пароходу, який досі дримає, видно недалекий беріг. Сотні світл, розкинутих на терасоватому узгіррі, так і сміються привітно до

чужинців, що мріють про свої країни, попритулювані до стін пароходу. На душі якась дитяча зворушливість розливається.

Загуділа труба, парохід починає дріжати, рухнувся з просоння і звільна почав сунутися по збитій хвилі. *Vogue la galère!*

5. лютого.

Страшна, незабутня ніч! Здавалося, парохід розсипався під ударами хвиль — увесь тріщав, скрипів і перед наскоками ворога вигинався. Від часу до часу нісся оглушливий грюкіт і здавалося, вода вливалася до середини всією силою. Часами, коли парохід перехилився на бік так сильно, що треба було триматися, щоб не висипатися з лежанки на поміст, було чути бренкіт посуду, що сипалася в кухні на землю, і тоді здавалося, що це вікна пахороду під напором води розтріскуються. Коридорами бігала служба, роздавалися поклики, нісся грюкіт — за стіною квиліла дитина.

Незабутня, страшна ніч! Яким мізерним черв'ячком відчуває себе людина в таку ніч на безоднях океану! Яким байдужим робиться він до всього, що донедавна було суттю й метою його життя!

Надійшов ранок. З бідою вдалося мені одягтися й вийти на палубу подивитися, що діється. Вітер дув і трохи не змітав подорожніх у море; щогла й реї заводили жалібно, як струни на величезній гарфі. Лушпиною носився парохід на височезних хвилях, западаючи в яри між ними, то знову випливаючи на виростаючі ненадійно рух-

ліві гори. Куди засягло око, бачило безкрайній простір, засіяний горбами і ярами, на котрому, здавалося, вітер гонив кучугурами снігу, звиваючи його з одного горба й заносючи на другий. Коли було дивитися в даль, затрачувалося зовсім вражіння моря: малося вражіння безкраєго поля, по якому бушував вітер і носив купами снігу. І саме тому, замість почування страху, родилося почування роскоші.

Я стояв на самому задньому кінці пароходу. Були хвилини, коли зад пароходу випливав високо понад воду і шруба не засягала води та гуркотіла в порожньому просторі. І нараз западав він у наскакуючий вал води і з ломотом валився у безодню до того, що вода вискакувала вище палуби і тільки швидкий рух угору не допускав на палубу води. Так само боровся парохід з наскакуючими водяними валами на його боки. Він грався з водою, тікав перед нею, відхилявся від її наскоків, виринав на її гребені, вертів собою, здавалося, знав усі хитрощі противника і на всі ті хитрощі знав способи, яких уживав у свою пору. І аж тепер можна було пересвідчитися, яким неоправданим являється страх подорожнього перед розбурханим океаном.

Я стояв цілими годинами на кінці пароходу, тримаючися поруччя, щоб вітер не викинув мене з палуби в безодню, колихався понад кипучими, ревучими глибинами, почував себе легким, як чайки, що плвли за пароходом і цікаво споглядали згори на мене, і почував себе таким певним, немов би стояв на твердому ґрунті, або

йшов добре втоптанюю дорогою. І роскошувався чудовою картиною, якої не змалювало ще ніяке перо ні кисть, і роскошувався своєю силою і певністю і спокоєм духа.

Сонце перебивало гонені вітрами хмари і на розбурханих хвилях розлилася безмежна маса срібла, що переливалося, блистіло, сліпило очі. Стільки сяєва срібла ще не приходилося мені ніде бачити.

Р. S. Скільки на нашому пароході політиканів! Просто уха болять від дискусії. А вже найчастіше спорить мій земляк, Київлянин, з мадярським офіцером. Малограмотний „малорос“, залюблений у величі давньої Росії, фанатичний православний бігот, уже виводить мене з рівноваги. І сьогодні прийшлося мені на очах усіх засоромити його і виказати його неграмотність. А коли він далі обстоював свої русофільські погляди, мадярський націоналіст, аристократ, мусів звернути його увагу, що рацію треба признати мені, українському націоналістові, який знає свою націю краще і котрий, як Галичанин, стоїть культурно вище наддніпрянця. — Ви — казав Мадяр — мусите піддатися дисципліні і прововоді Галичан, бо тільки вони зроблять з вас націю. — Цікавий я, що сказали б наддніпрянські віденські сектанти, як би почувли виводи мадярського шовініста, що втік перед румунським терором із Семигороду, дарма що є сином багатого поміщика...

Мені приходиться щаста давати подорожнім, головно Німцям, пояснення що-до української

справи. І я став уже авторитетною особою що-до питань східньої Європи. Та й не дивниця: аж тут я пересвідчився, як мало поінформований захід про східню Европу. Можна сміло говорити про загальну „in rebus orientalibus“ ігноранцію.

Ось так моє інкогніто, яке я так люблю в дорозі, зовсім пропало. Мене знають усі подорожні з кляси і всі поважають, як людину найбільш серед них освічену. Мені приходить ся говорити на всяких мовах: по-німецьки, італійськи, українськи, російськи і польськи. Ось чим я подорожнім imponую найбільше!

Побіч наддніпрянца моїм найближчим товаришом є Італієць, старий бразилійський доробкевич, з котрим приходить ся що-дня говорити про Бразилію, Італію, Україну — пити пиво і грати в доміно. А другим балакуном, що не дозволяє мені працювати, є стюард, комічний німецький Міхель, спіритист, увесь постріляний на війні, великий противник війни. Замучує мене своїми розмовами, а вже найбільше забавляє мене, коли почне говорити по-польськи, говорячи якимось нечуваним воляпиком, з котрого я тільки де-які слова всмілю зрозуміти.

6. лютого.

Море спокійне, небо затягнене легкими туманами, лагідне тепло травня, вітер ледви дине.

В їдальні при обіді грає музика. Гості понаїдалися і попивши вином, курять задоволені та мріють, заколисані мелодіями вальсів і пісень. Передо мною мій приятель Італієць з донькою; поруч

Німкися з молодим сином, прегарним юнаком, далі стіл з малярськими парубками, а там аристократи купці, переважно Німці, і так далі — аж до останнього стола, де розсівся бундючно хитрий сфранцужений київський жидок. Старші і молодші, парубки, дівчата й замужні жінки. Усі їдуть до Бразилії та Аргентини, хто вперше, хто вже вдруге, до дому, — всі їдуть з надіями на багатства — в усіх одна думка: покінчити з європейською мізерією. А чого я їду?... Їду за грішми — та не для себе. Для себе я досі ніде не добув багатства — та й уже й не сподіюся добути. І не знаю, в кого більша рація їхати в новий світ: у мене, чи в усіх інших, що їдуть ураз зо мною. Та за те в мене менше даних до зневіря і жалю, ніж в усіх тих. А все ж таки я чогось завидую оцій громаді, що їде в далекий, невідомий світ — хто з робучими руками, хто з купецьким хистом, хто з мізком — а всі з великими сподіваннями. І щось хлипає в душі, коли слухаю знайомих з віденських каварень мельодій; когось мені нестас, чогось мені треба.

Та годі! годі потуряти серцю, коли парохід колишеться над безоднями, далеко від берегів Європи, а ще далі від берегів Америки. Ось в імлі з океану виростають ген-ген гори острова Мадейри. Там карається останній коронований Габсбург, так само далеко від усього, чим він жив і що творило значну частину його душі.

Замість згадувати, тужити й жалувати, ходімо краще зустрічати бодай здалеку острів, що зачинив у собі серце ізгоя. Море таке спокійне, зда-

ється хтось полив величезну скляну тафлю оливою і ця олива переливається на ній і злегка пузирить. Парохід пливе з розгоном і на годину робить 15. морських миль дороги. Чого ж би нам сумувати, коли мета все ж таки наближається? А там — хто знає, що там буде... Музика грає з вервою: „Гайда тройка, сніг пушістий...“

Увечері.

Парохід сунеться звільна поуз скалистих берегів Мадейри, кругом котрої розкинулися дрібніші острови. Мадяре тужно споглядають на гори, серед яких живе на вигнанні їх король, останній коронований Габсбург. Та Бог з ним: нам нічого над ним жаліти.

7. лютого.

Минаємо Канарійські острови. Крізь мандрівні хмарки перебивається сонце. Будиться вітер і море починає кучерявитися. Температура саме гарна. Подорожні порозсідалися по палубі і вдихають повними грудьми океанське повітря. На обличчях усіх повне задоволення і байдужість. Вже всі звикли до їзди і вона для них стала чимось природним. Всі почувують себе як дома. Та й чого їм не бути задоволеними? Безжурність, дармування, своєрідні вигоди, чого їм бажати? Спи, їж, слухай музики, балакай, читай, забавляйся — в нескінченність. А вже найкраще почувують себе Жиди. Їдуть „Zwischendeck'ом“, за найнижчу ціну, а поводяться так, немов би вони були панами пароходу. Позаймали найкращі місця на палубі й ніяка

сила їх не рушить з тих місць. Повиносили покривала з лежанок, позагорталися і пильнують, щоб ніхто їх не випер з місць. А жеруть — не доведи, Господи! Після обіду забирають із столу все, що осталось по інших подорожніх, та й ще йдуть до кухні випрошувати милостиню і жеруть без уговки. Здається, хочуть понаїдатися на цілий рік. Це ж нічого не коштує — чого ж не нажиратися? Ну, і раса!

8. лютого.

25° півн. ширини і 20° зах. довжини. 2250 мор. миль за нами, а 3200 миль перед нами. Вже тринадцять днів на пароході, а ще других стільки прийдеться бути на ньому. До всього звикнеш. А все ж таки хвилями хочеться вискочити з пароходу, якась божевільна туга жене з нього і почуття безсилля давить людину і не хочеться коритися конечности.

Чудова погода; небо — лазурова крига, а море трохи не чорне. Червнєве тепло і не хочеться вірити, що недавно від стужі тремтілося. Та нічого дивуватися: ми на ширині Сагари, Арабії та Індії.

Увечері.

Минув один з найкращих днів. Цілий день ясніло сонце, море було спокійне, ніодин подорожній не корився недузї. Тепер, пізно увечері, на палубі німецьке товариство виспівує і якомсь дивно робиться від думки, що цей наш мікрокозм, відтятий від усього світа, зовсім не відчуває свого

відосібнення і вповні собі вистарчає. Перший раз цього вечора появилася чудова фосфорисценція моря, феномен, який виступає в повній величі на рівнику. Такої гарної фосфорисценції я ще не бачив ніде на морі.

Гарний день, гарний вечір! Сьогодні хильнув на палубі шампанського в товаристві земляка, Італійця і Мадяра.

9. лютого.

Ми переїхали 20 степенів північної ширини. Находимося на ширині південної Арабії і Бомбаю. За чотирі дні переїздитимемо рівник. Уява працює й носить мене підтропічними країнами. І дивно мені, що на пароході потягає любий холодний легіт нашої липневої почи. Тільки сніжнобілі одяги моряків велять мені думати про сусідство рівника. Море спокійне, тільки сям і там носяться по безкраїх водяних полях білі гуси, що, здається, стріпують крилами до лету. Вода робиться що-раз чорніша. Чайки вже від двох днів кинули нас — тепер ми зовсім самі. Парохід з грюкотом, серед шуму хвиль, несеться вперед. За останню добу ми переїхали 283 милі. Ще десять днів до берега. Farewell, farewell, my dear land! Вітерець дує в напрямі нашої дороги: підганяє наш парохід.

Увечері.

Dolce far niente... Минають дні за днями без журби, без клопотів. Цілими днями балакаю з добродушним старим італійським купцем, що везе

з собою товару на 5 мільйонів марок (нім.). Вже розказали один одному стільки, що не вмістив би всього у велику книгу: ціле життя один одному змалювали; всі політичні питання обговорили. І він рад допомогти мені своїми знайомствами в Бразилії і ми постановили з Ріо вкупі до Сан Павльо їхати.

Дивно якось складається, що моє життя все з Італійцями в'яжеться...

10. лютого, опівдні.

Проїздимо посеред Капвердійських островів. Сонце ясніє, море зробилося знов лазурове, по його поверхні носяться тисячі клубків рупа. Віє прохолодний вітерець, повітря так і п'янить, вливаючися у груди. Від хвилі до хвилі появляється зграя дельфінів, що ганяються поуз пароходу по під саму поверхню води, або плигають поверх неї. Сям і там виплигне з води літаюча рибка і сонце сріблить її прозорі крила. Куди оком засягти, скрізь сяють блиски срібла. По обидва боки пароходу пересуваються дикі гребені скель островів, окутані на верхах білими хмарами. Руді, ізжарені сонцем, скелі й сірі долинки. Ніодної деревини, ніякої зелені. Немов хотіли б насміятися над тим, хто назвав їх островами зеленого рога. Тільки в одному місці видно між скелями малу затоку і невеликі пароплави. А ген на березі, серед піску, видно купочку хатин. А поза тим — кругом мертвечина. — І навіщо природа зробила собі жарт, покидаючи серед океану купу цього мертвого каміння? — А все ж таки якось радісно ро-

битися на серці, як дивитися на цей клаптик камяного краю. Відтепер уже не доведеться і цього бачити. — Ми на 16. степені північної ширини, як-раз на половині дороги.

На палубі порозсідалися й порозкладалися брудні Еспанці. Цілими днями, старі й молодші і навіть хлопчики грають у карти. Дівчата виводять альтами крізь ніс монотонні мелодії, які доводилося мені чути малим хлопцем від циганів, що водяться з малпою або ведмедем. Смагла, трохи не оливкова фарба обличчя, чорний волос, вузькі очка так і велять догадуватися у цих жителях піренейського півострова азятів. А все ж таки ці пужденні, дрібні, здегенеровані азянти мають свою державу, яку-таку культуру й є відомі в усьому світі. А ми — нація природою вибрана, просто аристократи в порівнянні з Еспанцями або й Італійцями — ми досі полу-раби, нікому невідомі і чекаємо, як якийсь Колумб відкриє для світа нашу країну і нас. Справді соромно подумати.

У пізньому вечері.

В залі йде гучна забава: святковий товариський вечір. Деклямації, співи, музика і врешті танці. Мадярська балеріна виводить столичні сольотанці; забувається про парохід, мається вражіння столичного кабаре. Врешті йдуть загальні танці: російський Жидок танцює козака... І подумати, що ми на Атлантику, яких 10 степенів від рівника!

Вечір чудовий, місяць — цілий океан засипав сріблом. Всюди можна знайти красу життя. Коли б тільки схотіти!

11. лютого.

В нашому пароході попсувалася керма: кілька годин кружляли ми безцільно по океані.

Сьогодні нас усіх поціпили від віспи. Усякі приємности треба пережити, поки в новий світ пропустять. Відні ці Європейці тепер поробилися! Перед віткою було не те; тепер хто не хоче, коверзує нами.

12. лютого.

Третю неділю доводиться зустрічати на пароході. Рано служба божа, а тепер усе куняє на палубі. На обличчях подорожніх слідна перетома від неробства і нудьга. Липнева жара... Її лагодить єдино прохолода від води і вітерець від руху пароходу. Океан залитий саявом сонця. Сотнями плигають літаючі рибки, гуляють дельфіни.

Вперше за останній тиждень зустріли ми сьогодні два пароходи, що поїхали до Європи. Один з них переїхав зовсім близько поуз наш парохід. — А все ж таки ми не зовсім відтяти від світа: кожного дня маємо відомости з континенту і знаємо бодай про найважливіші події в Європі. Нічого тільки не чути про Україну. Вже три тижні нічогосінько. І вечорами, коли дивлюсь на великий, ясний місяць (він тут кращий, ніж де-інде), мимохіттю несуся думками до рідних і щось хлипає в серці. Далеко-далеко відбився я від вас, товариші нашого національного горя! І де і коли і в яких умовах ждати нам зустрічи?

„Terra cara da patria, eu te hei saudado
D'entro as dores do exilio. Velas ondas
Do irrequieto mar mandei-te o choro
Da saudade longinqua...” (A. Herculano).

Та дарма: до тебе, моя далека країно, зако-
вана і скатована, мій привіт не долетить крізь без-
краї простори океану й землі. Ти обставлена
кругом жандармами, які мій привіт запроторять
у тюрму так, як тебе запроторили. Чи маю я ще
батьківщину?

„Eia, servos! O ferro se cruze;
Assobie o pelouro nos ares;
Estes campos convertam-se em mares,
Onde o sangue se possa beber!” (idem).

Цить, моя туго, моя журбо безсонна! Сьогодні
неділя, сонце залило океан золотом і сріблом, па-
рохід несеться весело на південь — чого сумувати?

P. S. Чим довше живу між чужими, тим більше
впевняюся, якою односторонністю грішать т. зв.
культурні, пануючі нації. Ми, парії людства, на-
роди, що „не мають хрещення на братів у людстві“
— як каже Мацціні — ми мусимо все знати: про
все, що діється в культурному світі, і що кожний
блазень пануючої нації скаже, або що він зробить.
А попри це ми цікавимося з конечности всім, що
діється в народів, якими „вибранці“ не журяться
зовсім, бо ці народи нам близькі по долі. „Культурний“
блазень не потребує нічого знати; він
може грішити непростимою ігноранцією, а проте

він має право дивитися на нас, паріїв, як на череду ігнорантів, якії ніяк не вільно ні думати, ні знати нічого. Про цю правду, яку я відчував у моїх подорожах по культурних краях, я впевняюся ще раз на оцьому пароході, де зібралася така ріжнородна громада. Про інші національності з т. зв. культурного світа в мене вже була вироблена думка; тепер приходиться доповнити колекцію культурних ігнорантів ще Німцями. З розмов з німецькими інтеліґентами я впевняюся більш і більш, що вони грішать не меншим незнанням не тільки сходу, але й заходу, ніж інші ароґанти західньої Європи. І це нобілітує мене в моїх власних очах; а з другого боку я щасливий, що можу робити мовму суспільству рекламу. У всяких проблемах звертаються до мене, як до авторітету, і я бачу, що мої погляди неволять їх пригадуватися. А все ж таки я син невідомої і „неістнуючої“ нації, а в найкращому випадку син „дикого“ народу... Годі; колись ми добудемо инше імя, добудемо його навіть проти волі тих, що мають монополь культури.

13. лютого.

Усі купаємося у власному піті; до рівника всього 4 степені — одна доба їзди. Море — чудова блакитна тафля. Подорожні готовляться до завтрішнього празнику хрещення.

Увечері.

На палубі крики, сміхи, спів, музики. Нептун в почотом справляє навечеріє хрещення. Музики

на імпровізованих інструментах витинають всякі вальси й польки. Парохід так і ходить від веселої, крикливої юрби.

Сиджу в салоні сам із земляком. Німецька й еспанська гульня не захоплює нас, синів нації, що зросли у віковій тюрмі!

Музика гремить, піддержана співаючою юрбою, відому пісню: „Die Vöglein im Haine“. До залі долітають слова: „In der Heimat da gibt's ein Wiedersehn“. — Справді єдина розвага для того, хто переїздить рівник, вигнаний нуждою з рідної країни. Тільки чи скоро це побачення буде?

Невиносима жара; аж лячно подумати, що небавком прийдеться йти в кабіну на лежанку. Та нічого не порадиш. Лишається хіба подумати, що в цю мить тисячі наших емігрантів в Австрії замерзають у віденських „кабінетах“, як оце я три тижні тому замерзав. Коли б їм тепла трохи дати!...

14. лютого, вранці.

Половина подорожніх спала на палубі, поки не зігнав їх дощ до кабін. Сьогодні невиносима задуха. Хоч би тобі дихнув вітерець. Під оловяними хмарами, з яких раз у раз росить дрібненький, зовсім теплий дощик, море, здається, охляло і не має сили викинути з себе хвиль. За яких 6 годин переїздитимемо рівник. Вчора сонце стояло опівдні майже просто над нашими головами; усі ходили майже зовсім без своєї тіни.

1. год. пообіди.

Находимося на 0³⁰ степені півн. ширини. За які дві години переїздимо рівник. Усе готове до обряду хрещення. На палубі з полотна зроблений великий басейн, наповнений водою. Подорожні в найкращому настрої. Небо прояснюється — місцями крізь хмари проривається бліда, тепла синява фарба. Нічим дихати.

1/3 год. пообіди.

Сирена дав знак, що переїздимо через рівник. На дворі спокійна погода і крізь серпанок легких хмар пробивається сонце. На палубі зібралася вся громада: мужчини готові до купелі, жінки у святкових одягах. Серед гомону музики входить Нептун з тризубом, з патлатою головою з шнурків і з велитенською бородою, в товаристві своєї жінки в зеленому. Обое короновані. За ними входить жрець в одязі протестантського священика, з величезним білим хрестом на грудях, завішеним на ланцюгу, і з чорною книгою з білим хрестом. Далі входить писар, інженір з далековидом з двох пляшок, з приладдям до мірення, а врешті фризієр. В цього останнього в величезна, на 1 метер бритва, такі ж ножиці, гребінь, щітка, кліщі до витягання зубів і инше приладдя. В коновці розпущене мило, попри це пензель до милення, величини пензля до білення хати і сикавка для перфуми. Жрець відчитує з „евангелія“ уступ і виголошує довгу промову іменем короля Нептуна, промову жартівливу. Потім землемір роздивляється крізь далеко-

вид і мірять, щоб справдити, що парохід на екваторі.

Врешті починається обряд хрещення. Перш усього хрестять малого хлопчика. Крізь тубу мірять удари його серця, потім голяр намилює йому голову, причісує велитенським гребінем і щіткою, а врешті жрець хрестить його: „Sei getauft im Namen Neptuns und heiße... (тут дає йому нове, екзотичне ім'я). Тепер схоплюють хлопчину чотири негри (вимальовані), які цілий час плигають у воді в басейні, і зануряють неофіта у воду. Після того отримує він від капітана пароходу гарне, печатане свідоцтво хрещення з новим іменем, з підписом капітана. Те саме діється з малою дівчинкою, з цією ріжницею, що її у воду не вкидають. Далі йде хрещення пань. Кожна сідає біля басейну на кріслі (викликана писарём); її хрестить священник у цей спосіб, що губкою натирає чоло перфумою, а його помічник вкидає її за спину на голе тіло грудочку леду. Аж тоді отримує вона своє свідоцтво хрещення.

Більш інтересне хрещення чоловіків. Перш усього йдуть маніпуляції голяра. Неофіта намазують милом, голять, стрижуть, де-кому витягають велитенського зуба, поливають з сикавки водою, а врешті перекиляють східці, на котрих він сидить, так, що він коміть головою падає у воду. Тут схоплюють його негри і зануряють у воду з головою. Коли він виплигне з води, з сикавки ллють на нього воду так, що він бідняга добре намучиться, поки видобудеться з басейну. Кожний вилазить з води замазаний чорною мазюкою від негрів, що мали його у своїх руках.

Серед цього громада регочеться і здається, океан радіє, що його мертвечу, жахливу самітність звеселили нові мандрівники, що несуть свої сподівання, свої туги, свої журби й радощі з одної півкулі землі на другу.

Вже дві години, відколи свято почалося, та кінця йому ще немає. Все ще викликають із списку нових невірних, щоб „змити з них бруд півночі“.

Наближаємося до кінця. Врешті вкидають у воду Нептуна з усім його оточенням. Грає музика, обходячи весь парохід, усі закутки.

Ідемо південною півкулею.

Увечері.

На пароході все готове до маскаради: імпровізовані костюми, чудернацькі маски, всякі інструменти. З дикою музикою вирушає третя кляса на палубу першої, щоб ураз з „буржуями“ забавлятися, вірніше: щоб їх забавляти. Я остаюся в салоні трохи не сам один, бо на забаву немає в мене охоти.

15. лютого.

Минаємо перший бразилійський острів Фернандо Норонія, що пишається фантастичними скелями і зеленими лісами. Це місце заслання для бразилійських проступників. Ось чим вітає нас нова земля! Видно білі хатки і зпоза скелі вистають щогли пароходу. Це ґарнізон, призначений до сторожі. А все ж таки острів чи не найкращий з усіх, які зустрічалося по дорозі.

16. лютого.

Вчора був чудовий вечір. Спершу пригнітали море чорні хмари. І море й небо зливалося в чорну, важку масу. Великими, зеленкуватими плесами вистрілювали з чорної води сяйва флюорисценції і нагадували собою блудні вогні на рідних наших млаках. Пізніш викотився з хвиль червоний місяць. Наш гурток був у спеціально гарному настрої. Ми тішилися, як діти — сидючи на палубі на скрині, в якій везуть домовину, — розкидали жартами, реготалися. Під нами була чорна, безмежна безодня, над нами висіло важке від жару, чорне небо, ми сиділи на домовині...

Ніч була певноносима. В кабіні нічим було дихати; майже всі пасажери повтікали з кабіни на палубу спати. Мені нагадалися ночі римського літа. А все ж таки я витримую жару краще, ніж інші.

Сьогодні починаємо четвертий тиждень їзди парохомом. На парохомі все вже псується: вода неможлива, страви осоружні, скрізь воняє — не хочеться нічого в рот класти. Та вже недовго...

17. лютого.

По обчисленням за 3 дні скінчиться наша їзда. Ох, як надоїла вже ця водяна тюрма! Пусте, що море таке чудове, яким я його досі не бачив; пусте, що вечері повні невимовної краси й поезії. Та й краса надоїсть, коли зміни довго немає. Та вже найбільш осоружне товариство з парохому.

Аж тут на пароході навчився я легковажити, а може й ненавидіти німецьку расу. Я пересвідчився, що ця раса тільки під кнутом велика; не стало кнута Гогенцолернів і вона уподобилася словянськiм расі в найнікчемнішому її виданні. Ні, більше не намовить мене ніхто їхати німецьким пароходом.

18. лютого.

Подумати! Під нами океан, над нами жарке, важке, мов олово, небо, а ми в похміллі, регочемося, танцюємо, впиваємося музикою і тріскотом від бутельок із шампанським — зовсім як там, далеко в гучному Відні, коли ще в нас була змога забавлятися.

Я один з шістьох гостей, запрошених капітаном пароходу до першої класи на вечір. Наша балеріна виводить карколомні танці і гіршить цань своєю туалетю. А далі йдуть товариські, гуртові танці. На палубі лопотять фляги всіх держав, парохід немов зупинився в розгоні, тільки шум води і глухий стукіт машини вказують на те, що ми все ж таки їдемо. Гарні туалети, мужчини у смокінгах.

Над безоднею виринає червоний місяць, а там сяє „південний хрест“, зоряна констеляція, яку знають тільки мешканці південної півкулі. Сижу в гурті трьох Німців, мадярського шляхтича, сотника, еспанського молодого лікаря пароходу і німецького пастора. В ряди-годи присідається до нашого столу капітан пароходу, один з найнікчемніших Німців, яких зустрічав я на своєму

віку. Не знаю, котра вже бутылка шампанського вистрілила при нашому столі. Треба витримувати, а то скажуть, що я до шампанського не звичний — а я репрезентую Україну...

Друга година ночі: ми розходимося. В голові шум. Кладуся на кріслі до лежання на палубі, і починаю дрімати. Вітерець розвіває моє волосся і гладить мене по обличчі, з води парувє сіль і звогчує все та й напуває груди розкішною прохолодою. Такої гарної ночі не пам'ятаю вже здавна. — І подумати, що ми на 10 степені південної ширини, біля берегів Бразилії, після трьох тижнів їзди пароходом! — І говорити, що життя не гарне!...

Увечері.

Казковий захід сонця. Море спить. В далі два пароходи пливуть паралельно з нами. Один з них недалеко нас, з другого видно тільки темну стрічку диму. Невиносима жара. Передостання ніч на океані. Завтра нічю ми повинні доїхати до пристані Ріо де Жанейро. Скінчиться безжурне життя — прийдеться вертатися до праці, до обов'язку. Та нехай би вже раз почалося! Там ждуть і числять дні, коли наспіє звістка про овочі моєї праці. Ні, не пеститися під таку пору!

19. лютого, увечері.

Остання ніч на пароході. Увесь день подорожні в піднеслому настрої — дитяча радість загостила на парохід. І жара, здається, не так діймає, і море якесь краще, ніж звичайно, і вода втратила

свою осоружність і приємним запахом сповняє груди — усе якесь краце. Що-більше: серед радощів чути в душі якусь струну меланхолії. Чогось жалко прощати цю дотеперішню тюрму, де пережилося майже місяць і то досить багатим що-до змісту життям. Скільки дум розсіяла душа з палуби цього пароходу по безкраях океану! Не знаю, чи вмістив я в оцих доривочних записках хоч соту частину переживань, і чи як-раз дійсні почування попали на ці пошматовані, безплянові сторінки. Записував те, що принесла хвиля, не пригадуючи цього, що стояло кільканадцять рядків вище.

Як час дозволить, продовження тих записок буде цікавіше, бо дістане світ реальніший зміст. І я з нетерплячкою дожидаюся цього сподіваного змісту.

Тож прощай, океане, прощай, моя тісна клітко, в якій не довелося провести, як слід, ні одної ночі, прощайте, надокеанські ясні зорі і ти, гарний місяцю, що звеселяв мої вечери, повні незвиченої туги, і ти, сонце, і ви, рухливі хмари, — прощайте хвилі жаху, розбуджені з безодні ломотом хвиль у нічну пору, прощайте і ви, пасажири, з якими зіштовся ненадійно, щоб розійтися з вами навіки, і простіть, як часом я в душі лихословив вам, коли ви своїм поведінням виводили мене з рівноваги! Сьогодні я готовий простити вам, а навіть пригорнути вас до серця, як тих, що відходять від мене навіки, отже вмірають для мене.

Під бразилійським небом.

Ріо де Жанейро, 21. лютого.

Я бачив ще одну гарну річ: бачив пристань Ріо, з її фантастичними скелями, на котрих щедро рука природи розкинула невідому для Європейця зелень тропічних лісів; бачив казковий город з його оригінальною фізіономією: бачив усе багатство благословенної землі.

Коли вчорашнього пообіддя я опинився на бразилійській землі, мене привітав дощ. Я жадно метнувся під його краплі, бо увесь організм так і благав прохолоди. Та холоду цей дощ мені не дав: на мене падали теплі краплі, які тільки своїми ударами давали себе відчувати. Ох, ця жара!... Увечері ходив я з товаришами головною вулицею Avenida Rio Branco, розкошувався невиданою красою вулиці, напував очі виглядом чудових палат, впивався ліпотою жіночих одягів, пливав у морі світла — і, мов Агар у пустині, благав дощу її прохолоди. Всю ніч не спав, купаючися у власному поті.

Сьогодні минає другий день мого життя у столичному городі Бразилії. Сижу спянілий. Перед моїми очима стоять чудові картини недавно баченого. Згадую і мрію.

Вихром неслося авто довжезними, рівними вулицями. Перемелькували попри очі чепурні палати, замавні пальмами, бананами, фантастичними квітами; юрба пестрилася розкішними строениями; між смаглявими, блідими обличчями чорнілися обличчя рїжних відтїнкїв, а чим чорнїші були обличчя, тим бїльш яркими були одяги, з яких вони виглядали. Авто вїхало в довжезну алею, висаджену стрункими, височезними пальмами, а далї понеслося вуличками, здовж котрих пишалися в садках маленькі, трохи не для дїтей побудованї, вїлї — та такі чепурні і гарні, що хотїлося б в одній з них сплющити очї до вїчного сну. Неслося авто, перед очима виростала все нова краса, не хотїлося вїрити, що земля має таку силу, щоб виростити стїльки буйної зеленї, та ще під такою жарою сонця. Люба прохолода так і пїянила.

Потїм ходив я буйним парком, де шукав надармо дерев, вїдомих менї з Європи. А врештї оглядав я бразилїйську культуру та її багатства в музеї, примїщеному в колишній палатї імператорів. Та все те не цїкавило мене: мое око раз у раз зупинялося на терасї, звїдки простирається панорама на город і пристань, єдина на свїтї. Описувати її — марнї зусилля. Не багатьом доведеться її бачити і тим краще менї думати, на скїльки багатїша моя душа вражїннями від душі мїльїонів землякїв.

Я втомлений до скону. Та знаю, що й цеї ночі не доведеться менї спати, бо хмїль від краси сон від мене прожене в сумну пївнїчну країну, де мороз і смуток, журба й нужда. Та хай йому!

Сан Павльо, 25. лютого.

Сеньоріта Жулія, негарна, та вате симпатична своєю жіночою несвідомістю (рідкою в європейських дівчат), дочка італійського мого товариша дороги, замучує мене вже третій день запитами: „bonito bello — eh?“ — І я раз у раз відповідаю машинально: „magnifico, naturalmente!“ — Сеньоріта, чуючи все ту саму відповідь, споглядає на мене допитливим оком і не знає, що думати: чи говорю серйозно, чи насміхаюся і вражаю її потрійнічні почування. Вродилася тут, зросла і тільки рік пережила в Арко, в північній Італії, а тепер стужена приїхала у своє Сан Поольо. І хотіла б, щоб я, поет, гак і млів від захоплення красою її города. А я... Хіба я не відовчився вже давно охкати на вид чогось нового і гарного? Моя мовчанка — як би це знала сеньоріта Жулія! — більш говорить, ніж оклики багатьох інших, що дивляться на природу очима оціночної комісії лісів. — Sim, magnifico, senhorita! Цей парк „Luz“ біля залізничного двірця це краса, яка не має пари. Таких чудових пальм, такої поезії тропічної фльори, такого святкового настрою, який наказує відкрити голову з богоговінням — ні! впевняю вас, сеньоріто, подібної краси мої очі ще не оглядали. Те саме мушу сказати про „Parque Antartica“, де ми слухали чудернацької для європейського уха бразилійської музики, і де я ловив бразилійських метеликів. Зате, вибачите, сеньоріто, ваш город, на котрий ви такі горді, мені не дуже сподобався. Забагато в ньому купецького краму, забагато

крамниць із золотом, запрості ваші каварні і все нагадує мені ярмарочні буди. Що з того, що в готелі мені не дозволяють на другий поверх пішки йти і все до ліфту силують? Що з того, що за столом заставляють по 8—10 страв і силують мене жеруном бути? Мій жолудок до того скорчився від європейської воєнної мізерії, що сьогодні я всилі зїсти тільки антипасту й овочі, а 5—6 страв мушу відставити на бік, на здивування прислуги. Зате моя душа голодна і може змістити цілий світ краси, до котрої вона тужила в непривітних стінах вміраючого Відня. І тому мені припала до вподоби одна тільки Avenida Paulista з чудовими палатками серед буйних садків, що пишуться невиданим багатством квітів. Одначе на цю „avenid’у“ я більше не поїду. Мене досада береться від думки, що в цих палатках живуть бувші пастухи й духові жебраки, а я — цар духа — скитаюся по світі бездомним, і журюся, чи не забракне мені грошей, щоб доїхати до місця мого призначення. І ви певно відчувасте мої думки, сеньоріто Жуліо, бо якось дивно споглядаєте на мене. Нічого... Ваш батько теж був свинопасом, а тепер привіз на продажу товару на мільйони, а звідси хоче вивести 1000 міхів кави. А все ж таки не йому, а мені прийдеться платити за каву, котру ми зараз підемо випити в каварні. І у вас буде така палатка і своє авто — та зате у мене буде воля і безжурність бідака з багатством розміряної душі. — Хочете йти на карнавал подивитись? Ходімо: ціле мое життя карнавал. І я з охотою подивлюся на вас, славний у цілому

світі, карнавал в Браз. Простіть, що в мене немає защо костюм купити і кілька пляшок перфуми роздобути. Що ж! Я вперше на вашому карнавалі опинився — та й то несподівано. Впевняю вас: на слідуючий карнавал (ви тоді будете вже сеньорою і у вас буде своє авто) я відвідаю вас і вдягну вже доміно і запасуся в перфуму; я буду вже бразилійцем. І тому я вас тепер кину і поїду в бразилійські ліси безкраї... Ви дивуєтеся? Питаєтесь, як можна Сан Павльо кидати, коли карнавал, спеціальність вашого города, що-йно починається? Ви згіршені моїм легковаженням вашої спеціальности? Простіть! Як удруге на світ прийду, то буду свинопасом у ваших лісах, а потім стану власником палатки на авеніда і буду експортувати до Європи каву і що-року буду дожидатися карнавалу, щоб з юрбою кабоклів і Ботокудів втіпатися божевіллям, зродженим мекультурністю доробкевичів і паразитів. А поки-що поїду в ліси, куди божевілля карнавалу ще не дібралося.

В лісах Парани і Санта Катаріни.

В придорожній гостиниці між Іраті
і Прудентополіс 28. лютого.

Двадцять вісім годин їзди залізницею — безкраїми лісами, якимись ніби полощинами, де буйні трави хвилюють, і знов лісами. Куди оком засягти, стрункі пінейри (бразилійські сосни) з округлими парасолями, які творять купини широких, колючих, твердих шпильок, а між ними горді рівні пальми, а долом непроходима гущавина бамбусів, ерви матте (бразилійського чаю), буйної папороті і всяких кущів і квіття, яке я знаю тільки з ботанічних городів. А далі поля високої кукурузи, виноград, помаранчеві дерева з темно-зеленими овочами і дерева та квіття, якого мої відомости з ботаніки не обіймають. Поїзд вється гадюкою вузьким червоним шляхом і вагон бігає, кидає собою, здається, їдещ маленьким візком, привязаним до летючого воза. З горба на горб, в ліво, в право. Кругом ліси — пінейри та пальми.

Оставалося ще яких 100 кільометрів до останньої стації і прийшлося перервати дорогу. Поїзд їде аж завтра.

Я опинився в містечку Ponta Grossa, в гостинниці Santos, якої власниками є мурини. Увечері подивився на маломістечковий карнавал, котрий проводить мене всю дорогу, бо навіть до поїзду всідають подорожні, головню діти, в костюмах і вимальовані; наслухався чудернацької гротескової музики і раннім ранком поїхав далі. Все з точністю машини.

Врешті доїхав до Іраті, звідки приїшлося їхати підводою. Хлопчики занесли мій багаж до українського склепаря з Тернопільщини і поки я оглянувся, була вже її підвода.

За той час розказав мені мій хазяїн коротенько свою історію. Розповів, як 25 років тому він їхав у Бразилію з першим транспортом, як емігранти мучилися два місяці в Удіне в Італії, як потім вимірали по кількадесять денно в пристані в Бразилії і в будках, покритих пальмовим гіллям серед безкраїх лісів Парани. Моє оповідання про мізерію в рідному краї його немов не цікавило, мовляв, він не таке вже бачив і знає. Розпитував тільки, кілька грошей можна мати в Галичині за стільки і стільки тисяч мільреїсів. Я пообідав з ним, попоївши „капусняку“ і чудової жареної курки, заплатив за це 2 мільреїси і рушив у дорогу. Рушив у возі, накритому будою з полотна, до якого були запряжені дві пари коней, що побренькували дзвінками, як альпейські корови. Дорога розслизла від дощу, до коліс ліпилася темно червона глина, сонце пекло і віщувало новий дощ.

Шість годин їзди дорогою, перед якою ніщо відомі дороги на Бойківщині. З гори на гору, серед

вибоїв, рівчаків, калюжами, карколомними закрутами. Здавалося, все, що зів я на пароході, прийдеться віддати, щоб у ліси Парани приїхати вповні чистою людиною.

І яка цікава дорога!

Товаришу Олексо!

Не можу в цій хвилі не згадувати тебе, товариша моїх пригулянок в околичні ліси Відня, що раював, коли бачив купину зелених дерев і не чув ломути трамваїв, що все мріяв про затишне життя серед тиші лісів і про глибоке, контемплативне життя філософа Рабіндраната Тагоре. Те, за чим ти тужив роками, я маю в цій хвилині. Безкраї ліси, вузька доріжка, над якою хвилюються бамбуси, буйні кущі, відомі нам з шенбрунської оранжерії для тропічної фльори, стрункі парасолі пінеїрів і такі ж пальми з пушистими зеленими верхівіттями. Сотні пестрих метеликів і невідомі птахи проводять мене на кожному кроці; що кілька годин зустрічаю тільки трачку до різання величезних пінеїрів, в ряди годи переїде верхом двох-трьох жовтявих, з косими очима, кучерявих бразилійців, подивляться зпід ширококрисого капелюха і підносячи до капелюха руку, промовлять привітно: „bon dia!“ Ось і вся людська культура! Серед безкрайого зеленого моря, серед тьмяної лісової глушини я сам з моїм візником, Німцем з Австрії, котрий побачив світ серед оцього лісового океану.

Не знаю, як почував би ти себе на моєму місці — та я про свої почування не багато можу

тобі сказати. Мрію, мрію і розгублюю свої мрії в безмежних лісах бразилітської пуци.

Ось ми зупинилися на нічліг у половині дороги в одинокій хаті, де міститься крамниця для мешканців, розкинутих у лісових нетрях, і заїзд для проїзжих.

Мій візник випряг потомлені коні і пустив їх до лісу, а я, півечерявши і попивши пахучого чаю мате сів на пні під хатою і мрію. З лісу, з лячної темні несеться монотонний свист якихось цвіркунів, де-де промаїне вогник святоїванського червячка — а поза тим кругом тиша, заколисана глухим шумом пінетрів і пальм. Яка лячна тиша, яка вимовна тиша! І такі тиші родилися найгеніяльніші філософічні концепції; в такій тиші людська самотна душа находила божество.

Товаришу! Чому тебе нема зо мною? Чому ми не помагаємо один одному віднайти душу цього лісового океану? Шукаю її вже від кількох днів, перечуваю її, підхожу до неї; та знайти її не можу. І почуваю себе таким маленьким, таким безсилим, таким опущеним, заблуканим мандрівником! І голову схиляю перед тими нашими вигнанцями, що вже перед двадцяти роками загубленими пилинами впали в цю пустиню пралісів, прорубали в ній маленькі віконця сонцю, сіють кукурузу, годують стада свиней і цілими місяцями не бачать людського обличчя. Скільки туги мусіли вони тими довгими роками послати до рідних сел, до порогів своїх рідних! І як хотілося б піти до кожного з них, розказати йому нашу епопею крови, внести промінчик світла в їх

замкнуті для життєвих радощів серця! Даремні бажання. Передо мною непроходимі стіни дикої гущавини, в якій чаїться загибель. Я сам загублена пилина, яку вхопив і проковтнув зелений океан, і чую, що я сам вміраю для тебе, мій сумний друже, що в цю мить десь у кутку в каварні переживаєш думки Рабіндраната Таґоре і тужиш до моєї самоти; вміраю для культурного життя, вміраю для своєї минувшини. Чи ти здаєш собі справу з цього, як далеко я від тебе і як далеко відійшов я від бурхливого життя столиці? Від найближчого справжнього города їду оце вже три дні та що-йно завтра доберуся до оселі. А куди понесе мене найближча будуччина з цієї оселі?... Скільки доведеться їздити цією лісовою Сагарою з її дикими формами життя і з її небезпеками! Починаю вже розуміти, якими нерозумними дітьми були ми всі, коли за шклянкою вина у Відні говорили про Бразилію і снували пляни майбутньої нашої праці в цій країні. Не нам калікам до бою з всесильною дикою природою ставати. Ще цілі покоління велетнів м'язів мусять перейти через цю пустиню, щоб нам перетонченим мрійникам шлях до серця Бразилії промостити.

Бррр! який лячний шум пралісу, який грізний говір цієї пустині! Яким безсилим почуваю себе в цій хвилині і як нервозно хапаю рукою за револьвер, коли бачу вуглики в очах хазяїна хати з рідкою чорною бородою, з ширококрисим капелюхом!

Починає накрапати дощ. В ухах гомонить одностайний свист цвіркунів, ліс попадає в сон.

Тина заколисусь мене до сну. Чую, що буду спати так, як не спав уже цілими роками. Чую, що мої нерви заспокоюються. Чую, що все минуле відходить від мене в-одно далі й далі. А може я справді знайду тут це щось, чого шукаю вже від так давно?... Добраніч, мій друже, мій нещасний самітнику, якого з'їдав тюрма гнилої каварші! Коли б я міг дати тобі хоч трохи цього простору лісового океану! Я в ньому тону й себе самого затрачую. І боюся, що швидко пропаду для тебе, для моїх знайомих і навіть для моїх найближчих. Ех, коли б ти знав, яка це благодать телеграф, пошта, залізниця! Я їх втратив на довгі, довгі часи. Добраніч!

Прудентопіль, 3. березня.

Вже третій день сижу в монастирі о. о. Василіян, в просторій, надмірно високій світлиці, і дивлюся з відчиненого вікна на „місто“. Серед лісів на рівнині розкинулися хатки по садках — у неладі й самовільно. Сям і там огород з кукурузою і з деревиною ерви матте, головним джерелом заробітку наших поселенців. На горбі чудова нова палатка — монастир о. о. Василіян, поруч наша українська церква з пальмами при боці, гарний „Народній Дім“ з тризубом, а там костел з двома вежами, а далі муніципальна школа, що стоїть порожня, бо діти, українські і польські, вчать у своїх приватних школах (у школі сестер служебниць учиться яких 200 наших дітей), палатка одного з українських діячів і инше. Місто числить яких 8000 мешканців, та вони всі розки-

нуті по лісах на просторі кількох квадратних миль. Найбільша українська оселя. Саме в день мого приїзду відбувалися вибори шефа політики. Українці переперли кандидата прихильного напіїт школі більшістю 170 голосів. О. о. Василяне раділи, як діти, Українці цілий вечір палили з револьверів. Я дивився на цю дитячу радість і хміль перемоги та ніяк не міг зрозуміти, в чому криється причина радощів. Та з другого боку мене зворушувала ця національна свідомість і дороження своєю рідною справою. І дивився я на цих трьох ченців у білих рясах з якоюсь цімою пошаною. Їх впливи сягають у найдавніші нетрі паранських лісів і вони з мулів майже не злазять, роблячи по кільканадцять, а то й кількадесять миль дороги неможливими, небезпечними доріжками. Саме відїздить на своєму мулі о. Коциловський у дорогу. Мав зробити сьогодні 8 миль дороги і вернеться додому за три тижні. Двічі топився в ріці, кілька разів смертельно падав зо свого мула. А проте все задоволеннї, усміхнутнї, захопленнї працею.

Дивно почуваю себе! Дивлюся в церкві на старих, згорблених дідусів з вимовними українськими обличчями, з товстими опущеними вусами, на стареньких бабусь із хустками на головах і одягнутих так, немов би вони що-йно вчора з Галичини надїхали, і не хочеться вірити, що ці люди вже по двадцять кілька років у бразилійській пуші пережили. Їх діти і внуки, одягнуті по-галицьки, граються на широких дорогах, говорять по-українськи, в церкві з молитовників моляться — на Українців виростають.

Сяжу у своїй привітній світличці, дивлюся на чепурні хатки, розкинуті серед зелені садків і на парасолі півейтрів, що замикають з усіх боків місто, слухаю хорového співу з церкви, чую балачки дідусів на вулиці і переживаю дивну казку. Де я? В нашому галицькому селі, чи серед безкраїх лісів Парани? І родиться в мені віра в невиміручість нашого племені, і родиться в мені мрія про нашу будучу силу й панування. Чую, — вже навіть маленькі Неґри з мішаного подружжя по-українськи балакають, а не один старший Неґер не гірше нашого Івана нашою мовою розговорює. Хіба це не доказ нашої культури й нашої сили?

5. березня.

На небі висять заєдно сірі хмари; в ряди-годи падає дощ; півні без уговку піють, погоди дожидаються й благають.

Серед таких умов відбулися сьогодні перші збори, на котрих я реферував про наші визвольні змагання і про нашу визвольну Голгофту. У великій залі „Народнього Дому“, зібралося кількасот поселенців з Прудентополя і з подальших сторін — чоловіки, жінки, хлопці й дівчата. Збилися перед естрадою двома лавами, по лівому боці чоловіки, по правому жінки. Лад, аж любо дивитися.

Говорив я, розповідав про те, що пережила Галичина за сім останніх років, що переживав й що її дожидає. Народ слухав спокійно, сльози ковтав, ніхто не ворухнувся, хоч усі були потомлені

церковним богослуженням, хоч уже давно була пора обідати, хоч мій реферат майже дві години тягнувся. І ніхто не перשבив ні словечком, ніхто не закапшляв, ніхто не зробив найменшого жесту. Слухали мене, як би слухали скарги рідної скривавленої землі. Я мав вражіння, що вони мене слухають, як слухали б сини батька, що з далекої країни після літ блуканини вернувся. І вдивлявся я у знайомі обличчя, поорані літами горя й туги, вдивлявся в добрі очі, в яких тремтіли сльози — і голос в ряди-годи застрягав мені у глотці, я мусів переривати сумну оповість. Я бачив перед собою непопсовану українську душу, бачив синів України, що серед лісової пущі українську мрію цілі десятки років мріють, з рідним краєм радіють і з ним горюють. Я бачив тих самих Іванів, яких перед двома роками, рідний край лишаючи, в наших поруйнованих селах кинув, і бачив, що ні клімат, ні чуже середовище, ні змінені життєві умови їх не змінили. Тільки замість світ — мізерні сурдуги поодягали; а на жінках і цієї дрібної переміни не слідно. Таке саме виростає й нове покоління, що під бразилійським сонцем світ побачило і бразилійськими горожанами себе вважав. Сестри-служебниці у школі українського духа плекають і побіч португальської — української мови навчають, а навіть своєрідний український шовінізм піддержують.

Чудно мені! Дивлюся з вікна на садки з ервою матте і на огороди з мандіокою і з виноградом та з кукурузою, блукаю очима поверх парасолів пінейрів, серед яких сям і там пушисті

верховіття пальм звисають, і до мого уха долітає дитячий хор, що „Ще не вмерла“ у школі співає. І здається мені, що я у сні маячу, бо тільки в сні уява такі контрасти до пари зводити може. Та це не сон, не сноява!

Прудентопіль, 8. березня.

Не хочеться вірити, як глибоко запустила в душу галицького Українця ненависть до Ляха. Кривда з рук ляцького пана і підпанка лягала на наші села й містечка, пригнітала їх цілими віками. Кожний Українець від перших літ свідомості аж до домовини двигав важкий камінь цієї кривди, жив її свідомістю, мучився від неї, скреготав нишком зубами, дожидав визволення, або тікав перед нею за океан. І хоч у новому краї визволювався з ярма, торощив кайдани, які муляли його цілі роки в рідному краї, однак цієї кривди не забував, не забував, що його брат далі карається, що на випадок його повороту до рідного села, польська брутальна сила знову вдарить по його спині й по душі — і він не розлучався з своєю ненавистю до Ляха, плакав її в серці і за океаном, тим більше, що тут пізнав він інше життя, відовчився хиялятися перед ким би то не було.

Не хочеться вірити — а однак і в тих бразилійських затишних лісах іде боротьба нашого, відорваного від рідного краю і всіма забутого поселенця проти польського нахабного аrogантного імперіяліста; і тут є свій шовінізм, своя національна гордість, погорда до польського під-

панка і ненависть до того, хто уявляє собою якусь силу.

Прудентопіль має Українців поселенців в трос більше, ніж Поляків; і тому в цьому містечку український шовінізм бе в очі сильніше, ніж в инших оселях. Українці почувують тут перевагу за собою і це робить їх більш агресивними. Вони відчують погорду до всього, що польське; з Поляками не сходяться, цураються їх, ведуть свою місцеву політику, яка відповідає більш їх інтересам. Після останньої перемоги при виборах вони значно скріпилися, відчули своє значіння, зробилися горді на свою силу.

Коли приїздив польський конзуль і Поляки вітали його з почестями, ніодин Українець у цьому привітанні не взяв участі, а навпаки були такі, які кричали: „Привітаймо його так, як привітав Січинський Потоцького“. І всі українські поселенці наклали бойкот на нього.

Про ворожнечу між обома обозами говорить найкраще факт, що появилися чутки, немов би то Поляки з помети за пораження про виборах носилися з думкою висадити у повітря українську церкву. Хоч ці чутки не мають реальних основ, та вони доволі характеризують українсько-польську іділлію в лісах Парани.

І коли то наші наддніпрянські політики змірять своїм коротким поглядом цю прірву між українським і польським народом, на дні котрої вже стільки лягло трупів тих, що цю прірву намагалися вирівняти? Та вони взагалі вчаться дуже поволі; нічого не порадиш.

Увечері.

Які чудові вечори! В день на переми́ну сонішна жара і теплі, лагідні дощі, а увечері все випо-годжується, яснів місяць, тільки сям і там невидима рука порозкидає купини сріблистої вати й оживить сталеві пустині небовводу.

Містечко дримає у своїх садках, серед лісів; ніде ні згуку, здається все завмірає. Ясніють придорожні електричні лампи; де-де видно світла з вікон. Ніхто не появиться на вулиці — містечко у раньому вечері завмірає. Типа й вечірній любий холод заколисують душу до мріяння і сидів би при вікні відчиненому, дивився б на сонні хати, приспані між садками, — на лагідні світла, розкинуті химерно й безладно, мріяв би, ткав би занавісу, щоб закрити нею жахливу картину недавно минулого, і ждав би ясного ранку, ранку нового життя, котрий розбудив би й нашу рідну країну до такого спокою і розцвив би й наші поруїновані, поламані, зівялі садки.

І лячно думати, що десь за океаном, за сотнями рік і сотнями гір, є країна, серед котрої стоїть велитенський хрест із розпятою на ньому українською нацією. І дивно думати, що для невеличкого клаптика поруїнованої землі вже від ряду років цю націю розпинають і терном вінчають, коли тим часом тут, у безмежних бразилійських лісах, на землі, що так і викидає з себе з елементарною силою буїну рістню, можна б легко сотні мільонів голодних вмістити.

Скільки тут простору, як вільно і як спокійно

усім живеться! Ех, ви кровожадні вампіри народів! чи зазнали ви хоч одної такої спокійної ночі, як ніч у бразилійському лісовому океані? Нещасні ви, тричі нещасні!

А проте — хто його знає?... Може і тут згодом розбудиться людина-звір; може і тут згодом розбудиться голод, може і тут вибуває національна ворожнеча і колись ця спокійна земля, що своїм зеленим прапором пишається, зачервониться кровю ріжних народів і сплямить світ непорочний зелений прапор кровю, пролитою в міжнародніх диких боях? Хто його знає... Людина — це нічим ненаситимий звір. Таким він був, є й буде.

Та поки-що тут є доволі простору для всіх народів; для тих, що споконвіку цю лісову пушу заселювали, для білих, що з європейської суматохи втікли, для чорних і жовтих — для всіх. І всі вони живуть усуміш і один одному дороги не заступають; кожний живе своїм життям, добуває з надрів землі це, що йому краще годиться, молиться своєму богові і спіст рід помножує.

Сяє місяць, ясніють зорі, тиша оповиває оселю й заколисусь її до сну, гомонить під сординкою одностаїнний свист жаб. Сидів би при відчиненому вікні, пив би холодне пахуче повітря повними грудьми і мріяв би в нескінченість. Ніякої до нікого ворожнечі, ніякого низького бажання; святковий спокій сходить на душу і вона відчуває близькість божества і скоряється йому і молиться до нього й раює*).

*) Прудентоніль найбільша й найстарша українська оселя в Бразилії, має за собою 27 років існування і начислює до

Іваї (Ivaí) 13. березня.

Вісім миль дороги підводою. Спершу шпирокою дорогою, якої дорогою ніяк не годиться називати, а потім вузенькою, крутою доріжкою лісами, серед

9.000 Українців. Ці Українці заселяють саме містечко Прудентопіль і лінії та вісінали: С. Педро, Вікторія, Мандурі, Абріль, Інспектор Карвальо, Понте Ново, Ріо Прето, Маркондес, Новембро, Дісембро, Нокер, Вісконде Гваралуава, Мавріса, Олівейра, Барагранде, Вісенте Машадо, Оугубро, Гваралуава, Мірінь, Сантос Андраде, Тірадентес, Сетембро, Капанема, Тігре, Едвардо Шавес, Корнель Борман, Сіренев, Пікєрі, Есперанса, Парана, Сенадор Корєя, Іваї, Фазендас, Антоніна, Барравельмеля, Конзульполь, Нова Галісія, Кандідо Абреу, Ріо дас Патос, Руї Павліста, Барра Манса, Уніон, Герваль, Лігасон, Герваїньо, Мерекос. Всі перераховані мопші або більші формації становлять мунісіпю Прудентополя і з містечком є звязані з кожного огляду. Це головний терен діяльності прудентопільських о. о. Василіян і на цьому терені знаходиться 23 українських шкіл (пересічно по 30 дітей в одній), 9 церков і каплиць, 10 філій Українського Союзу (звичайно з власними домами). В самому Прудентополі є найкращий і найбільший український Народній Дім, деревляна стилєва церква, велчавий, мурований монастир о. о. Василіян з друкарнею, дім сестер із шпиталем і школою (200 дітей) враз із конвіктом, в якому живе около 80 посторонніх дітей з усіх українських осель. В самому містечку є 12 skleпарів Українців і 8 ремісників.

На віддалі 7½ миль від Прудентополя знаходиться наша оселя Ітапарá, котра враз з Тіжуко Прето, Кебрадентес і Катіядо начисляє приблизно 250 українських родин. Оселя одна з найбільш бідних, з лихою землею і відтята від світа. Вона існує яких 14 років. Поселенці тут бідні і здебільшого живуть із заробітків по інших оселях. В Ітапарі є церковця, і читальня „Просвіта“. Зпосеред поселенців є 2 skleпарями і ремісником.

ерви матте, серед буйного очерету, в якому їздець із конем тоне. Чотири гарні коні подзвоцюють дзвінками, візок з будою підсакає так, що вже рука болить від затискання полудрабка, щоб не виплигнути з візка. Спершу розкішний холод, а де далі невиносима спека. Сотнями носяться нестрі метелики і птахи, все инші кущі і квіти перемелькують перед очима: дивнишся й не надивнишся. Мій товариш дороги о. Евстахій (Турковид) забавляє мене розмовою, оповідає, інформує, розпитує. Радіє, що відірвався від праці, що до нових людей їде, що нову духову емоцію переживе.

Зупиняємося в лісі, недалеко прегарного водопаду річки Ріо дас патас, і обідаємо. Смашна курка, мед і вино. Жарить сонце, ліс мовчить, глухо шумить водопад.

Наближаємося до оселі Бом Жардінь—8 кільом. перед Іваями. Аж ось зпосеред зелені виринає кінна дружина. Це почетна бандерія виїхала мене зустрічати. На переді повівають синьо-жовтий і зелено-жовтий (бразилійський) прапорці, де-які їздці з сокільськими лентами. Виступає провідник, вітає мене й підносить оклик на честь президента Галицької Республіки.

Скільки поезії в цій картині! Стоять стрункі пінеїри, красуються бамбуси, розстелилася передвечірня тиша. А на тлі цієї краси бразилійського лісу лопотить український прапор, гомонить українська мова, несеться оклик у честь президента української республіки... В кого чуття й уява, нехай доспіває собі рещту. Скажу тільки це, що

мене скопило щось за глотку і чогось сльози почали тиснутися до очей.

Їздці уставляються в ряди і рушають передом і по заду нашої „кароси“ червоною дорогою, що веться гадюкою серед лісової зелені. В ряди-годи тріскають „фогети“ (штучні вогні), звиваються гадюками і полишають по собі синій дим. Коні полошаться і ми всі мусимо їх здержувати. І несемося вихром, а перед нами і позаду нас чвалають їздці, яких сорок дуп. Несемся крізь бразилійську оселю; люди здивовані товпляться до вікон. Врешті віздимо в Іваї.

Вулиця пестриться від людей, зпід кожного дому тріскають „фогети“, приходиться всіх здоровити. Щось хлипає в серці, чогось мої думки несуться в цій хвилі до рідного краю.

Доїздимо до дому, завітчаного пальмовим гіллям, пристроєного величезними українським і бразилійським прапором. Громада людей звертає на мене очі. Цей і той підступає з пошаною і представляється. Приходиться подякувати іменем уряду молоді на конях і прощати її відповідними окликами. Нас уводять до прибраної пальмами і квіттям хати, де вже готова спальня і зготовлений стіл до вечері. Засідаю з невеличким гуртком комітетових і покріпляю сили княжою вечерою. А потім іде гутірка. Що-раз нові напливають люди, розпитують, слухають — хитають головами, так і видно, що їх душа по галицьких селах у цій хвилині блукає. Я трохи не повалюся з ніг, чую, що всі кости болять, та мені незвичайно любо стискати долоні все нових гостей і розповідати в нескінче-

ність. Крізь відчинені вікна вливається пахучий лісовий холод, вється дим від цигареток у кукурузяних листках, цокаються шклянки з пивом, іде гутірка. Приходиться говорити про тернопільщину, сокальщину, брідщину. І все доводиться стискати нові спрацьовані, мозолисті руки нових гостей, між якими є обличчя, на котрих літа й горе перших літ еміграції виписали сумну історію нужди, поцевірки і твердої праці.

Врешті мене звільняють і я втомлений валяюся на чистеньку постелю на ліжку, вистеленім свіжим, пружистим кукурузяним листям. І хоч кости в мене болять, хоч підо мною королівське ліжко, довго, довго не можу вснути.

Рано, після служби божої, народ валить громадою на площу Т. Шевченка, на майдан, вкритий травою, на котрому розкинулися густі, темні дерева ерви матте, на збори. Йдуть старі й молоді і діти, чоловіки й жінки. Стають у тіни деревини, поділені на дві громади, чоловічу й жіночу, і дожидаються мого слова. І я на підвищенні, у вінку зелені починаю сумну епопею галицького села.

Щоб уявити собі цього роду збори, треба їх пережити. Кругом мене зелень, передо мною юрба народу, що не зводить з мене ока, надо мною ясне бразилійське небо. Сонце пече, чистим повітрям несеться далеко на садки мій голос. В ряди-годи підійде жовтолиций бразилієць, послухав незрозумілої мови й відходить. Сям і там пристане Поляк, послухав, покрутить носом і теж відходить. Тільки громада Українців витримує на

сонці і слухав, слухав півторагодинної оповісти. Це віче буде одним з найкращих спогадів з моєї суспільної праці.

Кінчу обідати і знов уся хата, яка ще далі пишасться зелєпню і прапорами, заповнюється гістьми.

І знов іде політична гутірка і знову приходять такі, що хочуть довідатися про свої села і знову стає мені в пригоді моя волокитська вдача, котра водила мене трохи не по всіх повітах Галичини. І приходять і такі, котрі хотіли б добачити в мені українського конзуля і шукати в мене правної поради, а дізнавшись, що я цього уряду не маю, хитають з жалем головами і сумно говорять: „І коли ми вже діждемося свого представника! Усі їх мають, тільки про нас чогось забули.“ — І приходиться пояснити, що Уряд не має фондів, що треба щадити гроші на пекучіші потреби.

Серед розмови напливають в-одно нові гості, складають свої лепти на потреби уряду і розпитують кожний за свій повіт, за своє село, за людей. І все приходиться малювати ту саму сумну картину.

14. березня.

Я вже четвертий день в Івалях і четвертий день в оселі свято. Приходиться приймати все нові запросини і відвідувати все нового земляка. А всюди гостять смашною куркою, всюди приходиться випити пива, щоб не образити хазяїна.

Відвідував між иншими багатиря, в якого по-

верх 400 моргів землі, засіяної кукурузою і засадженої лісом ерви матте. Оглядав його хазяйство, бачив піч до сушення ерви і прилад до її мелення. Хазяїн з гордістю показував мені свій доробок і повірнював галицьку мізерію з своїм багатством. — Був у другого дуки, власника венди (крамниці), великого виноградника, фабрики вуженини, млина, який кінчать будувати, то-що. І в нього ясніли радісно очі, коли я хвалив його хазяйство і називав його „буржуем“. Всі вони колишні жебраки, яких перевезли сюди як худобу, в яких здебільшого попри руки до праці не було більш нічого. Сьогодні в де-кого з них майна на 50 тисячів мільреїсів; простора, чистелька хата з великою світлицею для гостей, з незгіршими меблями, з великим столом, накритим білою скатертю. У них уже свої товариські манери, своєрідня товариська культура. А проте не стрічав я жайже ніодного, хто не мав би бажання вернутися до рідного краю. І всі жалуються, що їх діти марнуються, що не мають відповідної школи, не мають пошани для старших, а де-хто її перадо признається до своєї народности. І добачують причину в недостатчі опіки, відсутности інтелігенції, повній байдужости до них рідного краю. (В скобках годиться зазначити, що ця оселя має дуже невідповідного священика і громада, хоч і який тут нарід набожний, живе на возній стопі з своїм парохом і намагається добути кращого.)

А все ж таки вже другий рік оселя, після сумних досвідів з усякими вчителями, придбала чотирі сестри-служебниці, відступила для них давній

Народний Дім і вони завели школу, в якій вчиться приблизно 150 дітей, переважно українських. У двох чистеньких, ясних світлицях діти тиснуться одно на одно, а все ж таки наука відбувається гарно, можна сказати, дуже гарно, коли рівночасно в муніципальній школі вчитель, плачений державою, має усього кільканадцятьеро дітей. Я не міг надивуватися дисципліні дітей, любувався їх читанням (по-португальськи), хоча їх наука не тріває ще десятиох місяців, а що вже до відспівання бразилійського гротескового і трудного гимну, так треба признати, що ці учні дали справжній концерт.

Сестри за короткий час доказали чуда. Біля школи тягнеться просторий город, вже досить впорядкований як на бразилійські умови, з різно-родними яринами, квітами й овочевими деревами. Мадяться до будування власного шпиталю й нової, більшої школи, бо приходиться значній кількості дітей відказувати прийяття по причині недостачі місця. І треба було бачити їх гордоці, коли я хвалив і школу і їхнє хазяйство. Та й було за що хвалити! А рівночасно треба сказати, що все те вони могли досягти тільки з цього роду народом, якими є мешканці Іваїв.

15. березня.

Я виїздив з Іваїв зовсім перетомлений. Празник тягся рішучо задовго. Навіть кумом прийшлося тут бути... В-останнє сьогодні зійшовся гурток моїх нових друзів, щоб мене попрощати до нової зустрічи. Замовили підводу на складені між собою

гроші, зготовили харчі на дорогу, ще її знайшовся один, котрий поїхав зо мною до стації Фернандес Пінейро, поверх 60 кільом. дороги, щоб мною в дорозі піклуватися, розганяти нудьгу далекої дороги і бути мені помічним. Він не дозволив мені видати в дорозі ні одного мільрейса і платив сам за готель і харчі в дорозі. Ось такі наші бразилійці, котрими ми так мало дотепер журилися! З ними справді можна чуда творити. Дарма, що сами себе обжаловували передо мною*).

*) Оселя Іваї, основана в 1907 р., піднесена до самостійної муніципії 26.IV.1913 р., числить поверх 3000 мешканців, з тих 2057 Українців і 1058 Поляків. Займаються мешканці в часті хліборобством, одначе головне джерело їх приходу управа ерви матте і кукурузи, яку возять на продаж до Копії (8 миль від Іваїв). Усі уряди місцеві в руках Українців. Найбільше поселенців походить з тернопільщини, золочівщини, сокальщини і брідщини. Попри церкву і школу оселя має невеличкий Народній Дім і готується до будови шпиталю й нової школи. Є багато бідноти та серед неї вибиваються вже свої багатирі. Переважно всі є власниками землі, а попри це 10 Українців повідчинювало венди (кравмиці), а де-хто займається ремеслом (шевством, кравецтвом, столярством, ковальством, гарбарством то-що). Є й такі, що, будучи са-моуками, бралися за вчителювання, та з приходом сестер-служебниць занехали навчання, котре не відходило під їх сили. Бажали б мати свого лікаря, котрий рівночасно зайнявся б організаційною працею. Переважно говорять доволі чистою українською мовою — в противенстві до північно-американського українського воляпіку.

Іваї віддалені від Прудентополя на яких 50 кільом., а від найближчої залізничної стації Фернандес Пінейро на яких 65 кільом.

Біля Іваїв є оселя Таю (Таю), котрої початки сягають 1909 р. В ній живе приблизно 100 українських родин.

Маршаль Малє (Marschal Mallet) 17. березня.

І знов одного дня вісім, а другого дня три милі лісовими дорогами, а потім 90 кільом. залізницею до української оселі Маршаль Малє. Нічліги в примітивних готелях, у деревляних домиках, з маленькими кліточками-кімнатами.

Приїхав на місце у пізньому вечері, мене дожидалися на стації, та ми розминулися і приїшлося переночувати в готелі та дождитися ранку.

Тепер я в домі місцевого пароха. Маленька кімната, крізь відчинені вікна завіває холодний вітерець, перед вікнами гнеться і шелестить велитєнське гилля пальм, красуються квіти, буйні агави, зеленіє виноград і чорніють помаранчеві дерева з овочем. Біля приходства церква, а далі, куди око засягне, вільний лісовий, горбоватий простір. На куці сів дикий канарок і цвірінькає свою примітивну пісеньку. Затишок так і створений для поета, що має душу відчинену для краси природи її перетомлену гамором європейських столиць.

18. березня.

Не дивлячися на перетому, до 3-ої год. ранку перебалакав я із своїм хазяїном, ходячи в садку, між куцями винограду, під сяйвом місяця. Розбирали ми проблеми створення української, життєздатної нації і не договорилися ні до чого. Мій хазяїн, самітник і песиміст, одірваний від життя містик, ніяк не всілі зрозуміти мови життя її дійсности, зовсім загубився на шляхах сучасної євро-

пейської душі — і я йому ні трохи не дивуюся. Хто не пережив казки весняної ночі України, цей ніяк не зрозуміє могутнього помаху крил українського орла; він завжди матиме перед очима давнього спутаного сокола і ніяк не повірить у можливість, щоб цей сокіл вибився на волю.

Сьогодні я зробив яку мило дороги і повід-відував де-яких наших поселенців, запрошуючи їх на завтрішні збори. Ніхто не повірив би, як важко проходиться тут працювати.

20. березня.

Збори заповідалися гарно. Церква була переповнена народом і ніхто не рухнувся зпід церкви, коли на приготованому місці появилася комітет. З дитячою увагою слухала громада мого реферату та враз насунули чорні хмари і полився рісний дощ. Громада заворушилася і де-хто почав тікати. А все ж таки значна кількість присутніх не злякалася дощу і вислухала моїх кінцевих слів, котрі прийшлося виголосити вже зпід парасоля. І всі жалували, що не повелося довести зборів до кінця як слід і запрошували до нового приїзду.

Небавком виїхав я в дальшу дорогу підводою до оселі Дорізон і відбудув дорогу 8 кільом. під дощем. Пізно у вечері, серед п'ятери, я добився до оселі, повечеряв на борзі, увесь перемочений і зараз же поїхав залізницею до Порто Уніон. Після півночі висів із поїзду, насилу „подільськими“ болотами добився до нашого земляка з тернопільщини, випив чаю мате і трохи не до 3-ої ранку перебалакав. Навіть віденський каварняний бро-

дяга не повірив би, як пізно приходиться мені тут іти на спочинок кожної ночі. Все і все приходиться малювати ту саму невеселу картину руїни рідної країни і не знаю, котрий ще раз прийдеться малювати її. А попри це йдуть балачки про місцеві справи, повтаряються ті самі нарікання, ті самі бажання. Чи довго ще передержу?*)

Порто Уніон, 21. березня.

Я знов на новій хаті. Мій хазяїн з Порто Уніон сів на коня і обїхав кілька миль на дощі, щоб повідомити місцевих кращих людей про мій приїзд і після обїду зїшовся гурток, з яким прийшлося випити вина вермут, а потім у гарному ресторані гарно повечеряти. Пішла знову гутїрка трохи не до півночі, а врешті один з багатїших земляків, власник модерної гарбарні, жонатий з Німкинею, яка вже й по-нашому не зле розмовляє, перевіз мене до себе (4 кїль. дороги), на кращу квартиру. Ні, доте-пер не можу нарікати на наших бїдних поселенцїв.

*) Оселя Маршаль Малє, положена при залїзничому шляху, що веде до Рїо Гранде до Суль, має вже відмінний від попереднїх характер. Ліси кругом оселї вже винищенї, люди сіють збїжжя; ерви мате управляють мало.

Оселя одна з найстарших українських колонїй, числить около 500 родин; люди, здається, досить бїдні, хоч мають заробїтки з огляду на близькїсть залїзниці. З Українцїв є 8 власниками малих і бїльших крамвиць, 5 ремїсниками. В місці їснує українська школа з доволї добрим учителем з 80 школярами, а надто будується 2-клясова нова школа коштом кїльканадцяти тисяч. Попри школу і церкву їснують тут два товариства: Тов. ім. Т. Шевченка і Св. Володимира.

Р. С. Сижу в крамниці одного з наших поселенців при „Гасозі“ (лімонаді) та й гурторю з гуртком цікавих. У сусідній кімнаті викрикує попугай що-сили: „Миколо, дай попугаві гороху“, або лає хазяїнку: „куди ти пішла!“ То знов виспіває українські мелодії. І ніхто не звертає на це уваги, все те являється чимось природним. Наші поселенці освоїлися з новими умовами життя і журяться, як важко приходилося б привикати до давніх відносин у рідному краї. І журяться тим, що їх діти „бразилійщаються“, не розуміють своїх батьків і вже не надаються до нашого життя. А все таки треба признати, що денационалізація не добірається до нашого молодого бразилійського покоління так, як до дітей інших поселенців.

Ось у мого хвиливого хазяїна тесть Німець з Прус і жінка Німкня, урожена в Бразилії. Маленькі діточки (а їх семеро) балакають до батька тільки по-українськи, а до діда по-португальськи, а їх мати говорить до дітей по-українськи не гірше кожної нашої Параски.

І повірнати це подружжя з мішаним подружжям у Галичині, або на Україні... Дивишся на все, дивуєшся і не надивуєшся. Дати школу добру, а з наших бразилійських Українців чуда зробить.

23. березня.

Легка аранія (візок на двох колесах) несла нас (мене і мого симпатичного, гостинного хазяїна) до оселі Антоніо Кандідо, де мали відбутися збори для мешканців названої оселі, Порто Уніон

і Львру — в провінції Санта Катаріна. Дорога звивалася гадюкою серед зелені лісів і дерлася все вище й вище. Ген у низу червоніли дахи домів в Порто Уніон, повагом плила ріка Ігвасу, пагадуючи Дністер біля Заліцик, а недалеко звивався гадюкою вузенький залізничий шлях. Пекло сонце і наш кінь нерадо тягнув легку аранію.

Аж ось на дорозі появилися їздці з українськими прапорцями, провідник виголосив привітання і ми рухнули вперед, проводжені почетною бандерією. Підїхали під церковцю, котрої ворота були прикрашені прапорами і зеленню. Звіталися з священиком і підступили до воріт, біля котрих стояла вся місцева громада. Найповажніший поселенець привітав мене хлібом і сіллю „старобатьківським звичаєм“ і ми пішли до церкви на панахиду по поляглих. Потім почалися збори у школі, де народ вислухав уважно мого оповідання і хоч слухав більш, як годину з половиною, після скінчення і ухвалення резолюції ніяк не мав охоти розходитися. Врешті пішов обід для тіснішого гуртка, щира балачка, жарти на адресу Поляків і Польщі і прощання. — Все було бідне, просте та сердечне. І можна сподіватися, що день 23. березня в цій оселі залишиться в пам'яті наших поселенців на довший час. Мене прямо зворушує ця сердечність наших прибитих виселенців, бо в нії я читаю всю їхню трагедію вигнання і туги за рідними селами.

Тут почуває себе людина як у рідній хаті. Не знають, як гостеві годити, не знають, як його

приймати. І дивно: навіть Німці — і ті цікавляться моїм приїздом і сям і там приходиться вітати німецького гостя, що прийде побалакати про Європу і про майбутнє Німеччини. Це вказує на те, як зжилися німецькі поселенці з нашими як з добрими сусідами, котрих долю вони цікавляться*).

26. березня.

Я знов їду далі. Переправився поромом через ріку Ігвасу і виїмково доброю дорогою їду до оселі Круз Машадо (Cruz Machado).

Сонце припікає, ліс із поважними пінейрами, велитенськими імбуями (браз. дубами), папороть-деревами і пальмами гомонить від співів птахів і пестриться від метеликів, головно шовково-блакитно закрашених. У половині дороги, на якому 23 кілометрі зупиняємося в лісі, покріпляємо наші сили. Через хвилину серед гущавини по-являється синій дим, а далі міт „samarada“ (товариш-погонич) приносить пахучу гарячу каву, яка ще довго буде недостижимим ідеалом гостя віденської каварні. Сонце схиляється за зелені верховіття, з лісу надихає любим холодком, по-

*) Оселі Порто Уніон, Антоніо Кандідо і Лєгру сягають своїм початком 1896 р. Порто Уніон числить приблизно 30 українських родин, між якими є 5 склепарів (вендярів), 9 ремісників; інші займаються хліборобством. Є тут ваша церква і готуються до будови Народнього Дому.

В Антоніо Кандідо з Лєгру начисляють до 80 українських родин. Є яких 25% латинників, котрі признаються здебільшого до Поляків. Попри церкву є школа, в якій вчиться 40 дітей. Майже всі займаються хліборобством.

бренькують коні дзвінками, ми їдемо червоною доріжкою далі. Німець, який присівся на нашу „каросу“, розбиває мою задуму, в пескінченість говорить, розпитує, політикує, хоч Європи ніколи не бачив, хоч його серце з Німеччиною нічим не зв'язане. Журиться майбутньою війною Бразилії з Аргентиною, малює чорну картину майбутнього горя на випадок революції, котра висить у бразилійському повітрі. Сутеніє, а згодом тьма заливає безкрай ліс і тисячі світлячих червачків розяснюють темряву, носяться між деревами, шугають ясними, зеленкуватими метеорами по небосхилі. Починається казка бразилійського лісу. Понад глибочезні яри, все вгору і вгору, поуз височезних водопадів тягнеться наш віз і коні потомлені форкають і побренькують дзвінками і враз із говором лісу грають вечірню сімфонію бразилійської пущі. Пізно ввечері доїздимо до оселі, що простяглася на десятки кілометрів, далеко хатина від хатини. Болять кости, утома так і ломить.

Смачна курка, вареники, пахуча кава — оце нагорода десять-годинної дороги.

27. березня.

Не маю щастя до погоди. Знову збори мусіли відбутися в недокінченому будинкові майбутньої школи серед зливного дощу і треба було подивляти цікавість до рідного краю у наших поселенців, котрі серед такої погоди постягалися верхом, підводами і пішки з далеких сторін до церкви й на збори і, не дивлячися на перетому, вислухали,

стоячи, довгого реферату. На зборах були й деякі Поляки, і як я саме довідався, епільогом зборів була білка кількох Українців з Поляками*).

28. березня.

Дорога з Круз Машадо до Порто Уніон була менш приємна. Другий день лив зливний дощ, коні насилу тягли по розмокліт глині критий віз, у якому я їхав з о. Ананевичом. Спершу цікавив мене краєвид, гірські яри з прегарним водопадом, який в Європі був би сензацією, та згодом, коли при-

*) Оселя Круз Машадо являється наймолодшою нашою колонією, бо сюди перенеслися наші поселенці з гіршої околиці що-йно в 1910 р. Поселилося тут поперх 200 наших родин на просторі 56 кільом. довгому, а 40 кільом. широкому. Є тут поселенці з бережанського, заліщацького, бучацького, борщівського і золочівського повітів. З них 3 має склепи (венди), двох є урядовцями, кількох ремісниками, а загал копається в землі, бореться з буйною рісненою і між ними спаленого лісу засіває кукурузу і потрохи сіє збіжжя.

Є невеличка церковця, до котрої заходять і німецькі колоністи, а школа будується. Взагалі наші поселенці живуть краще з Німцями, ніж з Поляками.

Саме містечко Круз Машадо, положене в гірському ярі, начислює поки-що яких 70 домів і виросло що-йно перед якими двома роками.

В цьому містечку, у найінтелігентнішого нашого поселенця, відвідав мене урядово секретар місцевого шефа політики і за вечерою йшла балачка про українську справу. Потім я відвідав самого шефа політики, майора бразилійської армії і таксамо вів з ним довгий час політичну балачку, в якій мій хазяїн виявив, так само, як його попередник, свою нехить до Поляків і симпатію до Українців.

смерки почали опускатися на ліси, а коні що кілька хвилини почали приставати, я почав усе більше відчувати непрємности дороги в Бразилії нічною порою. Коли наші коні вже зовсім пристали, нам прийшлося попасати при дорозі і самим покрити сили холодною вечерею. Дальша дорога була справжньою тортурою. В кожній хвилі можна було сподіватися якої пригоди, бо наш візник не дуже був справний та й його коні залюбки збивалися з дороги, котра місцями вела над глибокими ярами. І прийшлося здатися на ласку долі й шукати розваги в куренні цигареток у пахучому кукурузяному листю. Опівночі ми пристали біля придорожньої будки, в якій колись спали робітники, що робили дорогу, і наш візник, як стій, розпалив у будці вогонь, а небаром у наших руках стала кружляти чарка з гарячою, сильною кавою. Це був одинокий кращій момент у нашій дорозі. Справді ніде так, як у Бразилії, подорожні не уміють уцрпемнити собі дороги. Коли вас болять кости від довгого подорожування, коли вас ніч захопить у лісовій пущі, тоді на швидко розпалений огонь, добра гаряча кава, або „куя“ з шімароном (гіркою ервою матте), що кружляв з рук до рук, внесе у вашу душу стільки поезії, що ви навіть почуваете своєрідню радість, що немає при дорозі хати з ліжком. І вам видадуться під таку хвилю мізерними всі столичні каварні в порівнянні з цією імпровізовакою каварнею під зоряним склепом неба, серед буйної зелені, з якої несеться вічна сімфонія розміряної пущі на крилах тиші й нічного холоду, і ви чуєте спочуття

до всіх тих, яким доля відказала приемности наблизитися до природи, увійти в її серце.

Наш візник не послухав нашого бажання заночувати в лісі і рупив далі. Оставалось 5—6 кіль. дороги і ми їхали її поверх 2 години. Нераз приходилося зіскакувати з воза, щоб не повалитися з ним у яму; нераз тільки ліхтарня, привязана до воза, вирятувала нас від поважної небезпеки. Ми їхали нога за ногою, а мій товариш розважав мене оповіданнями про бразилійські страхіття, спеціальних бразилійських „духів“, що людям не дають спокою у сні і т. п. О 4. год. досвіта ми зупинилися над рікою Ігвасу і не можучи діждатися порому, щоб переправитися на другий бік, мусіли перед самим містечком зробити попас і дождитися ранку. Почав падати дощ, здалі неслося гавкання собак, геи, крізь пітьму, мерехтіли світла. І чогось у ту хвилю пригадався мені 16. липень 1919 р., ця незабутня ніч, коли я враз із галицькою армією добився після нічної дороги до берегів каламутного Збруча.

Хлюпотіли хвилі мутної води, на торду (покривало) нашого воза накрапали краплі дощу, будився досвітній холод і я не стямився, коли сон зморив мене врешті і я втопив у ньому всі болючі спогади, які ще довгі роки будуть викликати з забуття всі страхіття галицької трагедії.

3. квітня.

Несподівано моя дорога, замість на дальші кольонії, повернулася до столиці Парани, до Курітіби. Саме коли я в-останнє зішшовся з симпа-

тичним гуртком моїх приятелів з Порто Уніону, прийшла телеграма, щоб їхати назустріч приїжджаючому до Бразилії митрополитові Шептицькому, щоб привітати його на бразилійській землі. Нічого було робити. Досвіта рушив я в дорогу — тим разом уже залізницею — і відбув подорож, яка тривала 15 годин; подорож доволі нудну, цікавішу хіба тим, що вперше прийшлося мені їхати довгими безлісовими просторами, т. зв. камнями, пустою і майже мертвою високорівнею, схвильованою як галицьке Поділля, з балками і розкинутими по них невеличкими лісками.

На куритибській стації — як звичайно — ждали мого приїзду знайомі й незнайомі. Так опинився я ненадітно в городі, доволі великому і рухливому і пригадав собі про існування иншого життя, як мое за останні місяці. Швидко повідшукували мене де-які знайомі зперед років і знайомі з останнього часу. І знов прийшлося оповідати аж до втоми те, що переповів уже сотню разів. З цєю тільки ріжницею, що тут попав я між інтелігентніші кола, які вже намагаються втягти мене у водоворот місцевого (*sit venia verbo!*) політичного життя, або краще сказати, місцевих інтриг, суперництва, ворожнечі й змагань за гегемонію над загалом і експльоатування кишень несвідомих мас.

І треба зміної проворности і котячої прозорливости, щоб не дати втягти себе у цей круговорот, не зійти до становища маленького інтриганта, дрібничкового псевдо-діяча. А з другого боку моя роля наказує мені з усіми жити добре, щоб не знайти ворогів і киричників мого завдання.

Важка роля — роля комедіянта. Та нічого не пораджу. Я попарився вже раз на Канаді; помилку не слід повторяти. Досі в мене, здається, ворогів немає; побачимо, чи довго устоюся на поверхні звичайного на еміграції багна, котре для повника таке небезпечне.

Увечері.

Поїзд, який мав привезти митрополита, як звичайно, спізнився — на 3 години і замість приїхати на 7¹/₂ г. увечері, приїхав о год. 10·30. Зібране громадянство з прапорами і шкільна дітвора з українськими лейтами таки добре натомилися, поки діждалися врешті невиданого гостя. А враз із нашою громадою дожидав місцевий латинський єпископ із своїм секретарем (*risum teneatis!*) Поляком, представники ордену Францішканів, де-хто з політичного світа, делегація від поліційних, військових і адміністративних установ. Врешті поїзд заїхав, муніципальна музика загреміла марша, представники бразилійських установ сказали свої стереотипні привіти і г'рандіозна постать гостя наблизилася до нашої громади. Мені прийшлося — іменем нашого уряду і бразилійського українського громадянства — вітати першим такого ж емігранта, як я сам, і такого ж висланника за милостинею до нашої еміграції. Дивно якось склалося... З нашої зустрічі можна створити цілу епопею, така вона собою змістовна і символічна.

Після моєї промови наступила перелетна хвиля привітань і миттю на все запала занавіса. Вулицями потягли гуртки розмріяного місцевого на-

шого населення, котре цею, для нього, історичною подією було захоплене так несподівано, що не мало змоги навіть вжитися в неї і своєї убогої на емоцію душі, як слід, до неї підготувати. — Але самий головний акт що-ліно прийде.

4. квітня.

В малій куритибській каварні сидів я недавно при чорній каві з Осипом Шпитком. Посивіле волосся, посивіла підтята борода, витертий одяг — тільки гострий, пронизуючий погляд остався в цього вічного анархіста-бунтаря, відомого зперед десяти років кожному нашому інтелігентові в Галичині. Яким був, таким і остався: все побововому настроєний, все протестант, усе чогось шукає, чогось жде, сподіється. Не має ніякого пристановища, живе з дня на день, ходить від каварні до каварні, веде життя богеміста. Напише яку статтю до бразилійського часопису, яку брошуру і знову чекає свого моменту. І ніхто не знає, як він живе й чим живе. Як жив у рідному краї, так живе й тут. Хапався усього, та зневірений відсахнувся від української громади й живе своїм життям.

Ми сиділи при чорній каві, я оповідав йому про нашу Голгофту, малював картину недавнього минулого, розказував про людей. Не знав нічого — зовсім загубив тривок нашого життя; мені прийшлося назвати йому цілий ряд імен відомих з нашої культури, про котрих смерть він не знав зовсім. Він закам'янів на цьому дневі, коли покидав Львів.

Читав мені свої поезії, в яких скреготів відомий його тон пересердя й злоби до людей; читав мені свої лірики, в яких душа цього вічного санкюльота сповідалася з свого болю. Перший раз у житті бачив я цього чоловіка розжалобленого, перший раз бачив я сльози в його очах і чув голос, здавлений плачем. Він читав лірики, в яких оплакував свою бурлацьку долю, своє вигнання і виповідав тугу за рідним краєм. І чи догадувався б хто з нас, котрі його знали, що ця людина плакати вмів, що за цим суворим поглядом циніка скривається біль по втраті молодости і рідних нив? Десять літ минає з того часу, як він повний злоби й ненависти до рідних понів свою тугу до иншого життя під бразилійське небо. Загубився в полудикій країні, відстав від життя рідного краю, одначе й сьогодні радів душею, слухаючи мого оповідання про наших героїв-Іванів („сорок мільонів Христів“ — як сам каже в одній поезії), і плакав, згадуючи свій виїзд у далекий світ незнаний. „Згину, — казав з жалем — та нікого не буду просити, щоб мої поезії видав. А після мого скону — хай діється, що хоче.“

Дивна зустріч. Багато сумних рефлексій розбудила вона в моїй душі і я вперше сьогодні відчув гнітучу пустку мого осамітнення в оцій пустині. Ох, яка страшна доля бути відчакнутою від рідного пня гилькою! Як гірко їсти хліб вигнанця!

В товаристві Шпитка пізнав я другого ж інтелігентного пролетара, абсольтента богословя і бувшого австрійського офіцера, що засипав мене

дві години латинськими цитатами й німецькими сентенціями і говорив, говорив, перескакував від теми на тему — в нескінченість. Таксамо обідрапий, таксамо бідолаха, який ніде місця не загріє, ніде пристановища собі не знайде. Висока по-стать, гостра борідка, пронизуючий погляд трохи на бандита. Ось на що зводить бразилійське вигнання українську інтелігентну людину! Як би не безліч латинських цитатів і прегарне володіння літературною німецькою мовою, так приходилося б думати, що це людина, що ледви обтерлася об книжку. Ось так вбиває тутешня атмосфера інтелігенцію! Кінчиться все на босяцтві, або робленні грошей і пияцтвуванні. Чогось мурашки лазять мені поза спиною, коли подумаю про це, що довершення моїх замислів може привязати мене до цієї країни на довший час. Тут може існувати тільки неграмотна, або полуграмотна людина — а тим часом потреба, пекуча потреба кричить: Давайте інтелігенцію, рятуйте загигаючі десятки тисяч синів галицьких сел і їх нащадків!

Все більш і більш упевняюся, що це, що взяв я за культурну і національну працю в цій лісовій пущі, це тільки зверхня фарба, та й то фарба без олії, яку дуже легко можна стерти. І тепер мені ясно, чому всі ті молоді сини наших емігрантів так скоро відриваються від рідного пня, скоро тільки до вищої школи заглянуть. Не цього, що тут робиться, потреба для нашої забутої еміграції. Чи вдасться хоч перший кравугольний камінь під це нове покласти? Заскоро сумніви закралися в мою душу...

Дорізон, 8. квітня.

Помину мовчанкою відомі паради з пагоди привітання визначних людей, паради з тріумфальними воротами, декораціями, музикою, стрілами, промовами, тостами то-що. Такими парадомі вітала Куритиба митрополита і я ускочив як Пилат у „Вірую“ в ці паради, хоч і які вони були для мене осоружні і нецікаві. Зате не можу жалувати, що взяв участь в одній дії цієї паради, в повітанні митрополита школою. Ці деклямації, промови й співи наших діточок, вивчених вчителькою, що перед роком приїхала з Галичини, тут на бразилійській землі були такі зворушуючі й солодкі, що я насилу здержувався, щоб не плакати враз із тими емігрантами, які були присутні на святі.

І знов прийшлося їхати кільканадцять годин залізницею і вертати до свого діла. По дорозі передумав я це, що бачив і відчув у Куритибі, і дійшов до висновку, що у повітрі тутешньому щось висить. Відчув якусь передвоєнну атмосферу, зрозумів, що противенств у тутешній українській громаді назбиралося так багато, що тільки негати́на акція, яка довела б до компромісу, могла б відсунути неприємні, шкідливі та небажані випадки.

Я приїхав пізньою ніччю до стації Павльо Фронтінь, переночував у нашого земляка, котрий держить щось на зразок готелю, й рано відїхав підводою до кольонії Вера Гвараяі, віддаленої від стації яких дві години їзди. Ледви висів з під-

води, треба було йти на збори, які відбулися біля школи під отвертим небом. Збори, в яких взяло участь кількасот місцевих і дооколичніх емігрантів (це був святковий день), мали звичайний характер. Після зборів прийшлося негативно їхати в оселю Карасіньо — знову підводою*).

Дорога до оселі Карасіньо досить інтерна, а головно в другій частині, недалеко оселі. Багатство папороть-дерева і прегарно утримані ліси з ервою матте так і надяють око. Названа оселя відома в цілій Парані своїм відрубним життям. У ній є вчителем наддніпрянець В. Куц, котрий лякає всіх своїм радикалізмом. Він учить дітей у школі, виховує своїх кандидатів на вчителів, навчає гри на інструментах, навчив людей ловити гадюк і відсилав їх до спеціального інституту, заложив кооперативну крамницю, мріє про створення своєрідної комуни. Має своїх фанатичних прихильників і невблаганих ворогів.

Коли я приїхав до названого вчителя, на слідуючий день зібрався невеличкий гурток людей у школі і збори мали характер більш товариської розмови. Після офіційної частини завелася гутірка на місцеві теми, пішли скарги на духовен-

* Оселя Вера Гварані (Vera Guarany) звязана з Павльо Фронтінь, існує 12 років і числить яких 400 українських родин (в трое стільки, що польських). Поминувши кількох склепарів і кількох ремісників, усі займаються хліборобством: вдається тут пшениця й жито і земля в цій околиці належить до кращих. Оселя має незвичайно гарне положення і вигляд від церковці (положеної на горі і цікавої внутрішнім стилем) нагадує кращі околиці Гуцульщини. У школі вчиться біля 40 дітей.

ство то-що. Я пересвідчився, що оселя стоїть під диктатурою свого провідника і на його зазив на протязі години було зібрано і декляровано цею оселею більш грошей, ніж у котрій би то не було найбільшій колонії. Сама кооператива деклярувала від себе 500 мільреїсів*).

З Карасіньо, безпосередно після зборів, відїхав я, прощаний цілою громадою, до Павльо Фронтінь, де прийшлося чекати в хаті одного Українця в товаристві його ж приятеля до 3-ої год. вночі до поїзду. Швидко появився цілий кіш пляшок з пивом, а коли я перейшов до другої кімнати, щоб трохи припочити, обидва земляки, підохочені пивом, почали розбїрати це, що я розказав їм про війну з Поляками, і набралися такого „ратного“ духа, що притьмом стали рватися до Галичини на бій з Ляхами. При тому раз у раз жалувалися, що вони прості, невчені люди й не знають, як прийїмити такого високого гостя. Я слухав і чогось мені жалко було тих простих, але наділених щирим українським серцем двох високих як смереки патріотів.

Слідуючого дня відбулися збори в оселі Дорізон, в одній з найкращих українських осель.

У великій залі дому ім. Тараса Шевченка, після кількакратних вистрїлів „фогетів“ (ракет), зібра-

*) Карасіньо (Carasinho) існує 12 років. Українських родич начислюють у цій оселі приблизно 60 і стільки ж польських. Попри кількох ремісників усі інші займаються хліборобством, а головню управою єрви матте. Ця оселя може похвалитися першою кооперативою, котрої фундами утримується школа, в якій учитьс 68 дітей.

лася доволі чисельна громада, щоб вислухати мого реферату. Після реферату уставився на естраді гурток співаків і в супроводі клярнету відспівав народні гимни. І зараз же почалася збірка грошей, яка, дякуючи енергії скарбника комітету, дала гарний вислід.

Потім пішов щедрий обід в одного з багатіших та інтелігентніших склепарів, у якому взяло участь кількох запрошених місцевих гостей, а далі почали напливати інші мешканці, і балачки у названого хазяїна, а потім у другого за вечерею тяглися в нескінченість. Спершу про рідний край, а далі про місцеві справи. Ще раз мушу підкреслити: на гостинність між нашими земляками не можу жалуватись.

Дорізон, 10. квітня.

Я вже третій день у Дорізоні. Вчора переходив у супроводі двох найвизначніших місцевих громадян по де-яких земляках, а сьогодні відпочиваю сам один у домі, збудованім для сестер-служебниць, який поки-що стоїть пустий. Кругом мене тиша пустки й спокій. З вікон видно гарну лісову околицю, яка нагадує наші Карпати; знадвору крізь відчинене вікно завіває осіннім холодом — маю вражіння, що я в рідних горах в часі „бабського літа“. Мої місцеві друзі заняті у своїх крамницях, бо наближаються великодні свята і наші емігранти старокраєвим звичаєм накуповують усячини, від матерій на одяги починаючи, а на горівці кінчаючи. І радий я, що можу трохи відпочити, і чогось мені тужно. Надходять

свята і я знову далеко від своїх рідних, від моїх діточок — тим разом далі, ніж було досі. Вчора відвідав я старого дідуся з сивою бородою, о. Петрицького, що живе у власному домі, банітом, бо єпископ відняв у нього право виконувати обов'язки священика і місцеве духовенство відцуралосся цього давнього діяча у Бразилії. Частував мене медом з власної пасіки, розказував про свою біду, сповідався із своїх плянів. Хоч старий, — бадьорий духом, зав'язаний і повний віри. Ще одна інтелігентна людина, по якій переїхалося колесо бразилійського дикого життя. І чогось мені сумно, коли в цю хвилину думаю про неї. Так мало тут інтелігентних одиниць, а стільки між ними калік! Та годі. Завтра вранці прийдеться кидати цю оселю, в якій знайшов я стільки тепла й прихильности, і шукати забуття між новими людьми. Чогось усе більш і більш жалко мені тутешніх вигнанців і якось ніяково говорити їм, щоб жертвували гроші своєму рідному краві*).

*) Оселя Дорізон (Dorizon) існує від 1895 р. і начислює до 600 українських родин (латинників 1—2%). Це найчистіша українська оселя й усе в руках наших емігрантів. Біля 20 склепарів, 30 ремісників, кільканадцять урядовців — усі інші сіють збіжжя, кукурузу і управляють ерву мате. Є тут 4 школи (в Дорізоні містечку у школі вчиться 85 дітей), дві церкви, з котрих церква в дільниці Серра до тігре належить до найкращих у Бразилії. Гарний Народний Дім і величавий дім для сестер-служебниць доповнюють багатство цієї української громад. Ця оселя суперничав з Прудентополем і дякуючи цьому, що має в місці залізничу станцію, може справді в короткому часі вибитися на передове містечко. Самі ж передові одиниці в цій оселі роблять незвичайно симпатичне вражіння.

Рошо Рофа, 13. квітня.

Серед лісів стоїть невеличка деревляна капличка, в якій відбувається також шкільна наука. *Utile cum dulci*. Капличка стоїть на горбі і тільки стежка серед кущів і буйної папороті веде до неї. Довкола розлилося схвильоване лісове море. В капличці на верху є маленька кімната з ліжком для священика, як він в ряди-годи заїде в цю оселю. Я був у цій кімнаті, роздивлявся по цілій околиці, блудив поглядом по довгому гірському хребті — і пасилу відкрив на широкому просторі дві чи три маленькі хатини. І прийшло мені на думку, скільки дум можна передумати у цій кімнаті над капличкою, серед безкраїх лісів, що хвилюють довкола і творять верховіттями пінейрів темну оксамітну габу, по якій, здається, можна ходити як по величезному коврі. І я завидував цьому священикові, що може в ряди-годи втікти від світа у цю пустелю.

В хаті одного з багатіших поселенців, в чистенькій, просторій і ясній світлиці з гладенькою долівкою з імбуєвих дощок, у симпатичного, поверх 70-літнього дядька, котрий роскопується своїми чудовими гаями ерви матте, зішлюся всього кільканадцять поважних хазяїнів і з увагою вислухали мого дво-годинного оповідання про боротьбу рідної країни з нахабним ворогом. І на мій зазив не остався ніодин з них такий, що не пожертвував би урядові на ведення дальшої боротьби принаймні десять мільреїсів. І дякували мені, що я трудився для їх добра. А потім появились

смашні пироги з сира і густа сметана, до якої я тужив уже стільки місяців, а може й літ.

І здається мені, що ці збори, у цій самотній хаті старушка, при участі цих кільканадцяти лісових самотників—це найкращі з усіх дотеперішніх зборів, це тема до чудової поеми, яка своєю живописністю могла б стати поруч найкращих картин з нашої бразилійської еміграції.

В одного із свідоміших Українців, котрий є і склепарем і zarazом кравцем, мешкав я два дні, спав на поді під дахом, де є уставлені ліжка як у мансарді, і наслухуючи гавкання собак та піяння кількох десятків півнів та дивлячися на смуги місячного сяйва, що перебивало дах, згадував свої хлопячі літа, згадував місячні галицькі літні ночі, у клуні на пахучому сні. Тут у Бразилії всячина в голову верзеться...*)

Понта Гросса, 14. квітня.

Після семи-годинної їзди залізницею зупинився я в містечку величини галицького Золочева, другому після Куритиби у Парані. Розкинулося на горбі, як італійській кастель, серед

*) Рошо Ройз (Рохо Roiz) це оселя, яка своїми початками сягає 1910 р. Вона начисляє яку сотню українських родин і є майже виключно українська. Люди сіють потрохи збіжжя й кукурузи, а головню плекають ерву матте. У школі, що міститься в каплиці, вчиться сьогодні 12 дітей.

Оселя вяжеться з т. зв. містечком цього ж імені, яке лежить при залізничному шляху і є заселене Бразилійцями, Поляками, Турками та начислює всього 10 українських родин, кушців і ремісників.

безмежної горбоватої пущі безлісових кампів, що нагадують собою канадійські прерії.

Сижу в доволі чистому готелі, якого власником в Неґер, наслухаю гамору чисельної святкової юрби, що зібралася в садку і на церковній площі, де складено до гробу замученого Христа. Це Великодня Пятниця, велике свято у Бразилії. І хоча сьогодні ніяка фабрика цілий день не свистіла, а навіть наш поїзд переїхав з ранку до заходу сонця без свого звичайного гудіння сирени, одначе тепер під церквою грає оркестра — грає жалібного марша.

Сижу один одним, слухаю гомону юрби, слухаю музики і в душі чогось гірко.

Отсе вже четвертий з черги раз приходиться зустрічати Великдень самому на чужині. У Швайцарії, в Римі, у Відні, й оце у бразилійських лісах. А в мене ж є рідний край, у мене є своя сім'я, кохані діточки!

Сьогодні 14. квітня. Там за океаном пробуджується весна, починає в садках зеленіти, дерева починають квітом одягатися. А тут природа, здається, починає хворіти, квіти перецвіли, в день жарить сонце, а після його заходу починає дошкулювати холод. Тиждень-два — й почнеться зима. Одна весна для мого життя пропаде: я не побачу її, не буду втішатися нею, так, як не бачив зовсім і не втішався одною своєю дитиною.

За вікнами гомонить святкова юрба, музика грає жалібного марша.

Христос вокрес! Ти чуєш, український народе, ти замучений Ісусе!

Куритиба, 15. квітня.

В Куритибі, у столиці Парани, зустрів я давніх офіцерів української армії (між ними одного галицького студента університету), котрих трагізм українського політичного безголов'я загнав у ряди армії Вранґля. Вони малюють залізничні мости і відчищують дороги в міському парку. Радуйся, Україно! Твої сини, що носять у тілі кулі, добуті в боях за твоє визволення, квіт твої інтеліґенції, прочищує дороги для бразилійських пастухів і неграмотних негодаїв.

16. квітня.

4. год. досвіта. Під невеличкою церковцею порозкладали жінки свої „паски“, тріскають фогети, діти гомонять радісно, церква повна людей.

З церкви вирушає святковий похід, шелестять хоругви, горять свічки, несеться крізь присмерки стара, могутня пісня: Христос воскрес!... Гомонять дівони. А далі починається обхід довкола церкви по зеленій мураві — і мається вражіння, що якась таємна сила перенесла увесь цей збір людей ураз із священником через океан, через десятки країв у галицьке село; забувається, що ноги ступають по бразилійській землі, що цей досвітній холод не в холодом уміраючої, а воскресаючої зими. І якось дивно, що біля мамів, які стоять над пасками, діти лепечуть португальською мовою. Хочеться вірити, що це акустична злуда, що це відгомін десь колись чутого.

.

Кругом церкви громада дівчат, хлопців і дітей. Гомонять дзвони, стріляють фогети, несуться співи, сміється безжурність. „Іде, Іде Зельман“ — гомонить пісня, дівчата хороводом пестяться серед громади хлопців і дітей. І всі — і ті, що ще сьогодні розговорюють по-українськи, і ті, що вже засвоїли собі мову чужу, — усі співають, усі знайшли на хвилину загублений скарб рідної пісні і рідної душі, всі злилися в одну українську родину, усім на серці якимось радісно й тепло. І це чудо буде творитися з ними так довго, доки великодні свята будуть прикликати їх під рідну церкву, доки вони не погублять серед чужини своїх пісень, доки великодня і різдвяна атмосфера сповнятиме їх душу цією величньою повагою, яку знав тільки душа українського народу.

17. квітня.

Сьогодні відбув я збори в Куритибі. Трохи не три години продовжувався мій реферат і всі слухали його з увагою та на обличчях слухачих малювалося щире спочуття до нещасного рідного краю. Представник місцевої організації апелював до мене, щоб я допоміг бразилійській еміграції об'єднатися й перевести загально-українську організацію. Так, як по всіх кольоніях, і тут знайшов я щире прихильність до нашого уряду і до себе і відчув, що я справді між рідними.

Увечері відбулася спільна вечера вужчого

гуртка, а потім пішла весела гутірка і завелися співу. Зовсім забувається, що це далека бразиліська земля*).

Гважувіра, 18. квітня.

Третій день свят. Залізницею, і потім підводою переїхав я в товаристві о. Криницького і одного наддніпрянца до Гважувіри. У вході до церкви, біля котрої міститься дім Тов. „Українська Січ“, привітала мене місцева організація з прапорами промовою. Збори відбулися під отвертим небом. Після зборів, в часі яких чи в одного на очах перлилися сльози, почалися складки на позичку для уряду. Не покупи-

*) В Куритибі, у столичному городі найбільш зукраїщеної провінції Парани, живе приблизно 60 українських родин. Майже всі є будьто робітниками, будьто ремісниками; шістьох Українців займається дрібною торгівлею. Мешкають усі за малими виїмками на передмісті т. зв. Campo da Galicia, де знаходиться невеличка українська церковця, українська школа, а від кількох місяців і доволі гарний Народний Дім імени Тараса Шевченка.

Яких 6 миль від Куритиби лежить оселя Марцеліна, де від 1896 р. почали поселюватися Українці, яких скількість доходить сьогодні до числа 160 родин. Головним заняттям поселенців є хліборобство — тільки 2 Українці займаються торгівлею, 3 ремеслом, а 1 займає становище на публичній службі.

В Марцеліні є українська школа, де в останньому році вчилася 38 дітей, церква і Товариство імени Тараса Шевченка.

З Марцеліною лучиться лінія Контеда з 30 українськими родинами і Пассо Амарелльо з такою самою скількістю Українців.

лися і церковні, мужеське і жіноче, братства. А потім пішла балачка, що тяглася аж до мого виїзду*).

Дорізон, 23. квітня.

Стелилася мені дорога до Жангади і Нової Галісії, та на досвітку вчорашнього дня в Порті Уніоні, куди я приїхав увечері попереднього дня, вибухла „революція“. Мене розбудив гамір у готелі і стрілянина на вулицях. Перетомлений і невиспаний від кількох днів, я перекинувся на другий бік, кажучи до себе по-англійськи: „that's no my business.“ Одначе земляки не дали мені зберігти моєї неутральности і байдужости. Коли стрілянина припинилася, я вийшов на вулицю, щоб побачити розміри авантюри і зміркувати, що мені робити. Біля залізничої стації стояла в поготівлі паранська „армія“ — кільканадцять озброєних цивільних людей під проводом капітана, а ворожа сан-катеринська „армія“ містилася в домі школи в другій частині містечка, яке належить до провінції Санта Катаріна. Виявилось, що це не революція, а війна двох провінцій за границю. Я відітхнув: небезпека не така, як видавалося, бо революція не обняла всеї Бразилії. Вулицями

*) Гважувіра (Guajuvira) оселя, положена при залізничім шляху, існує 27. рік. Начислює 96 українських родич. Має українську школу, в якій вчиться яких 30 дітей, церков і Тов. „Українська Січ“ з невеличкою бібліотекою. Околиця майже безлісова, а поселенці живуть виключно з хліборобства. Між поселенцями двох займається торгівлею, а чотирьох ремеслом.

перетягали підводи з втікачами, що тягли в ліси; дома позачинювані, лиш сям і там ходили непевно цікавіші. Ніхто не знав, про що йде, хто почав боротьбу, з якої речі, хто її піддержує, яка ціль. Ходили дикі вісти про надтягаючі з лісів ватаги, їздили сям і там поїзди за допомогою, люди переживали паніку. Я порівнював цю війну з нашими взривами в Галичині в листопаді 1918 р. і сміявся на голос із бразилійської війни двох провінцій. Перемирря, яке мало трівати до 9. год. ранку, продовжено до 3. год. попол., а коли допомога не прийшла, воно автоматично продовжилося до 9. год. вечора. Капітан, вожд паранської „армії“, відгрожувався, що в тім часі почнеться страшній бій. І ввечерю і попивав коняком. Замість сподіваного бою о 10. год. увечері почалася стрілянина на повітання „мира“, який саме підписали. О 2. год. вночі поїзд відвіз мене до Дорізону. Я оставив терен „страшної“ війни, на якому лягло двох борців головами, а кількох отримало рани. Моя поїздка на названі вище кольонії не вдалася. Треба ж було пошанувати війну двох „істадос“, котра схвилювала всю Бразилію і вигнала сотки родин у ліси та стримала рух залізниць у половині Бразилії.

Я приїхав з терену війни до Дорізону о 5. год. ранку і повалився з ніг, жадний сну. Коли проснувсь і виїшов між людей, почав ловити ухом відомости про страшну революцію, нечувані бої, яких жертвою лягло 30 героїв і десятки ранених. В сусідню кольонію — казали — двома поїздами заїхало військо та боїться їхати до Порту Уніон

На мене, приїзжого з поля бою, дивилися як на людину, що вернулася з другого світа. Коли я заявив, що вибіраюся до Порту з поворотом, на мене витріщили очі як на божевільного.

Ось як твориться бразилійська історія і як родяться національні герої! Я певен, що капітан, який проводив паранській армії і запивав мир двох провінцій, увійде в історію Бразилії — а поки-що за свої заслуги (викликання авантюра і її зліквідування) отримає від центрального уряду хоч чверть мільона мільреїсів. Щаслива країна, що може таким дешевим коштом творити героїчну епопею...

Увечері.

І знов зійшовся я з митрополитом, придивлявся, як його вітали, слухав у церковці його проповіді, вечеряв з ним і вітав його, як цього, що в Бразилії має дати почин до нового життя Українців. Цим разом між нами була атмосфера більшої щирости.

Дорізон, 24. квітня.

Після доволі симпатичного свята привітання митрополита у школі зійшлося численне товариство місцевих і позамісцевих видніших Українців у хазяїна, в котрого я гостюю, завелася гостина, пішли гости, а врешті витворилися політичні збори, на яких упало чимало крепких слів на адресу духовних і багато проєктів, які остаються все проєктами. Мені приходилося лагодити боевий пал протестантів і запевняти всіх, що

завдання, яке до мене ставлять (створення все-народньої організації) по змозі виповню, одначе під умовою, що це не викличе ще гостріших конфліктів. Руки не прикладу до діла, яке не обєднало б усієї нашої еміграції. Або мир, або status quo ante.

25. квітня.

Відбулася конференція учителів з околиці під проводом митрополита. Учитель Куц, наддніпрянець, революціонер, заатакував духовенство за нібито його ворожнечу до школи. Заатаковані відповіли докорами, що названий сіє невірство у школі. Мені прийшлося вибрати середню дорогу і вказати шлях, по якому священники і вчителі в гармонії повинні вести молоде покоління і зберігти його для української нації. І вдалося врешті помирити воюючі обози — прийшло до повного порозуміння. Чи тільки на словах, найближча будуччина виявить.

27. квітня.

Раз у раз балачки на тему, як зарадити недомаганням українського життя в Бразилії. Учителів немає майже ніяких, проти духовенства підіймається буря, вічно доводиться чути нарікання двох воюючих сторін. Стою в огні, мушу вести політику вирівнювання противенств, лагодити конфлікти і завзяття воюючих. Сьогодні на конференції усіх священників в присутности митрополита я виложив плян майбутньої зорганізованої праці, котра обняла б політичне, культурне й еко-

номічне життя і згуртувала б та обєднала б усі творчі сили. Плян найшов одобрення духовних і митрополита і мені поручили приступати до діла. Вимагають, щоб я залишився в Бразилії принаймні на рік, два. Чи знайду в собі доволі сили на таку жертву? Щось мене кличе до Європи, ближче рідного краю, ближче моїх дорогих. А з другого боку вдячність до симпатичної і нещасної еміґрації говорить до мене: останься! працюй!

Антоніо Олінто, 2. травня.

Врешті виїхав я з Дорізону і переїхав залізницею до Порто Уніон, де попав на саме весілля в домі мого давнього симпатичного хазяїна, в якого гостював уже двічі. Був присутній при вінчальному обряді після цивільного бразилійського права (вінчався тесть мого хазяїна, Німець, з його сестрою, Українкою), і моє ім'я, як свідка, попалося в книгу вінчань.

В місті важка атмосфера, патрулює військо і всі дожидаються вибуху революції.

Звідси відїхав я залізницею до стації Бугре і враз із парохом з Антоніо Олінто поїхав до його оселі. Ми переправилися кановою (човном, видовбаним з одного пня) через доволі широку й глибоку ріку Ріо Неґро (переправа доволі небезпечна) і поїхали підводою до названої оселі, віддаленої 12 кіль.

Церква, помешкання пароха й усе оточення поразило мене незвичайною відрубністю і красою.

Церков з чотирьма банями (п'яту мають прибудувати) у виді грецького хреста, уся з імбуя і

дзвіниця дуже легка своєю архитектурою (з найбільшим дзвоном між українськими церквами) положені серед зелених і кріслатих імбуїв, в лісовому затишку, так і нагадують старі українські лісові лаври і на бразилійському ґрунті викликають незвичайно сильний естетичний ефект. Хата священика, чепурна її доволі гарна, криється в чотирокутному садку, висадженому густо кріп-томеріями і туями. Скрізь видно дбайливу руку хазяїна, кожна грудка землі справлена, розчищена. В садку стоїть кілька яблунь, невеличкий виноградник і небувальщина у Бразилії: кілька європейських молодих дубів. Все те обведене гарним парканом. Довкола церкви чистецький чотирокутний майдан, обведений парканом, під яким приміщено довгі лавки для відвідуючих церкву і посаджено молоді кипариси. Поруч церкви стоїть на опарканенім майдані незвичайно симпатичний своєю архитектурою дім для сестер-служебниць, який під цю хвилю пустує. В ньому тепер у одній кімнаті міститься аптика пароха, котрий заступає місцевим мешканцям лікаря і тим віддає їм неоцінені услуги. Він лічить усі слабости, між тим від укушення гадюк, і виконує лекші операції. — Я оглянув і решту будинків хазяїських, подивляв дбайливість і витревалість хазяїна, дивувався взірцевому ладові у всьому і завидував йому нишком. Це справді пан у дослівному слова значінні.

Коли ніч западе, коли пів місяця повисне над лісами, коли тишу, яка так і ваготить над землею, перебиває тільки часами якийсь невідомий голос

лісової звірини, тоді серед цієї замкнутої зеленим тином площини поселяється дивна містична задума й усе оточення сповняє душу тазмною меланхолією. Світло місяця сріблить стежки і кидає на грядки білі плями, церква і дзвіниця дримають серед лісової гушавини як сілюети на старих штихах, чорніючі стіни кріптомерії здається замикають доступ усій мірській суєті, звужують простір до одної точки, в якій людська душа може себе знайти всеціло, відчутти себе вповні. І тоді увесь європейський шумний світ видається якоюсь фата морґаною, або сном, котрий снівся колись давно-давно.

4. травня.

Сьогодні відбув я збори в сусідній кольонії, Сантос Андраде, віддаленій від Антоніо Олінто яких пятнадцять кілометрів.

Коли я приїхав на місце, застав під парохіальним домом шкільних діточок, уставлених двома рядами, і всю старшу громаду. Діти гукнули на мій привіт: слава Україні! Потім пішло повітання місцевим учителем. Збори відбулися під ясним осіннім небом біля церкви. Діти посідали на мураві, а старші, стоячи вінком, вислухали з зацікавленням і очевидним зворушенням реферату.

Між рідними.

Зійшлися всі до мене, дружно
Стискають руку: славаїсу!
Вдивляються в мій погляд тужно,
Як в привид з давнього часу.

Питаються про села рідні
І про могили на полях;
Про те, чи встанемо побідні,
Чи переможе клятий Лях.

І я маляю смуту, горе,
Що камянять верхи Карпат;
Впевняю їх, що не поборе,
Не вбе нас міць пекельних врат.

Стоять у тіни пальм і матте
І ронять перли в зелень трав.
І злісно шепчуть: „Лютий кате!
Віддаш ти нам усе, що вкрав...“

Дивлюсь на їх змарнілі лица,
Які порив недолі плуг;
Вдивляюся у їх зівиці,
В яких застили хмари туг.

Дивлюсь і серцем завміраю
І чую щось, немов докір.
— І що прикуло вас до краю,
Що вигнав вас за сотню гір?...

Стоять, клянуть своє безсилля
Й на траву ронять перли сніа,
Над ними пальми клонять гилля
І тужить бразилійський ліс.

До велитенського кріслатого імбуя прибудовано мовницю, як це діється на відпустах, і цю мовницю обступило кількасот слухачів, усякого віку і обох полів, творячи на тлі зелені чудову картину. Від хвилі до хвилі греміли вистріли моздіра, несучи по безкраїх лісових просторах грохіт.

Скінчилася урочиста служба божа за поляглих і почалися збори. З високої мовниці зпід кріслатого імбуя понеслася понад голову зібраних у ліси сумна повість галицького лихоліття. Скільки поезії в таких зборах, скільки краси в такій країні! Жінки та й де-хто з чоловіків, старих, довговолосих дідусів, обтирають мозолистими руками сльози і я насилу здержую сльози, що тиснуться до очей. Кінчається повість, несеться лісовою пуццю пісня: „Ще не вмерла!“ „Не пора!“... Щоб пережити такі хвилі, цього одного вистане, щоб відбути томлячу, довгу дорогу океаном.

Останні мільрейси вивязують наші нещасні вигнанці з вузликів і кладуть їх на жертівнику батьківщини. Один селянин зголошує суму 500 мільрейсів... І насилу здержуюся, щоб не скрикнути: збережіть для себе й своїх діточок ці зімняті і спітнілі папірці; ви самі бідні, такі бідні!... Останньою підходить старенька бабуса, вдовиця, і тремтячою рукою дає срібного мільрейса. Через пів години листа виказує суму близьку до трьох тисяців.

І як не любити цього народу? — Виросли на панських загонах дітьми здебільшого дідичівських

наймитів. Нужда погнала їх за море перед 27 роками, звичайно молодими, коли ще їх свідомість дрімала. Пішли літа страшних терпінь і недолі; серед лісової пущі без доріг, між чужими, між дикими Індіанами, виростали і нпшком плакали за рідними селами. І тепер після довгих років гіркого життя на безлюдді оповідають про свої села один одному, кажуть, що кожному стежку пам'ятають, що часто у снах бачать свої рідні хати, немов кинули їх що-йно вчора. І хоч сьогодні лісова пуща під їх твердими руками прорідла, хоч довгими милями тягнуться дороги, які вони прорубали в гущавині, хоч біля їх хат золотяться помаранчі і пестряться квітники, хоч не один з тих наймитів сьогодні доволі багатим хазяїном зробився, — вони все ж таки жалують за давньою мізерією і моляться до цієї хвили, яка випесе їх на рідний беріг.

6. травня.

Мене проводили вистріли моздирів, попереду мого воза їхало біля двадцятьох їздців з українськими лентами, з жовто-блакитними прапорцями, а перед ними гордо маяли в соняшньому сяйві український і бразилійський прапори. Не поможе ніяка уява, щоб витворити собі поняття краси такого походу крутими дорогами, серед буїної зелені бразилійського лісу. Коли ми переїздили попри хату одинокого наддніпрянця, в слід за нами понеслися з шипінням ракети і їхній лоскіт. Дванадцять кілометрів проводили мене їздці і зупинилися аж над широкою рікою, яку треба було переїхати

кановою. Тут позіскакували з копець і переправилися в слід за мною, щоб на залізничній стації в-останнє стиснути мою руку. Коли я всідав до поїзду, дякували мені, що трудився до них, дякували Урядові, що мене послав і прохали вісток із рідного краю.

Бідні! вони так вірять у нашу перемогу, що є певні того, що я ось-ось у Галичині опинюся і завидують мені мого щастя. Як би вони знали, який я далекий від повороту в рідні сторони...*)

Нічліг у лісі.

Кароса станула. Кругом
В задумі кам'яніє ліс.
І тільки ген його верхом
Вмірають клекоти коліс.

*) Антоніо Олінто (Antonio Olyntho) колонія віддалена від стації Бугре 12 кільом., заселена Українцями від 1896 р. Числить 320 українських родин, а польських 84. Головним джерелом доходу поселенців є ерва матте, але вдається і збіжжя. Зіосеред Українців є двох урядників (О. Михальчук є шефом політики), 4 skleparями, кількох ремісниками. Попри гарну церков і парохіяльний дім є тут прегарний дім для сестер-служебниць, який тепер пустує, і школа так само без учителя. 28 українських дітей ходить до бразильської школи. Існує тут врешті шкільне товариство ім. гр. митропол. Шептицького на взірєць колишніх українських церковних братств, котре є в посіданні чудового прапору з портретом свого іменника.

З Антоніо Олінто лучиться оселя Сантос Андраде, віддалена від Антоніо Олінто на 12 кільом. В цій оселі живе 84 українських родин, що займаються головно хліборобством (2 Українців займається також торгівлею, а кількох ремеслом). В оселі є каплиця й українська школа, в якій учиться 40 дітей. Оселя сягає своїми початками 1896 р.

В гущавині, мов кістяки,
У приимерках банують пні.
Між ними сяють світляки,
Мов електричні ліхтарні.

Нудьгує ніч, дрімає ліс,
Співають хори цвіркунів.
Проснувся легіт і привіс
Розгублені міражі снів.

Лежу під „тордою.“ Дрімаю
Мій „камарада“ при вогні;
Танцює з ясністю п'їтьма.
Парує кава в казані.

Лежу повитий в самоту,
Мов кинутий у нетрі пил.
І бачу земну суєту
І тужу до орлиних крил.

Дивлюся: зорі мерехтять,
Манять мене кудись в безкрай.
І думи роями летять —
Куди? — ох, серце, не питай...

Ірасема. 6. V. 1922.

Захід сонця.

У скиті в церкві на горі
Горить брилянтами з вікон,
А долом сяють ліхтарі
З дозрілим овочем лимон.

Мов заворожений вкруг
Дрімає праліс-океан.
По нім, немов повійний пух,
Муслином стелиться туман.

Дрімає праліс-океан;
Над ним летять лебеді хмар
І червоняться кровю ран.
На заході горить пожар.

Залила небосхил луна,
Змішавши з золотом кармія,
І сонцю, що в лісах кона',
Заупокійний дзвонить дзвін.

Вмірає день, прощає світ
Сльозами теплої роси.
Накрився фіолетом схід
І туга впала на ліси.

Хтось плаче в пущі лісовій,
Хтось тихо реквієм співа'.
А може це в душі моїй
Так просяться на світ слова?...

Нема кому душі розкрить
У цій далекій стороні.
Мій рідний край від лун горить,
А я караюсь в Парані.

Грасема (Санта Катаріна), 10 травня.

Дорогий Друже!

Сижу у просторій світлиці зі стінами з вигладжених дощок природної барви, в монастирі О. О. Василіяч. Моя кімната пуста, тільки на одній стіні висить образ Спасителя й велика фізична карта України Дра Ст. Рудницького. Монастир положений на високій горі. Довкола, на узбіччі гори красуються буйні туї, криптомерії та кипариси, а серед них золотяться між темнозеленим листям дозріваючі помаранчі. Передзимовий холод велить мені забути, що живу в середині травня; здається мені, що я в Італії в місяці січні.

Кругом простерся безкрайї океан лісів, над котрим сям і там снуються білою вовною хмари й розгублюють по темнозеленим океані мандрівні плями тіни. Далі лісовий океан піднімається чорними хвилями, а ще далі ці хвилі виростають у зовсім чорні вали, що тягнуться в безкрай, один по другім, закриваючи собою дійсний океан.

Вхолодному, чистенькому повітрі повисло сонце, що опускається за лісову пуцу; по одному боці по лісах розкинулися блискучі бронзові й мідяні плями, по протилежному боці темніс лісовий безкрайї океан. Говорити про його кольорит? Ця темна барва, котру присів пухом фіолет, що бореться з ультрамаріном, це щось таке, перед чим мусить стати безрадним найбільше досвідний мистець.

Дивлюся з висот, плаваю зором поверх цього чарівного лісового океану, котрому, здається, краю

нема, і сам не знаю, чи це дійсність, чи сон, який сниться рідко. Сонце криється в чорному океані й небо заливається оранжевою барвою.

Та бачу, що профаную й красу і мої почування, беручися їх малювати. Отже перейду до реальної картини. Два місяці я безперервно в дорозі: з підводи на залізницю, з залізниці на підводу, а павзи виповняють збори, 'раз під отвертим небом, то знову в якомусь домі. А декорацію цих подорожей і зборів становлять привіти, сальви з револьверів або ракет, стрійні ряди почотної кінноти, замасні гиллям пальми доми, українські і бразилійські прапори. Вільні хвилі виповняють гостини, тости, промови, балачки. Скільки привітних промов я вже вислухав! Скільки промов виголосив сам! Давно вже загубився в численні...

Сьогодні користаю з вільної хвилини і спокою, який загорнув мене на короткий час у цьому монастирі, що виріс високо поверх лісового океану, і хочу розповісти Тобі про своє життя у Бразилії. Розповім один епізод, а Твоя уява нехай доспіває Тобі все останнє.

Проводжений почотною кіннотою з попередньої оселі аж до залізничної стації, всів я до поїзду. Година їзди і я знову опинився серед нових знайомих, що прийшли мене зустрічати. Година балачки за пивом про наші політичні справи і треба було рушати в дорогу.

Я всів до воза (кароси), критого полотняною будою, і коні рухнули по вузькій лісовій дорозі, побренькуючи дзвінками. За нами потягли ще три такі ж кароси, щоб не втратити товариства мого

візника, кольоніста з Ірасеми. Швидко потонули ми в лісовій пущі, в якій тільки що п'ять до десяти кілометрів зустрічається людську оселю.

Місяць викотився над лісову гущавину і сям і там перебивається крізь верховіття пінєфірів (аравкарії) і густий бальдахім бамбусової трощі. Нічний холод зробив ліс німим і тільки бренькіт дзвінків або відірвані згуки пісні котрогось із візників, що поспішають за нами, приборкують лісову тишу. Куримо обидва з візником папіроски в кукурузяному листі, впиваємося їхнім запахом і гуторимо про рідний край.

Опівніч. Ми пройшли тридцять кілометрів і вперше зустріли прогалину в лісі, при котрій розкинулася оселя Бразилійця. Продрогли порозсідалися довкола огнища і швидко в моїх руках опинилася чарка з гарячою пахучою кавою. Я порозділював між своїх товаришів курку, яку віз зі собою від свого попереднього хазяїна, і вони, перекусивши, пустили в коло кую (чарку з висохлої тикви) з гарячим шімароном (гірким чаєм з ерви матте), доливаючи все кипятку й подаючи все іншому товаришеві.

Між тим на одному возі мені приготували нічліг і я розложився під полотняною „торвою“ як у найкращій спальні.

Місяць заходить за лісову пущу, водонад на близькій ріці гуде-гомонить, в ряди-годи заквакає качка, десь далеко співається високим стробм пісня цвіркуна, до моєї спальні долітають голоси візників, що курять папіроски й попивають шімарон — я лежу, мрію і ніяк не всилі вснути.

Я в лісовій пущі, біля мене нові люди, яких я зустрів перед кількома годинами; я сам один, чужий, здається всім і собі самому — а одначе почувуюся так гарно, почувую себе таким безпечним, вважаю своїх товаришів такими рідними і близькими, немов би пережив з ними цілі роки щирої дружби. А вони так і падають коло мене і такі щасливі, що гостять мене між собою!

Ранній холод розбуджує мене з короткого сну; мене сповіщають, що готова кава, приносять мені воду до миття і рушник до втирання. Поснідавши, рушаємо в дальшу дорогу.

Їдемо лісами або кемпами (диким безлісним степом з високою травою), зупиняємося тільки над річками, щоб напоїти коні; сонце починає пригрівати, а згодом і пекти. Мій візник-хазяїн розказує, розпитує, не дозволить мені ні на хвилию бути самим із собою.

Перед обідом доїздимо до оселі Папандуви, де живе кільканадцять наших родин, самі ремісники.

Просять до готового вже обіду, а після обіду рушаємо в дальшу дорогу. Нашу каросу проводить кільканадцять їздців з українським і бразильським прапорами, на чолі котрих їде сам мій хазяїн із простертим блакитним прапором з тризубом вишитим золотом.

Їдемо яких дві години й доїздимо до границі оселі Ірасеми, що розкинулася по лісах на просторі кількадесятьох кілометрів. Перед хатою одного з наших поселенців юрба народу, старі, молодші й діти, жінки й чоловіки. До мене підходить молодий хазяїн, вітає мене і просить на

гостину. Вводжу до хати, де стоїть заставлений стіл, а за мною входять люди. Між присутніми видно старушків, яких похилила до долу трохи не сотня років, та вони ще бадьорі, доволі сильні та ще не дозволяють своїм рукам відпочити. Починається гутірка про рідні сторони присутніх, до дверей тиснуться старі й діти, прислухаються, споглядають на мене як на певидальщину.

Прощаюся, вихожу з хати, та тут-же роздається лоскіт ракет (фоґетів) і пальба з револьверів. В тріумфальній брамі з пальмового гілля стає провідник ірасемської кінноти і з копя, тримаючи в руці булаву, починає своє привітне слово. Вітає мене й Галицький Уряд і заявляє іменем усіх, що вони за батьківську землю готові на всі жертви.

Відповідаю, дякую, всідаю на свою підводу й серед вистрілів рушаємо в дорогу. Попереду поверх п'ятьдесят їздців, більшість із прапорцями й у лентах. Маємо ще яких шість кільометрів дороги. Похід їздців розтягається двійками на якого чверть кільометра, вється серед лісової зелені прегарною, барвною стрічкою. В ряди-годи несуться з коней вистріли. Люди виходять з хат, дивляться, дивуються.

Врешті підїздимо під гору, на котрій мов фортеця пишається гарна церква, дзвіниця й монастир. На горі біля монастиря серед зелені помаранч і кипарисів увихається брат у білій рясі й палить з моздіра. Тріскотять вистріли з револьверів.

Наближаємося до прибраного зеленню і прапорами „Народнього Дому“, перед котрим стоїть тріумфальна брама й по двох боках юрба народу.

У відчинених дверях стоїть виділ товариства й один з виділових вітає мене. Дякую за честь, вітаюся з виділовими й відхожу до монастиря, де чекає мене симпатичний о. Бжуховський.

Неділя. Зночі ллє уливний дощ, уся околиця втонула в морі хмар.

Сполудня сповіщають, що пора йти на збори. Йду до „Народнього Дому“, де вже зала повна людей. На естраді стоять діти із школи Сестер Служебниць, праворуч дівчата, ліворуч хлопці. Одні й другі в народніх строях, у козацьких шапках. На переді стоять дві дівчини з бразилійськими та українськими прапорами. Зала вся в зелені.

Мене вітає один із громади й починається продукція дітей: деклямації патріотичних віршів і хорові співи. Дитяче святю кінчається відспіванням національного гимну — і починаються збори. На естраді засідає поруч председателя зборів комітет для позички і починається мій двогодинний реферат. Зібрані слухають серед урочистої мовчанки, стоячи.

Збори кінчаються подякою мені й Урядові. Народ розходитьсє поволі домів — лишаються тільки гості з подальших сторін, які зїхалися кінно й підводами ще вчора.

Увечері приходять просити мене до залі „Народнього Дому“, де відбувається товариська забава. Прихожу й застаю молодь у розгарі танців, а старших при розпродажі „рифів“ (льосів) на льотерію. Один патріот, не маючи більшої готівки, пустив коня на льотерію, щоб усі добуті гроші жертвувати на Позичку Національної Оборони.

Другий виставив на лотерію бика. — Гремить музика коломийку, молодь гуляє, де-хто із старших „вівкне“ — а серед того йде ліцитація.

Вісім тисяч мільреїсів — понад чотири мільони корон — передала мені ця оселя для пересилки Урядові. Ці тисячі — це папірчики зімняті, переповні потом — усі вивязані з невеличких вузликів селян. Чимало з того позичено в інших. Ці тисячі — це доказ тріумфального походу ідеї української державности навіть у лісові бразилійські нетрі. Скільки сліз виллють померклі від нужди й горя очі старих емігрантів, коли вони слухають моєї повісти лютого времени Галицької України! Яка в них віра в перемогу нашого кулака над ляцькими нагайками! Як вони цієї перемоги дожидаються! І скільки з них допитується, чи не могли б вони зі своїми шмідтами й маншестрами (револьверами) пробратися до рідного краю! Писати більш?

Думаю, що цей один епізод відтворить достатньо цілу картину моєї незвичайно цікавої та багатой змістом подорожі по лісових українських оселях у Парані і в Санта Катаріна і Тобі, мій далекий Друже, доволі вже тих кількох сторінок, вихоплених з моєї записної книжки.

Ще один день буду розкошуватися чудовою околицею, а потім понесуся цею пущею в дальші оселі, до нових людей, нових знайомих, нових друзів моїх і Уряду. Не дочислився б, скільки миль проїхав я залізницями й підводами за ці два місяці, а ще ніде не зустрів я ні одного холодного погляду, не вчув ні одного терпкого слова. Здається, цілий світ зійшов би, а ніде не

знайшов би цієї сердечности й цієї гостинности, що ось тут у цих диких лісах.

І вже мене запрошує до Аргентини кілька тисяч наших поселенців, „забутих там Богом і людьми“. А далі жде праця над переведенням всенародньої організації, якої жадав від мене увесь тутешній загаль. Тому прости, Друже, що так рідко навідуюся до Тебе хоч би писаним словом; та повір, мені ніколи й думати про моїх найрідніших. Я пірнув тілом і душею в новий світ, світ молодий, повний чеснот, яких надармо шукав би у струпишій Європі. Кинув геть увесь баласт культури, порвав звязки з усім давнім, живу новим життям, у повному того слова розумінні. Аж тут я навчився любити Україну вповні; навчився її любити від цих неграмотних чорпоробів, яким вона тільки мріється й сниться і вдень і вночі вже від багатьох років.

Пізній вечір. Місяць повис над чорним лісовим океаном, тиша налягла безкраї простори і в моїй душі врочиста тиша. Чи Ти уявиш собі почування людини, що падала під вагою душевних контрастів і сумнівів та роздорів і врешті знайшла спокій і задоволення та загальну симпатію? — Жаль мені Тебе й усіх тих, що томляться у стухлині наддунайської столиці, мені вас невимовно жаль.

Прощай і не докоряй мені, як-що прийдеться Тобі ждати довго на нові вісти від мене.

Трейс Баррас, 15. травня.

З Ірасеми виїхав я знову в напрямі Ріо Негро підводою і зробив одного дня дорогу яких

50 кільом. По дорозі затримувався в Люцені в ма-зурській оселі, яка має характер трохи не містечка і лежить в околиці, що в театром подій описа-них у відомій поемі Конопнічкої. Я поступив до одного з двох у цій оселі Українців. Він не-вимовно зрадів від моєї гостини, хоч наміря-ючи побалакати щиро, позачиняв двері і вікна, бо боявся польської помети. Недавно робили на нього атентат за його постійність під українським прапором. Гостив мене, як міг, і не поскупився на позичку Урядові. Далі поступив я до другого Українця на тій же оселі, котрого Поляки бояться зачинати з огляду на його багатство і значіння серед Бразилітців. Тут пішла таксамо гостина, а рівночасно Урядові дісталася княжа сума 500 мільреїсів. Переночувавши в місті Ріо Negro над рікою цього ж імені в інтелігентного Українця, я поїхав залізницею у фабричне містечко Трейс Баррас, у якому живе кільканадцять наших ро-бітничих родин, зорганізованих у Тов. ім. Т. Шев-ченка. Тут наїшов я таксамо щиро прийяття і самі збори при співучасті усіх цих кільканад-цятьох Українців і взагалі ціла моя дво-дневна гостина в цьому містечку не забудуться так скоро. Просто дивуєшся, яка сила тримає усю нашу емі-грацію в цьому ідеалізмі, якого надармо шукав би сьогодні серед нашої європейської еміграції*).

*) Трейс Баррас (Tres Barras) робітниче містечко при за-лізничій лінії, що веде з Porto União до Rio Negro, своїм початком сягає р. 1910 і начисляє сьогодні всього 12 украї-нських родин, переважно робітничих. Зпоміж Українців є трьох крамарів. Не дивлячися на невеличку кількість Українців,

Куритиба, 17. травня.

Ненадійно опинився я знову в Куритибі, куди треба було повезти гроші з двох останніх кольоній до банку, бо їх не хотіли передати в нічні руки, тільки в мої. Вперше відчув я безнадійну духову пустку довкола себе, ходячи без діла два дні нецікавими вулицями цієї столиці, дарма, що мав з собою гостинного і щирого товариша з Трефе Баррас.

В дорозі з Куритиби, 18. травня.

Коротенький поїзд несеться закрутами-вихилясами серед лісів; голова крутиться, жінки вомітують. Сонце схиляється поза лісову зелень. Тини виповзають зпід пальм на краю лісу та йдуть на свою нічну мандрівку. На кампах сміється сонце своїм гірким усміхом, як той, що сміється крізь сльози. Хмари на схилі небозводу налилися горючим карміном. Стада попугаїв як сороки цокотять, літаючи поверх пінеїрів, використовуючи останні хвилини дня. Перод хвилиною покинув мене знайомий Українець, якого я зустрів у дорозі, і тепер я сам один між чужими, кинутий своїм думкам, спогадам, задумі. — І коли вирвуся я з цієї лісової пустині, коли затопить мене знову бурхливий океан європейських столиць? Яке далеке моє життя від того, котре я полишив по тому боці земного г'льобу! Чи бажати того життя, чи кинути

тут існує від кількох літ Тов. ім. Т. Шевченка з бібліотекою, яке зв'язує з містечком яких 30 робітників-Українців, що працюють при тартаках у лісі, 30 кільом. від містечка.

ного в западню забуття навіки? Чую, що душа моя яловіє, тупіє, вертається до стихії літ цесвідомости і примітивізму. Чи жалувати, що таке діється? — Не знаю.

Порто Уніон, 22. травня.

Вернувши з Куритиби до Порту Уніон і відпочивши з дороги, я поїхав аранією до Жанґади, віддаленої від містечка на 36 кільом. В дорозі мав я товариша, вчителя з Антонію Кандідо, студента, що після розгрому армії Вранґля і довгої мандрівки по краях західньої Європи опинився тут голий, як Одисей після розбиття його судна. Мій молоденький товариш не дозволив мені скучати в досить довгій і важкій, каменистій, дорозі, котра була тим прикріша, що цілий день припікало осіннє сонце жарою з пори жнив. Сама ж дорога — одна з найкращих, які я тут відбув. Високі зелені гори так і нагадують собою околиці Яремча, тим більше, що серед них вється з шумом доволі широка гірська ріка Жанґада, єдина ріка з чистою водою, яку доводилося мені тут стрічати.

Ми приїхали на місце пізним пообіддям і зараз же зустрілися з відомою між нашими поселенцями гостинністю в домі одного з багатіших і свідоміших Українців. Увечері повели нас до школи, де зібрався доволі численний гурток старших і молодших, і після обговорення справи майбутньої організації Українців у Бразилії появився грамофон, який відспівав цілу низку сольоспівів М. Менцінського, а далі почалися співи зібраних. Пізньою ніччю відпустив нас гостинний хазяїн спати.

Раннім ранком розбудив нас зливний дощ. Та збори треба було все-таки відбутися. Серед зливи дібралися ми до школи, віддаленої на 4 кіл., де мав зібратися після церковної, імпровізованої дяком, відправі парід. Аж тепер можна було бачити, яку шкоду місцевій громаді вирядив дощ, помішавши їй свято, до якого вона ладилася не аби-як. Від дороги до школи вела зелена тріюмфальна брама, стежка між церквою і школою була висаджена зеленню, а сама школа пишлася в зелені і прапорах. Та в самій школі я застав тільки невеличкий гурток чоловіків і жінок, бо дощ перешкодив зібратися поселенцям розкинутим по гірських лісах.

Коли покінчилися збори і я почав ладитися до від'їзду, зібрані таки не вдержали і виповнили хоч частину приготованої програми. Місцевий дяк виголосив привітну промову, і після цього з своїм хором відспівав складену ним кантату, з якої я запам'ятав тільки слова: „Приїхав до нас гість з України“. Врешті пішли оригінальні многолітствія в честь мою й Уряду. Наприкінці мусів я з усією громадою перейти до малої чепурної церковці, вимальованої блакитною фарбою, де відспівано: Христос воскрес. Аж тепер міг я розпрощатися і відіхати до мого хазяїна на обід — після 3. год. сполудня.

Тим часом небо трохи випогодилося і з подальших сторін, а навіть з сусідньої оселі Нової Галісії, походилися ті, які не могли взяти участі в офіційальному святі. На прохання де-кого з них пішов я знову до школи і знову прийшлося гово-

рити про українські справи, будити віру, що наша перемога певна. Коли я вернувся до мого хазяїна на вечерю, застав у його крамниці де-кого з наших поселенців і двох урядовців, Бразилійця і збразилійщеного Італійця, які прийшли мене відвідати. За вином завелася довга балачка, а головню Італієць не міг нагішитися, що має нагоду побалакати з чоловіком, що говорить доброю італійською мовою в противенстві до тутешніх італійських емігрантів. (Я справді балакав по-італійськи краще мого італійського гостя.) Врешті гості розійшлися, та балачка не кінчилася. Я витягнув мою гарну „кую“ і вона пішла з рук до рук з гарячим шімарином, і врешті опинилася в кухні, де зібралася молодша громада і ген поза північ забавлялася співами.

Мій товариш відїхав досвіта позиченим конем, а мені прийшлося вранці ще раз випити шімариону з кількома поселенцями і з моїм новим другом, Італійцем, що прийшов виповнити свій обовязок „della gentilezza“.

Я вертався сам з моїм кільканадцять-літнім „камарад-ою“ і тепер мав нагоду роскошуватися красою околиці. Ліси, скупані в дощі, зеленіли в ранішньому сонці і на шпильках пінестрів та на листі ерви, ліянів, троці та імбуїв розлилося сліпуче срібло до того, що треба було приплющувати очі. По обидва боки дороги розкинулися високі гори, ріка Жанґада шуміла на камінні і надила до себе своєю водою Черемоша, або Прута. Дорога, закидана камінюками, підіймалася здебільшого вгору і я мусів напрацюватися добре

бичем, щоб мій сивий кінь переборов труднощі дороги. Кілька кілометрів проводив мене верхом один з жангадських Українців. По дорозі спиняли мене інші знайомі, що везли величезними каросами, до яких було запряжених по кілька пар коней, „каргу“ (збіжжя або ерву) до Пальмас, і я мусів з кожним прощатися в-останнє.

Коли я з гори побачив вранті долину ріки Ігвасу, замкнену темними горами, і долину Порто Уніон, було вже сполудня і мій „торділльо“ (сивий кінь) ледви волочив ноги. Я вертався „домів“ з новими гарними спогадами, з новим сонішним промінням у душі. Перед моїми очима стояли симпатичні обличчя нових знайомих, в моїх ухах гомоніли глибокі зітхання, в яких стогнали біль і досада, зітхання, що виривалися з грудей бідних вигнанців, які слухали з притаєним віддихом мого невеселого оповідання про мартірію рідної країни. І мимохіттю мої уста шептали: Які чудові люди живуть у цій бразилітській пуці! Скільки вірних синів має Галичина в цій далекій країні!*)

*) Жангада (Jangada), це оселя, що сягає початками 1896 р. В ній живе 115 українських родин, що за внімкою 2 склепарів і 4 ремісників живуть з хліборобства. Оселя поділена рікою Жангадою, що становить граніцію між двома провінціями, Параною і Санта Катаріною, має церков і дві школи (одна остає без учителя) і два товариства ім. Т. Шевченка з бібліотекою. Находиться тут і мала кооператива.

З Жангадою може оселя Нова Галісія (Nova Galicia), де на просторах десятків кілометрів живе розкинутих 65 українських родин. Люди живуть із заробітків при залізниці і з хліборобства. Попри церковцю знаходиться тут товариство ім. Т. Шевченка з бібліотекою. Української школи нема.

Іраті, 3. червня.

Безупинні дощі і перетома зневолили мене перервати дальшу мандрівку і переїхати до Прудентополя, щоб трохи припочити і зайнятися іншими справами.

Десять миль дороги підводою в один бік і стільки ж із поворотом. Два дні в дорозі раз і так само вдруге. І не раз приходилося бродити в глині і підпихати підводу, яка в нії застрягла.

Ніч. Поїзд, що їде в напрямку Понта Гросса, тягнеться в темноті ліниво. Бразилійці дрімають на сидженнях; хто зібгав ноги під себе і лежить, перекидаючися з боку на бік, хто куняє, сидячи. На дворі сиро й холодно. Подорожні трусяться від зимна, натягають на себе, що хто має теплішого, та холод таки дошкулює. Щасливий, хто захопив з дому „кую“ і матте! — Він гріє на спирті воду і гріється гірким як полин шімароном. — Дивлюся на заспаних і передроглих товаришів дороги і сам трушуся від холоду. І думаю про теплі червневі ночі в Європі і завидую тим, що їх переживають.

Небосхил починає блідніти, надходить ранок. Врешті поїзд доволікається до стації Іраті. Висідаю і зараз же біжу до мізерного готелю, жадний сну й тепла. Дають мені кімнату з повибиваними вікнами, з широким ліжком, з якого що-йно зволікся якийсь бразилійський подорожній, — брудним і не приманюючим. Та вибирати годі. Накриваю себе з головою усим, що маю, і починаю дрімати. Холодно і сон не береться. — А там за океаном сьогодні так тепло, так привітно! — І де

я був у цю пору перед роком? — Бачу очима уяви зелені Альпи, ялицевий ліс біля хати, чую шум гірської річки, бачу суниці на зрубі — ні, годі! — Ви, мої далекі друзі! чи ви повірите мені, що я сьогодні, в червні в Парані змерз більше, ніж у січні в нестопленій хаті у Відні?

Іраті, 6. червня.

Мій давній учень з львівської гімназії, тепер власник гарної хати і великої крамниці, батько четверо діточок, розпорядив, щоб зладили відповідну таблицю з покликом, пошив прапори, всадив на коні кількох їздців з ними і дав знак до виїзду. Рушили їздці з прапорами, за ними покотився наш фаєтон, що на силу вмiстив мене з моїм хазяїном і його дружиною та малим білявим хлопчиною і ще з одною старою жінкою, одинокою у Бразилії Гуцулкою.

Їдемо містечком; бундючно лопотять прапори, народ зглядається на диво. Виїздимо з містечка, стрічаємо по дорозі кароси Поляків, що їдуть до містечка до костела; кароси виминають нас, Поляки злісно споглядають на українські прапори, старий підпитий дядько, вислужений австрійський жовнір, гордо підносить свій великий прапор, лускає з пістоля, святкує найбільше свято в своєму житті. Не дурно ж він учора з радости, що чекає його таке свято, пожертвував для місцевого товариства, яке об'єднало в собі всіх вісім українських родин з містечка, пацюка на льотерію.

Перед нами дорога 18-ти кілометрів.

Зеленіють гори, на небі висять сірі хмари, на дорозі місцями глибочезні калюжі, часами накрапає дрібний дощ.

Не дивлячися на непривітну погоду, їзді гордо підносять вгору свої прапори, стріляють з пістолетів; мій хазяїн уже котрийсь-то раз вистріляв з блискучого Мавзера всі набої, пускаючи при тім в ряди-годи ракету. З хат серед лісу вибігають люди і з цікавістю дивляться на наш похід.

Кінчиться друга година їзди, ми віздимо в оселю Іраті. Гурмою спішать люди у святкових одягах; чоловіки, жінки з дітьми при боці і на руках. Нас стрічає кількох господарів, які вистрілюють наготовані ракети, вітаються, прикрашують наш фаєтон двома віхами з піншпів, пристробних у паперові сині і жовті стрічки, і попричіпавшись з боків фаєтону, їдуть з нами. Зустрічаємо кількадесять їздців з оселі. Обидва гуртки вітають один одного сальвами вистрілів, пускають ракети — похід несеться серед хаток кольоністів.

Доїздимо до школи. Народу сила-силенна. Дим від ракетів стелиться над зібраними; школа потонає в зелені і в прапорах. У тріюмфальній брамі зустрічає мене представництво. Місцевий учитель, наддніпрянець, читає привітну промову; усі стоять з відкритими головами. Кінчиться промова, рокотом несуться оклики на честь президента Галицької Республіки, на честь представника рідного уряду.

Ідуть збори. Під отвертим небом стоїть зібрана громада, Українці, Бразилійці, Німці й Поляки. Говорю, ноги з утоми трусяться підо мною, боюся,

що втрачу рівновагу на підвищеному місці, зомлію від натуги, та кінчити не хочеться. Моїх слів чекали ці люди звиш двох десятків років — як же ж не говорити останнім віддихом? Де й коли бачив я такі щирі сльози, витиснуті любовю до рідної, на віки втраченої землі?

Минає третя година сполудня. Нікому й на думку не спаде йти обідати, а трохи не всі вони мають додому по кілька кілометрів дороги.

Кінчаються збори. Сходяться хазяїни до залі прибраної і прикрашеної зеленню бамбусів і пальми, сідають попід стіни і йде вибір комітету для позички. І зараз же падають на стіл зімняті банкноти. Увечері йде театральна вистава: Струтинського „Страйк“ з галицьким жандармом і типовим Жидом шинкарем. Зібрані регочуться, нагадують минуле, радіють, що воно за ними так далеко, плещуть у долоні. — А після вистави йде забава: Українці, Португальці, Німці, а навіть і Поляки танцюють, мнуть на місці, вигойкують. На сцені висить портрет Тараса і стоїть таблиця з великим написом: „Рідний Край пропадає! — Жде порятунку від Бразилії! — Черга на вас!“

Комітет позички має вже зібраних біля тисячки мільреїсів.

Прудентопіль, червень 1922 р.

Рано мряки й іней на травах, пізніше припікає сонце, все зеленіє, цвітуть фіялки, пташки щебечуть. І сам не знаєш, чи живеш серед пізньої осені, чи серед весни наприкінці травня.

Хожу алеєю помаранч і пальм, дивлюся, як

лускають „фогети“, слухаю музики, що вже 7-миї день готувить мешканців на зустріч св. Івана.

Дивний цей нарід Бразилії. Як ці пестрі метелики, що носяться хмарами над лісовою зеленню. Дряна сорочка, життя серед невідгд, часом тільки кожа під голову і кожа до накриття становить увесь достаток „сеньора“ — та зате останній мільреїс іде радо на перегони, на штучні вогні і на гарне сідло.

Ось Прудентопіль уже другий тиждень тоне в темноті вечорами, бо місто не має чим світла заплатити. А на привіт св. Івана згоріло вже стільки штучних огнів вечорами, що за ці гроші Прудентопіль мав би електричне освітлення цілий рік.

І не можу ніяк зрозуміти, чому Бразилійці Поляків так ненавидять...

6. липня, вдорозі.

Палахкотить огнище, вариться в казані кава, куя з шімароном ходить з рук до рук, кричать у лісі попугаї, сонце червонить парасолі пінетрів своїм останнім промінням. Одинока хата Бразилійця куяє при дорозі з позачинюваними віконницями, одинокий наш захист перед нічними мряками і холодом зимового місяця липня.

Сидить при ватрі товариство: дві жінки і шість чоловіків, між ними один наш сміхун, сокалець, що вже не одному Полякові кости намяв і люшнею голову розбив. З усіх кінців світа походилилися люди: Я, „європеець“, бразилійські Українці і Поляки з Південної Америки. Іде розмова, слово „рідний край“ заодно гомонить рефреном, основним

згуком нашої вечірньої пісні минулого, Польки чешуть по-українськи, не дивлячися на те, що з „рабами“ своєї держави приходить ся їм з одної куї шімарон пити.

Коли б так тих галицьких „воеводів“ у бразилійській ліс завести і між наших давніх фільварчних рабів при ватрі за шімарон засадити!

Гей! гей! не один Ляшок від української люшні тут боки чухрає і бразилійськими зелями свій патріотизм і буту лічить. Чи скоро і там на берегах Дністра таке саме буде? А воно певно буде.

Дорізон, 7. липня.

Друга година попівночі. Наш поїзд доїздить до Дорізону. На кожній стації всідають нові знайомі, раз у раз заходить до мого вагону новий делегат з далеких сторін Парани, котрий їде на мій завзив як висланець своєї оселі на збори до Дорізону.

Поїзд став на стації. Висідаємо і вітаємося з іншими делегатами, які приїхали вже раніш, і з добрими друзями з Дорізону. Всі вітаються, стрічаються з собою такі, що на одному пароході з Європи сюди їхали, а потім загубилися в океані бразилійських лісів і оце вперше з собою після двох десятків років бачаться. Чути оклики, гомін, сміхи. Мені приходить ся здоровкатися з усіми, мої плечі Богзна', котрий уже раз дружні руки на привіт поплескують. Сяє місяць, нічний холод відсвіжус заспані серця, маленька стація серед лісів здивовано дивиться на зборище такої скількості

ріжних гостей з найдальших сторін Парани і Санта Катаріни. Священики, вчителі, купці, хлібороби, промисловці — всіх зібрав мій поклик в оцій оселі, звідки має початися нове життя нашої еміграції. Неоднн з приїзжих по два дні кіньми, а потім цілий день залізницею їхав. Аж тепер я бачу, що мої слова, моя наука по лісових нетрах не порозгублювалася, що кожне моє слово, яке я сів по оселях, на добру землю впало і кільчитися почало.

9. липня.

Збори закінчені. Три дні з ранку до ночі приходилося мені зборам проводити, всі справи реферувати, поясняти, переконувати, конфлікти і розбіжність у думках єднати — та ще ніколи не переживав я такої насолоди, як у часі цих для мене незабутніх доризонських днів. Три дні працювали зо мною мізки і серця висланців усіх наших осель, три дні горіли їх серця любовю до рідної справи, три дні міражі кращого майбутнього панили їх душі, три дні панував я над волею і хотінням зібраної громади. Першим моє слово падало між громаду і оганню кляло печать на всі справи.

„Український Союз у Бразилії“, який має розбудити і скоординувати всю енергію загалу до політичної емансипації, просвітньої та економічної праці і стати трибуною і диктатором всього життя української еміграції — ця дитина моїх мріянь уже з днів, коли я нісся сюди океаном, — породжена. Створена централя і всі її вітки, вибрані делегати для всіх осель, які мають перевести організацію

філій Союзу і знизу побудувати храм, за котрим тужили всі здавна.

Таких зборів, з такою здисциплінованою громадою, перенятою такою доброю волею, я ще не бачив. Цілими днями на залі, прибраній зеленню і прапорами з написом: „Вітайте!“ і „Народ собі!“, носився святковий настрій; ніхто не зважився внести в цей настрій ніякого дисонансу; ніхто не зважився в ній закурити. Передом сиділи делегати, горді на свою місію і роллю, а позаду сиділа й стояла цікава громада гостей, яка все право рішати відступила делегатам.

Мені повелося це, у що не вірив ніхто передо мною, — мені повелося об'єднати всі напрямки, позасипати всі ривчакі противенств, здружити всіх, навіть таких, що три дні тому вбійчі ножі проти себе гострили.

І нехай ціле задумане діло розіб'ється об скелі дійсности; нехай покінчиться на одних пляхах і починах — все ж таки я не жалую, що зібрав тих людей до Дорізону, що вкрав їм тиждень дорогого часу і вирвав з їх кишень потом зароблені гроші. І знаю, що й вони цього не пожалують. Вперше, відколи стали ці нещасні вигнанці на бразилійському березі, вони мали нагоду пережити насолоду об'єднання одною ідеєю й одним хотінням, відчути, що вони не стадо, а громада з метою і з завданнями. — Та й хто з них забуде ці гучні бенкети кожної ночі після зборів, ці здорові сміхи і співи?

Дорогі друзі! За вашу прихильність до мене за довіря і добру волю я мав нагоду подякувати

вам наприкінці зборів, коли ви в мою честь оклики підносили; та за те, що ви дали мені насолоду, зроджену вашим внутрішнім задоволенням і не маскованою, трохи не дитячою радістю, прийміть мою подяку з одних сторінок. Може вже швидко розійдемося навіки, може мої сподівання на вас убувають невеселі вісти зза океану — та вірте мені, що цих дорівонських днів, коли ми всі горіли одним огнем для святої справи, я не забуду ніколи.

Плекайте ж цей священний огонь і не дайте йому погаснути, хоч би прийшлося вам чираз попекти в ньому ваші серця, до котрих добірається червяк чужини і відорваности!

15. липня.

Кажуть Бразилійці, що в їх краї приходиться переживати всі чотири пори року на одну добу. І я їм вірю. Недавно треба було тремтіти від холоду. Прийшли погідні дні, повисихали калюжі і прийшла спека нашого літа. Природа в часті спить, в часті живе своїм невмірущим життям. Цвітуть фіялки і камелії; одні брескви дримають своїм коротким зимовим сном, другі пишаються буйним рожевавим квітом; помаранчі перестигають; дозрівають перші овочі; сям і там сходить свіжо посіяне жито. Весна, літо, осінь і вчасті зима — всі пори року боряться за своє панування, на кожному кроці видно сліди одної з тих пір. А все те пеленає зелень вічно живих лісів, де пінеїри, імбуї, кедрі, ліяни, троцца, ерва матте, кактуси, рододендрони і сотні інших дерев, куців

і квітів вмлівають в оргіях буйного життя, глузуючи з усіх змін у температурі. Що слабше, це гине і стелиться погноєм сильнішому. Та життя йде без упину, не дозволяє собі на найкоротшу передишку. Тільки одні люди — як мало вони тут працюють, скільки часу марнується тут на неробстві!

І я зробив перерву у моїй праці. Сижу в мого друга, дивлюся цілими годинами на вінок лісів на горах, придивляюся забавкам малпочки, що нудьгує так само, як я, і забавляється, як може; слухаю скреготання попугаїв; сновигаюся по „шакрі“ мого хазяїна, придивляюся мохам на деревах, віднаходячи в них безмежну винахідчивість природи, палю ватри і печу овочі пінеїрів, єдину страву наших емігрантів у початках їх життя в лісових нетрах — і нудьгую. І чую перетому і маю вражіння, що цю перетому здійме з мене тільки рідне повітря, що мушу як Антей доторкнутися стопою рідної землі, бо інакше баїдужість і охлялість захоплять у свої кігті нову жертву і я поділятиму долю всіх, що в цій країні дві третини свого життя перемарнують при „куї“ і при чарці, молотячи язиками пусті буденні сплетні, авантюри, перегони, льотерії і біг мулів та копей.

Ох, як я тужу за європейським повітрям, і як його рівночасно боюся!

Ріо Negro, 20. липня.

Цим разом відбув я поїздку для розваги до одного з наших дуків на Люцені. Колишній швець, потім гарбар — сьогодні власник прегарного дому, ве-

ликої кількості землі, багатой крамниці, величезного млина до мелення ерви матте і т. д. В хаті прегарний, чистенький сальон, пяніно, безліч квітів; біля хати веранда в квітах, огородець з нашим барвінком, квітучими нарцисами, орхідеями, рожами і т. и. Стіл до обіду застав я заставлений так, як колись заставляли його у наших панотців на празник; апетиту додавали квіти на столі. — Прегарні коні повезли мене і хазяїна з родиною лискучим фаетоном на його шакри, на його хазяїство, в чудовий ліс з ервою, серед якого стоїть і пустує у вінку зелені, в лісовій тиші, над потоком в ярі, великий дім з шістьма кімнатами, бо нікому мешкати в ньому. — І мимохіттю згадав я наших бідоланних емігрантів у Відні, що по кількох у маленьких затхлих „кабінетах“ мучаться. А яку чудову спальню на поверсі мені визначено! Яка чистота, скільки запаху і який краєвид з вікна! — Гаї! гаї! Чому я не родився хліборобом чи шевцем і 25 літ тому до Бразилії не виемігував!...

Куритиба, 28. липня.

Я ходив з делегацією від місцевих Українців до віцепрезидента федерального парламенту, був і в президента Парані. Нас приймили і один і другий по демократичному, без зайвих формальностей, вислухали нашого представлення, дали нам поручаючі письма, щоб улегшити нам прийняття у міністра закордонних справ у Ріо де Жанейро. — Як дуже відбивають урядові особи

в Бразилії від польських, або й навіть давніх австрійських урядових надутих автоматів товариською культурою і вихованням!

Ріо де Жанейро, 6. серпня.

Врешті й аудієнція у міністра минула і розмови з де-якими послами покінчені. І тут та сама не вимушена чемність, культурність і джентельменство. А все ж таки звичайна дипломатична прозорливість. — Побачимо, поінформуємося, вистудіюємо; ми все за правду стоїмо; зробимо, що буде в наших силах і відповідь на письмі перешлемо. Бачите, з президентом треба перебалакати — а там... *va-tos ver...* На дипломатичній мові це значить: гелубчику, не сподіється нічого. А може я помиляюся? На всякий випадок Бразилійці уміють найбільш гірке засолодити. І це щось варта...

Ріо де Жанейро, 7. серпня.

Шум, гамір, море світла, багатства, краса — скрізь краса! Боже, як чудово цим людям живеться! І скільки неробів у цій столиці! — Благословенна країна... В Парані студінь, а тут серед бразилійської зими гарячо нашого серпня, садки зеленіють і цвітуть — вічне літо з весняною фльорою. А яка казкова природа положення! Ця затока з фантастичним гірським оточенням, ця „прайа“ над морем, чудова променада для тисячів самоходів серед садків і чудових палат!

І яким бідним почуваю себе я серед цього

благословенного світа, як пригнітає мене свідомість долі емігранта з країни, яка останні слова на хресті проголошує! І почуваю себе хоптою, що на газон з прегарними квітами заблукалася. І невже ж я справді хопта? — я — не оці дармоїди, що сифіліса у своїх тілах носять і глушать його вакханаліями?

..„Дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки...“ Чи він взагалі коли прийде? — Блаженні віруючі... А все ж таки я вже затужив за лісовим спокоєм: чую, що за половину року життя на лоні природи мої нерви для столичного базару зробилися запіжні. І подумати, що половина мого життя у великоміських задимлених каварнях пройшла!

Прудентопіль, 12. серпня.

Я знову між своїми. — Дві добі нісся поїздом і переїхав провінцію Ріо і Сан Павльо, поки добився до зелених лісів парапських.

Та й яка нудна дорога! Дикі кам'яні гори, слаба рістня, трава суха, тільки здовж залізничного шляху зелене величезне листя бананів, котрі в Європі чогось „музами“ називають. І місцями поля засаджені прегарними плянтаціями помаранч, або кущами кави. Та й скільки треба було праці, щоб ці плянтації вивести! — Серед цих пустарів сям і там розкинуті хати кольтоністів. І які ж це мізерні хати! Маленькі будки з тропці, виліплені глиною, котра обсіпається і дає змогу цікавому крізь щілини заглядати до середини, зверху криті стріхою. І подумати, що в цій вбогій країні живуть

по лістах дуки-срібляники, яким не один європейський капіталіст позавидував би! І подумати, що Бразилія має демократичний, республіканський устрій!

Ідучи цими пустарями, я ще раз переконався наглядно, яка багата і яка гарна наша Україна в порівнянні з іншими краями. Красна і багата, тільки „наряду в нії ніт“.

Прудентопіль, 19. серпня.

Чудовий день, сонце так і заливає зелень лісів. Маєве тепло, маєва зелень; зарінки вкрилися свіжою травою.

Там за океаном, за горами й ріками, там, де моя молодість минула, сьогодні свято прощання літа. В садках дозрівають вчасні яблука, наливаються солодощами грушки. Бузьки прощають опустілі ниви, тікаючи перед холодними ранками. Три роки минуло з тої пори, як довелося й мені наші ниви кидати, тікати перед морозом ворожого панування.

Дивлюся в церкві на зібрану громаду, дивлюся на бабусь, що замість яблук помаранчі до посвячення позносили, нагадую давні часи, нагадую наші села і туга хлипає біля мене. І осоружні мені ці ліси вічно зелені, ці хати по них розгублені і ці золоті помаранчі в темному листі деревини й ці рожеві квіти бресквів і некультурні з їхнім криком пестрі птахи, що на цінейрах гоїдаються. Чуже воно мені та осоружне. Душі рідного села ці в чому не знайти, не відчути.

Прокляті будь ті, що моїх земляків у ці далекі світи вигнали, що мені дорогу сюди постелили! Вертатись, вертатись до Європи, за що б то не було! Вертатись, хоч і не в рідну країну, та принаймні ближче неї! Та її як далеко я на моєму бурлацтві загнався! Як страшно думкою цієї далекій шлях мірити!

Вертатися!

30. серпня.

Мій почин, організація нашої еміграції, щодня в пеленках. Знаю, що вона животіє тільки моїм духом, і знаю, що з моїм виїздом „вічну“ прийдеться їй співати.

Сижу без ніякого заробітку, живу, так сказати б, на ласці, бо моєї журналістичної праці мабуть ніхто не бере в рахунок, не вважає її працею, за котру принаймні ложку страви годиться дати. А все ж таки вона висушує мій мізок, відганяє сон з моїх очей, бо все, що приходитьсь кидати між темну масу, для якої чужі всякі суспільні інстинкти, все те пережите, передумане, переболіле.

Моя родина матеріально незабезпечена; я чоловік і батько, що не всіли своїм найріднішим кінцевого шматка хліба заробити.

Пишуть мені де-які патріоти з осель: лишайся між нами, не кидай початої праці, а то вона знівечиться, пропаде. Злочинцем мене на випадок виїзду називають.

Обіцяють роздобути гроші на моє утримання, обіцяють, що громадян на цю ціль оподаткують.

Друзі мої, чи друзі бездольного народу (це не

важне)! я певимовно вдячний вам за вашу добру волю; та зійти на ласку громадянства... Ні, вибачайте! Як-що Бразилія, котра мала її має доволі місця для всяких дурисвітів і неробів, не венлі примістити мене у себе на службі докладно означеній, на службі, з якої правно мені шматок хліба належить, так прийдеться вам сказати: спасибіг! Мої діти соромилися б за свого батька-нездару.

І вертатися до вміраючого з голоду і душевного розкладу Відня?

Проклята будь доля вигнанця!

Прудентопіль, 7. вересня.

Цілу ніч не дали спати вистріли ракетів. Бразилія діждалася нової нагоди святкувати: вона святкує століття свого визволення.

Рано йшла спеціальна служба божа в нашій церкві. На церкві повівали бразилійський і український прапори. Чимало бразилітців зішлося до церкви. Шкільні діти співали, грала оркестра і деревляна церков так і греміла від музики, що радше надавалася б до балевої залі.

І стали мені перед очима картини зперед несповна чотирьох років, коли за української влади грала в церквах українська полкова музика, і біль здавив мене за горло.

І коли воно вернеться? Коли вернуся до забутого рідного краю? Коли перестане топтати наше серце дика стопа найздника? — Так важко жити в цій далекій пустині, так лячно думати, що ще неодна безсонна ніч минеться, поки зашумить

підомною океан і я числитиму дні дороги, яка наближуватиме мене принаймні до берегів Європи!

Діти співали ґротесковий бразилійський гімн, вітали свободу прибраної своєї батьківщини. Я не міг слухати далі. Вийшов із церкви і прибитий горем поволокся до монастиря о. о. Василян. На монастирі колихав вітер прапори. Сірній слітний небосхил, здавалося, відчував мої невеселі думи і супився та готовився до дощу.

Треба писати святкову статтю для газети, треба вітати століття визволення — Бразилії...

На „нампах“ Аргентини.

Іраті, 8. вересня.

Ще брешить мені в ушах брешіння дзвішків на шнях двох пар мулів, що волікли мою каросу з ранку до вечора болотами й калюжами, серед уливного дощу. Ще стоять у моїх очах приниклі, змоклі ліси, серед яких сям і там красуються коркові дерева в жовтому, свіжому квіті, що звисає з голого віття китягами дзвіночків.

Я знову в дорозі; знову почав волокитство. Самітнім понесуся незнайомими шляхами ген на південь до другої екзотичної країни, до Аргентини. Далека дорога! важка дорога!

Дорізон, 11. вересня.

Те, що вже стільки разів доводилося чути з усіх боків, говорять мені ще раз і ще раз: я повинен залишитися в Бразилії до дальшої праці над нашою еміграцією. Це правда; та чи гадаєте ви, мої друзі, що я з каменя? У вас немає ніякої віри у вас самих, а звідки ж я маю цеї віри набратися? Та й хто додасть мені сили ще й далі осамітнення і відділеність від рідного пня переносити?

Порто Уніон, 12. вересня.

По півночі. Дивлюся з вікна брудної, маленької готелевої кімнати, що так і давить своєю клітковою формою, на заболочену вулицю, на заспане містечко; сам жадний сну і притомлений, та чую, що спати не зможу.

Яке авантюричне життя! яке томляче життя!

14. вересня.

Вуха болять від слухання все тих самих розмов. Але дощ мов навіжений. Приходиться ждати поїзду в готелі; чекати поза північ. Хтось виграв на скрипці і скрипка плаче ураз із дощем, а знайомі мелодії прикликають мені на пам'ять пережите ген за океаном.

Собача погода! собачі настрої душевні!

Передо мною дорога, що триватиме 5 діб залізницею. Не найясніші гороскопи...

Санта Марія (Ріо Гранде до Суль), 17. вересня.

Як у калейдоскопі. В Порто Уніон у товаристві кількох Німців, Українця й Чеха. Лилося пиво, йшли політичні балачки, хвалили наших колоністів за чесність і роботящість, віщували Польщі скорий скін. Так до 2-ої вночі. Потім відвели мене на стацію та о 3-ій над ранком в-останнє побажали щасливої дороги. Власник готелю і мої нові знайомі — усі. І не дивниця. Кого виправляють тут у дорогу, на цього дивляться все як на людину

майже пропащу. Часті катастрофи, небезпеки з боку злодіїв, і т. и.

Поїзд волікся повільно провінцією Санта Катаріна серед зелені лісів, з якої сям і там вистрілювали дерева з свіжою, весняною зеленню, а то і з квітами. Всюди однаковий краєвид, нудний і бідний — лісова пуща, в якій губляться маленькі оселі з мізерними хатками. Всюди нехарство, примітивні дороги, люди обідрані, фізіномія циганських осель.

Внизу пробивалася глибоким річищем річка, билася на кам'яних скелях, шуміла водопадами — нагадувала наш Прут. І росла все більш і більш, виростаючи з потока на поважну ріку.

Увечері наш поїзд добився до стації Марселіно Рамос на границі провінції Ріо Гранде до Суль, над великою рікою Уругвай, що пливе серед зелені лісів поважно, нагадуючи долішній Рейн.

І пішла довга, нудна ніч. Поїзд волікся ліниво, вагон скрипів, перехилявся з боку на бік. Крізь тишу ночі долітало скреготіння пташок і сумне квиління жаб, що нагадує собою квиління немовлят.

До вагону всіли Поляки: дві жінки і молодий парубок. Одягнуті, як одягається міський ремісничий світ по містах Німеччини; так і видно, що цей одяг не до лица давнім селяхам. Та її польщиною своєю вони давали до пізнання, як далеко їм до цієї претенсіональності, яку виявляли. Та Поляки все і всюди Поляками. Яка ароганція в поведенні, як гордо і по-хамськи порозсідалися,

яким бундючним тоном балакали, не підозріваючи, що під їх боком сидить хтось, що знає аж надто минуле апонімних доробкевичів.

Поїзд минув після півночі стацію в оселі Ерешім, де відірваною й загубленою пилиною карається кільканадцять наших українських родин, підлягаючи невмолимому процесові денаціоналізації.

Минає ніч. Повільно випогоджується і сонце, що перемогло хмари, ogrіло холодний вагон, в якому куняли заспані з неспанья обличчя. Очі губляться по безкраїх просторах, легко схвилюваних, де тільки сям і там у балці дримає купина деревини. Поза тим стелиться безкрайї степ з травами, по яких ходять череди худоби. Місцями маленький ставок, часом з водою як кров червоною. Насилу можна доглянути від часу до часу малу хатину з невеличким садком. Так і хочеться сказати: „Одна Сибір неісходима“. Вітер гонить степом і хвилює свіжа трава-псярка. Ніяких квітів — пусто й нудно. Над степом буяють шуліки, місцями горять трави і застелюють димом сумну пущу. В одному місці налякалося поїзду стадо струсів і погнало бистрими ногами в безкраю даль. По дорозі зустрічалися соломою криті хатки, побудовані на возах, до яких були запряжені воли. Мимохіттю прийшло мені на память місце з „Слова о полку Ігоревім“, у якому говориться: заворушилися шатра. В одному місці над ставком нудьгував одинокий бузьок, перший бузьок, якого прийшлося мені тут бачити.

Де далі траплялися місцевости більші й че-

пурніші з хатами похожими на хати, з садками, де зеленіли помаранчеві дерева, одні ще з овочами, інші повні білого квіту. Біля хат красувалися свіжою зеленню плакучі верби. На стаціях повно народу, так і видно, що людям тут нічого робити.

Дивна сторона, цікава сторона! В ній можна бути або бандитом, або збожеволіти. Уявляю собі, що так виглядала Україна в часах творення козацтва, з цею тільки ріжницею, що залізниця не перерізувала її. Чим є тутешні „фазендейри“ (багаті хазяїни-хлібороби), тим була польська наволоч шляхтичів і старостів на степах України.

Увечері доволікся поїзд до містечка Санта Марія. Надходить неділя. Приходиться проти волі святкувати, бо поїзду далі немає — хіба в понеділок вранці.

Сижу в маленькому готелі, котрого власником є Німець з України. В готелі всяка збиранина. Доц лле мов з відра, бють громи, холодно. Булицями, випадково мощеними камінням, текуть річки.

На душі так нудно, так непривітно! І коли покінчиться мове життя перекотиполя, гоненого вітрами лихої долі? Як приходиться не раз задрити долі навіть мізерного поселенця, який має принаймні власну будку без вікон серед лісової пущі і два-три помаранчеві дерева і цілий світ фантастичних птахів, що свистом, скреготом і цвіркотінням приборкують дрімучий ліс!

Уругвайна, 18. вересня.

Врешті поза містечком Сасеку знайшов я клаптик землі з культурою. Рівні поля, огорожені високими межами, гарно заорані. Де-де на берегах ріки видно наші верби, а то й тополі часами вистрілюють з безмежної рівної степової пустині. Навіть акації в квіті звідкілясь заблукалися в цю країну, що така відмінна від усіх сторін, які я досі бачив. І на хвилину забув я, що нахожуся недалеко границь Уругваю й Аргентини, почав було мріяти, що наближаюся до якоїсь сторони мені знайомої. Та зараз же почався знову безкрай, бездеревний степ, на якому сям і там вистрілюють, закинуті химерною рукою природи, кам'яні гори у формі голів цукру, замаєні низом зеленню кущів. Тут і там у товаристві чапель похожають безжурно сірі струси, а поза тим видно тільки череди худоби, а в ряди-годи будки з різаних кісток землі, криті стріхою, які мають бути людськими хатами. І говорити, що Галичина з її селами не культурна!... І говорити, що наші селяне дикі!... Ні, — в порівнянні з тутешніми жителями — це столичні пани, що живуть у роскошах цивілізації.

А все ж таки мабуть ніде на світі немає таких щасливих людей, як тут. Уявити собі: сидить панок у Ріо, або Сан Павльо, живе в розкішній палаті, тримає цілий гарем жінок, сифіліс точить його з покоління в покоління — а ген на цій пуці безкрай по його царстві, що тягнеться десятками миль, сидять у земляних будках його

раби, що мають пильнувати його незчислимим черед, а він тільки дає розпорядки, у скільки тисячах штук „тропу“ (череду) треба погнати на торговицю в такий і такий город. Чи це не пахне тими щасливими часами польської голоти на українських степах, коли ще земля була не міряна і не межована? Його череди множаться, ростуть, ніхто не журиться, ніхто коров не доїть, у цій Бразилії масла трудніше дістати, ніж у країні, де війна всю худобу зіла, бо навіщо неробові молоком журитися? А які сири і в якій кількості могла б Бразилія Європі доставляти! Та тут про експлуатування природних багатств і мови немає. Навіщо клопотати собі голову підприємствами, коли і так мільонером і Люкулем можна бути? А до того не треба забувати, що Бразилія є власністю одного з народів, в котрого жилах пливе кров романська. І це говорить само за себе...

Тільки на Україні, на степовій Україні, бачив я такий чудовий захід сонця, як сьогодні ось тут під границею Аргентини. Такий чудовий, маєстатичний і раптовний. Що діялося безпосередньо після заходу сонця, як раптовно йшли переміни в кольористиці небосхилу, цього я не бачив ще ніде і не беруся описувати.

Уругваяна, 19. вересня.

Коли я образив коли рідну Галичину, дорікаючи їй безладдям у часі української влади, то тепер я аж надто хулу відпокутовую.

І знов приходитьсь дождитися поїзду дві доби; дождитися його тоді, коли моя кінцева стація подорожі віддалена на 7—8 годин їзди. Подумати: Всього яких 1500 кільом. дороги, а щоб її зробити, трачу яких вісім днів! І Бразилія має свою емблемою прапор з надписом: „ordem e progresso“ (лад і поступ)... І знов приходитьсь сидіти в готелі, з верху чепурному і навіть приємному при вході, та в кімнаті, яка нагадує мені келію львівської тюрми, і яка так і воняє блощицями. Ех, ці бразилійські маломістечкові готелі! Коли і мав я відбути яку покуту за гріхи мого життя, то я в Бразилії, в її готелях, вже давно всі провини спокутував.

На щастя сьогодні погідний день з холодним степовим вітерцем і з безсоромно гарним небом. Соромся, Італіє, із своїм небом, оспіваним усіми поетами цього гльобу.

Я ходив над ріку Уругвай, що відмежовує Бразилію від Аргентини, дивився на другий беріг і мав вражіння, що якась невидима рука перенесла мене на береги рідного Дніпра біля Херсону. Така ширина ріки, такі самі береги, такий самий степ по обох берегах ріки. Та й самий город із своїми широкими вулицями, з чепурними хатами, з парком, у якому я врешті знайшов одну нашу сосну, з садками біля хат, з усім нагадує собою Херсон у мініятурі. Ось так врешті знайшов я ілюзію України і то де? — На межі Бразилії, Аргентини і в сусідстві Уругваю... Що ж! ціле життя приходитьсь самообманом жити...

Апостолес (Місіонес), 21. вересня.

А все ж таки я пережив над берегами Уругваю два доволі приємні дні. Чудова післядожджева погода, приємна температура, проходи, переправа моторовим човном через червоний Уругвайт, широкіт у місці переправи на 1½ кільом., а врешті симпатичне товариство в Лібрес по арґентинському боці — все те дало мені настрійт не буденний і нові вражіння.

На переправі вперше прийшлося зустрічати арґентинців, селянок, що інтересували своїми поведінками, а головно тим, що завзято курили цигари (не цигаретки). Значитьса, вони пішли у своїт емансипації далі європейських дам. Симпатично вражіння робила служба погранична своєю чемністю, яка сьогодні зовсім невідома на границях європейських, головно новонароджених держав.

Увечері я знайшовся уперше в арґентинському поїзді, в люксовому і чистенькому вагоні першої кляси; та її ще поки рушив поїзд, треба було в реставраційному вагоні випити пива з двома Німцями і Хорватом за щастя української республіки.

У вагонах, як у першій, так і в другій клясі, публіка зовсім не та, що в бразилійських поїздах — якась більш культурна, а в слід за тим і чистота більш європейська. Та її їзда ніяк не нагадує цієї прокустової їзди бразилійськими залізницями. Немає цієї шарпаніни, хитання і кидання на боки, що спричинюють у подорожнього „морську хоробу“ і томлять більш найтяжчої фізичної

праці. Поїзд несеться ширококоліїйним шляхом рівнинною скоро і легко — зовсім „по-європейськи“. На жаль, моя їзда випала нічною порою і я не мав нагоди роздивитися по околиці.

Попоївши гарно за 3 пези (горендальна сума в європейській валюті) в реставраційному вагоні, я поїхав трохи не в порожньому вагоні, а небавком тільки в товаристві одної старшої дами у жалобі. (Сусідній вагон був зовсім пустий.) І почав я нагадувати собі подорожі європейськими поїздами під сучасну добу, які приходиться відбувати звичайно стоячи та й то на коридорі.

Тим часом небо заволіклося хмарами і почалося чудове видовище. Блискавиці майже не переводилися ні на хвилинку. З хмари вискакували вогняні змії по кілька враз і переганялися, або розбігалися на всі сторони, а кожна з них викидала з своєї пащі цілі пригорщі искор, здавалося загориться увесь небосхил. В ряди-годи мело цілими кучугурами вогня. Скільки цієї електричності набіралось в хмарі, як чудово вона гарцювала по небі — ні, цього не розмалювати.

Перед 3-ою годиною над ранком поїзд доїхав до стації Апостолс; я звітався з першими Українцями в Аргентині: з о. Сенишином, єдиним нашим священиком на Аргентину, і з трьома свідомішими купцями з Апостолс, і негайно понеслися звичайною південно-американською дорогою наші два авта до містечка, віддаленого на 12 кілометрів. А далі в хаті мого нового знайомого і господаря, отця пароха, пішла балачка до 5 год. ранку.

22. вересня.

Чимось рідним несе від цілої околиці. Мешкаю в домі пароха, що лежить на горбку. Дім потопав в зелені, перед верандою шумять американські сосни, далі банани похитують своїм велетенським листям і пальми вимахують пірначами, а ще далі зеленіють кущі й дерева, а там розкинувся кругом низ із полями й неораним степом. Серед зелені тут і там порозкидалися бурі й червоनावі доми, муровані і криті черепицею або бляхою — мається вражіння наших галицьких подільських сторін, забувається зовсім про Аргентину, про десятки тисяч кілометрів віддалі, що ділить нас від рідного краю. І клімат лагідно-холоднаний і вітер подільський — усе дає ілюзію галицького Поділля в місяці червні. Висока, чиста кімната мурованого дому, холод та ідеально чисте повітря, спокій — ох, яке воно все пожадане після трудів довгої дороги і невигід по брудних, осоружних бразилійських готелях!

Я був у гостях у одного з багатіших наших купців, слухав сольо-співів М. Менцінського у грамофоні, пив еспанське солодке вино, господар не знав, як мені годити і як дякувати. Я оглядав муровану, простору церков у стилі латинських костелів, оглядав місцеву українську кооперативу, школу то-що — зразу увійшов в середину українського місцевого життя. Місцева тижнева газета „El Deber“ зараз же помістила новинку про мою гостину в Апостолес. Після завтрього прийдеться вперше говорити до наших вигнанців на публичних зборах.

24. вересня.

Неслося вихром авто польовою доріжкою серед „кампів“, на яких розкинулися тут і там хати поселенців, — хати муровані, або ліплені з глини, побілені і криті стріхою, зовсім схожі на наші галицькі сільські хати. Біля хат зеленіли садки помаранч. Місцями горіли трави і дим здіймався високими стовпами, застелюючи собою небосхил. Холодний вітерець, чистий і освіжуючий, так і розпирив груди. Куди оком засягти, скрізь той самий краєвид: схвильована рівнина, місцями заорана, звичайно вкрита високою сріблитою, немов шовк тоненькою, хвилястою травою. Лиш де-не-де купина деревини — людська оселя.

Врешті доїхало авто до оселі Азара і в при-смерках вечора замаревіли стіни мурованої церкви.

Авто зупинилося біля парохіяльного дому, зашелестіли прапорці, прийшлося вітатися з поважнішими нашими поселенцями — завелася балачка.

Після вечері треба було йти до польського дому, де мала відбутися, устроєна місцевими аргентинськими вчителями, „velada“ — вечірка, на котру запросив мене, „persona tanto honrada“, директор школи, мулят, сумпатичний і над міру чемний, великий приятель Українців, який уже й сам доволі добре по-українськи балакає. — Йшла вистава якоїсь досить плиткої змістом драми, відтворена з темпераментом і значним реалізмом, а потім пішов національний танець „Гавчів“, нудний, одноманітний і без темпераменту, цікавий тільки кольористикою строїв танцюючих і в цьому місці, де

окремі пари танцювали одинцем, при чому, наперед парубок, а потім дівчина, визивали одно одного дотепними двостихами, в котрих містилося залицяння і відповідь зачепленої.

На збори, дякуючи гарній погоді, зіхалося доволі багато наших кольоністів. Дивлячися в церкві на зібрану громаду, я мав вражіння, що нахожуся в нашій галицькій церкві в якомусь містечку Товмаччини. Головно жінки з чорними завоями на головах, у чорних кабатах, з коралевими намистами, зберігли ще всю кравзу ношу, бо недавній час еміграційного життя ще не мав змоги знищити докраю традиції рідного побуту. І здається, тутешня наша кольон'я не складена з такого бідного елемента, як бразилійська. Принаймні з поведення кольоністів, з розмов і з сміливого виразу очей не мається цього вражіння рабської вдачі, яка так і бе в очі при зустрічі з нашими бразилійськими поселенцями.

Під церквою, на жарі сонця, відбулися збори, які тривали приблизно дві години. Зібрані слухали терпеливо реферату, та слухали його без цієї зворушливості і без сліз, як це було по всіх кольоніях у Бразилії. Одначе після зазиву до складання грошей, підпертого виводами о. пароха та ще одного з місцевих Українців, зібрані дали достаточний доказ заінтересування і зрозуміння справи, коли взяти під увагу важкі економічні умови в тутешніх сторонах. Число підписчиків було процентово таки значне. Коротко: я виніс вражіння, що тутешні поселенці, як такі, що винесли з Галичини вже більшу емансипацію, харак-

теристичну останнім передвоєнним рокам, мають більше горожанське виховання, менше заляканих і самопонижування і більше свідомости громадянської відповідальности. Таке мов перше вражіння. Ще одно: між жертвуючими гроші на позичку був значний процент жінок та й жінки вели себе самовпевнено, цікавилися справою на рівні з чоловіками, горнулися до мене, віталися без цієї бразилійської заляканости, виявляли більшу певність у виступах. Чи це риси товмаччан, чи ознака кращого громадянського виховання, поки-що не важуся рішати.

Коли наші два самоходи неслися тою самою доріжкою серед кампів до Апостолес, раз у раз зустрічали ми вертаючих підводами поселенців, а в одному місці дігнали ми кількох „поляків“ парубків, що їхали верхом, ревіли мов навіжені „Ще Польска“ і один з них намагався з самоходу, що віз наших товаришів, зірвати український прапорець. Та коли один з їдучих зробив жест, нібито сягаючи до револьвера, польський „лицар“ відскочив і не зважився свого геройського акту довершити. Догадувалися, що це польський парох, вербіст, зорганізував свого роду „боївку.“*)

*) Азара віддалена від Апостолес на 25 кіломет. дороги, оселя, що недавно святкувала 25-ліття свого існування. Українці поселилися в ній перед 22 роками і скількість українських родин у цій оселі начислюють на 75. Польських родин (або краще родин українських перевертнів *ritus latini*) начислюють більше. Поселенці займаються головню хліборобством, управою рижу, і годівлею худоби. В оселі є мурована церква й українська школа, в якій учить 31 дітей, а врешті мертва читальня „Просвіти“. На жаль Українці не

Апостолес, 26. вересня.

Виїмково гарна погода. Починається літня жара, чути спеку нашої пори жнив. І тому вечері такі чудові. Сяє місяць і сріблить трави на кампах, гомонить хор жаб і цвіркунів, шугають огники світляків, а ген на кампах горять огні, паляться трави і луна розливається по небозводі. І несеться в тиші вечора дивна мелянхолія і туга; здається цілий степ хлипає, когось, чи щось оплакує.

Хожу вечорами з моїм хазяїном маїданом між церквою і хатою, згадуємо давні, дуже давні часи, часи з перемиської гімназії, згадуємо вчителів, учнів, людей — і здається нам, що вдруге переживаємо казку минулого, іділлію молодости. І дивно робиться на душі. Чи подумав я, або мій хазяїн, що доведеться нам серед цієї аргентинської пустині мріями молодість переживати? А ніде так інтензивно не переживається того, що найглибше врізалось в душу, як далеко від рідної країни, країни, що зовсім відмінна від рідної.

проявили ще остільки свого національного життя, щоб врешті покласти край поглядам місцевих автохтонних жителів, що вони в буцім-то „австро-поляками“ грекокатолицького обряду, і щоб не появлялися нісенітниці в роді такої: „Eminentemente católica esta inmigración austro-polaca, si bien perteneciente en cuanto a la práctica del culto a los ritos latino y griego-ruteno“ і т. д. і далі: „R. S. Senyszyn para el rito griego-ruteno y que sigue colaborando eficazmente al progreso siempre creciente de la colonización polaca en Misiones“, (El Semanario, Buenos Aires, Nr. 35, 31 agosto de 1922, Las colonias nacionales de Apostoles y Azara en Misiones).

27. вересня.

В товаристві одного з земляків поїхав я ранком до церкви, яких 12 кільом. від Апостолес, за річку Туну. Віяв душливий, жаркий вітер, похажий на італійський шірокко, пі чим було дихати, у висках колотилася кров — здавалося: ось-ось прийдеться зомліти.

Врешті серед бездеревного степу в низу появилася церква, а кругом неї розкинулися чорною плямою десятки возів, на яких позїздилися з усіх усядів наші поселенці. Зовсім так, як на галицькій торговиці. А рівночасно на дорозі зявилася друга темна пляма — їздці, що виїхали мене зустрічати. Авто наблизилося до громади, що двома рівними рядами усталилася на дорозі, виступив один з наших багатіших поселенців, підступив до мене, привітав мене кількома словами, потім його донечка подала мені китицю з диких роз, з великою українською лентою; понеслися оклики в честь української держави і ми рушили в дорогу.

Передом поїхало двома рядами 24 їздців, з права з блакитно-білими, з ліва з блакитно-жовтими прапорцями, а за ними покотилися звільна два самоходи. Самоходи підїхали до зібраної під церквою громади, кількох сот людей, що розставилися по обох боках, і врешті наблизилися до воріт, у яких виголосив привітну промову один з поселенців. На мою відповідь загремїли оклики в честь уряду й української держави. І почалася служба божа, а після неї

збори, які отворив о. парох. Сонце жарило немилосердно, та зібрані слухали пильно реферату і тільки цей або той, втомившись довгим слуханням і не маючи сили пореносити палюче проміння сонця, відходив набік. Потім пішли промови де-кого з місцевих громадян, а врешті складки на річ уряду. Свято скінчилося і дороги зачорніли від возів вертаючих поселенців, для котрих цей день зробився одним з найважливіших днів за час їх сумного вигнання. Дивлячися на цю громаду, закинуту в цю далеку пустиню, так і хотілося скрикнути: Бідні мученики, жертви кривдячого соціального ладу в загарбаній наїзником прадідній країні! Покалічили вашого гордого духа, погасили у вашій душі сонце, відняли в вас гідність людини і викинули вас на другу півкулю, в пустий степ як каторжників — та ще й тут відняли в вас ваше українське серце, вашу історичну назву, і ви сами не знаєте, хто ви й що ви. Всі Українці римо-католицького віросповідання, а навіть десятки родин, греко-католиків, вважають себе Поляками, виявляють свій польський патріотизм на кожному кроці, не дивлячися на це, що ні слова по-польськи не вміють сказати. Оце останні Могікане цієї нашої галицької рабської вдачі й темноти, жертви польського „культуртрегерства“, котре наробило нашому народові стільки шкоди. Одні зробилися підніжком Москви (москвофіли і православні на Трес Капонес), другі варшавським сміттям, думаючи, що своїм рабством і плазуванням перед польським грабіжником нобілітують себе в очах чужинців. Та годі:

прийде час, коли одні й другі знайдуть собі праву дорогу, коли всі „блудні сини“ до своїх батьківських порогів з покутою вернуться. Коли б тільки наш парід ганьби рабського ярма позбувся!

Тим разом уже не було з боку „Поляків“ (як виявилось українських ренеґатів) спроби демонструвати проти української маніфестації, бо вище названим „героям“ на Азарі Українці таки добре охолодили їх воєнний запал.

Апостолес, 5. жовтня.

Гарні переживаю дні на аргентинській землі. За виїмкою трьох дощових днів, які зневолили мене відкласти збори в місті і обмежили скількість осель, які я поклав собі відвідати, погода звичайно гарна, хоча жара трохи надоїдає. Вечері прямо казкові (повня місяця) і ходив би під зоряним небом, сидів би і слухав би нічної музики „кампів“ у нескінченість, мріяв би й шукав би аналогій до наших рідних літніх ночей, жив би ілюзією, впивався б поезією степової краси — та ба! Дні минають, пора думати про дорогу до Парани, про всі її невігоди, пора прощати гарні дні любого відпочинку й забуття невеселої і непевної будуччини.

Чудова була вчорашня дорога до столиці Місіонес, містечка Посадас — 80 кільом. звідси. Ранній холод, чисте, після-дощове повітря та й сама дорога — усе було гарне. Авто неслося вихорем серед кампів полевою доріжкою — годину, другу, третю. Минало просторі плянтації „дзерби“

(ерви матте), серед яких розкинулися „хати“ робітників. Ех, ці хати! Коли хто хоче знати, як виглядало життя наших предків зперед тисячі років, коли хто хоче зрозуміти патріархальний побут з часів Яковів і Авраамів, розказаний у біблії старого завіту — нехай поїде на кампи Ріо Гранде до Суль, або в Місіонес. Що-йно тут зрозуміє він, що значить цивілізація.

Хати!... Серед дикого степу тут і там, одна від одної віддалені на кількометри, стоять будки з хворосту, накриті стріхою. Одна частина будки замкнута плетінками стін і служить за спальню. В ній стоїть родинне ложе, стіл і два-три крісла, чи лава. Це все добро мешканців, вся обстановка хати. Друга частина хати, це піддашся, „світлиця“ степовика. Два-три дерева доповнюють оселю. Під цими деревами на камінні горить огнище, де хазяйка варить для семі обіди й вечері. Семя сидить при огнищі й зимою гріється. Обідають під стріхою — у світлиці. На деревині висить кілька сорочок і одна-дві штуки другого одягу, які хазяйка пере з тижня на тиждень, щоб передягти на неділю свою семю в чисту білизну й святочну одіж. Хазяїн цілий день гайсає степами за своєю, не своєю, худобою, або робить на плянтаціях пана. Степами, куди засягне око, порозсипалися череди худоби і табуни коней, які живуть майже дико, не знають, що це хлів чи стайня, пють воду з дощових калюж, або річок, почують серед степу, або на дорогах. — Коли ще тепла й погідна пора року, то все ще таке життя „на лоні природи“ нічого собі; та як ці люди і цей скот живе в зи-

мовому холоді, в часі бурі або слітних дощів, це мені не зрозуміле. А все ж таки — яка пожадана і цінна ця буда для подорожнього в часі холодної, дощової ночі! Ця буда, яка не може дорівнювати нашому хлівові або шопі для господарського знаряддя!

Мій товариш подорожі розказав мені таку історію:

„Біля Сан Хосе, оселі, через яку переїздимо, жив один Аргентинець, котрого земля тяглася на просторі цілих квадр. миль. В нього були два сини. Вміраючи, він поділив землю між обох з тим, що коли один з них умре, вся земля переходить на оставшого (як у княжій добі на Україні). І жили обидва брати, нічим не займаючися, дивлячися, як множаться їхні череди, гуляючи і втішаючися своїми багатствами. Ні один, ні другий не женилися. Врешті один з них несподівано помер і полишив по собі тридцять кількоро дітей, які мав від кількох жінок. Помер, не полишаючи ніякого завіщання, і земля перейшла на власність оставшого брата. Череди покійного таксамо. Тільки жінки і діти полишилися на боже змілування. Другий брат живе таким самим робом і оставить колись так само з пів копи дітей і кілька жінок. А кому дістанеться його земля, Бог відає.“

Це не якась небуденна історія. Це звичайне життя „на лоні природи“. Люди живуть примітивним життям, не журяться завітнім днем, живуть серед пустки, серед черед худоби, не бачать цивілізації, не вяжуть себе ніякими за-

конами — чому ж би не жити їм на лад черед їхнього скоту, що виростає на волі кампів, множитья, гине?

Аж тут зрозумів я, який далекий шлях перейшли ми „європейці“, зрозумів, яким культурним чинником являються наші селяне, поселенці диких сторін Америки, і як далеко „автохтонам“ тих сторін до цивілізації наших дядьків. А все ж таки ці автохтони є вільними народами, а ми є паріями людства... Що ж робити проти волі „цивілізованої“ Європи...

Після чотирьох годин їзди цею дикою стороною ми добилися до столиці над широчезною (яких 1½ кільом.) рікою Параною.

Столичній город... Ви, мої далекі други, що живете хоч би у Львові, певно заздрите мені, що, мовляв, я гуляю собі широком світом, багатонаселеними містами, вживаю приємностей. Не завидуйте, як-що у вас думка про столичні розкоші. І уявіть собі, що наш бідний Тернопіль був не аби-якою столицею нашого Уряду в місяці грудні 1918 року.

Посадає начислює яких 12.000 мешканців. Поуз червоних, немоцених вуличок тут і там порозкидался маленькі домки і тільки в самому центрі кругом публичного городу (place) стоять кращі доми, між якими найдеться кілька поверхових. Губернаторська „палата“ це теж невеличкий „партеровий“ дім, такий собі дім, який має галицький пересічний адвокат. Кілька більших крамниць це одно, що відріжняє столицю від Апостолес, другого з ряду „міста“ в Місіонес. А Апостолес це собі якийсь Гусаків, або Хоростків (боюся, щоб

не переборщити на користь Апостолес...). А все ж таки „рпласе“ нічого собі; а довкола неї стоїть більш самоходів, ніж має їх який Станиславів. А все ж таки я обідав у люксовому готелі „Palacio“, який і своїм виглядом і своїми вигодами і французьким „меню“ і прислугою мабуть не засоромиться перед першорядним рестораном у Львові. І хто зважується серед цього пустаря, в країні, що начислює яких 50.000 мешканців, будувати такі готелі? Ні, кажим, що хочемо, а піонірів культури ніде на світі не забракне. А все це піонірство — це ніщо інше, тільки жаждоба багатства.

Коли я пішов до пристані на ріці Парані, з другого берега з маленького містечка Енкарнасіон доходили грохоти стрілів. Це стріли боротьби революціонерів, що вже від кількох місяців борються за „революційні здобутки“ республіки Парагваю. Звичайний акомпаніамент життя вільних горожан південно- й середньо-американських республік, відгук і епілог' кожних нових виборів президента республіки. Слухаючи цих стрілів, я мимиміттю подумав: А все ж таки нам, Українцям, нічого „спускатися на дно“ від думки, що ми нарід, який не вміє ладу в себе завести. Дасть Бог, ще і з нас люди будуть. Тільки добути патент, що наділяє привілеєм „державної нації“, а вже потім можна триматися автоматично і „політичним розумом“ та „орієнтаціями“ на міжнародній біржі.

Коли я вертався до Апостолес, заходило сонце і передвечірній холод почав лагодити цілоденну жару. По дорозі зустрічалися біля дороги гуртки

наших поселенців, що попасали і збиралися ночувати. Стояли підводи, коні паслися, а люди, чоловіки й жінки, сиділи вінком при ватрах і тягли „бомбами“ гарячий шімарон. Це звичайні картини тут у Місіонес. Поселенці від часу до часу збирають свій доробок, кукурузу і хатній дріб, і везуть це добро до Посадає на ринок. Як би не це джерело заробітку, життя наших поселенців було б таки дуже скрутне.

Місяць сяв повним своїм сявмом, густа, біла, тонесенька трава жемчужилася, і цілий степ, бачилося, застелився ясною шовковою скатертю. Авто неслоя вузенькою доріжкою серед цієї хвилястої безлюдної пущі, подихав милий холодок — ні! Життя на аргентинських кампах у теплу, погідну пору, та й ще коли мати до розпорядимости добрий самохід, не таке прикре, як би здавалося. Нераз у мріях стоятиме передо мною цей вчорашній вечір, чудовий, місяшний вечір серед степу аргентинського, що ночами живе таким багатим життям незмірного багатства невідомих, укритих животин, світляками починаючи, кінчаючи безліччю жаб, з котрих одні гудуть і йойкають, другі дзвонять монотонними дзвіночками, інші свистять, як свистить ловець на свого пса, і т. д. в нескінченість. Гарні, невимовно гарні аргентинські літні ночі! Аж тепер мені зрозуміле, чому наддніпрянці такі залюблені у свій степ, чому цей український степ викохав стільки поетів своїх і чужих. — Раз у раз приходилося зустрічати самітних їздців і мимохіттю приходилося задрити їм. Скільки думок і почувань навів на душу такого нічного

самітного їздця цієї пустар, що гомонить сотнями згуків і лежить безмежною білою скатертю — безлюдний, таємний і лячний!

Апостолес (Аргентина, Місіонес), 9. жовтня.

Північ давно минула. Та до досвіту, до пори, коли звичайно засипляю, ще далеко.

Місяць на дворі залив церкву й кущі бананів зеленкуватим світлом. Могильна тиша.

Чую ще піт на долоні від твердих спрацьованих рук наших кольоністів, що запрошені моїм господарем, парохом, вечеряли з нами, прощали мене в дорогу. Завтра в цім часі поїзд понесе мене до границь Бразилії. А потім ще чотири доби їзди і я стану на границі Парани, ближче рівнинка. І буду трохи ближче Європи, хоч трохи ближче рідного краю... Три тижні між рідними в Аргентині, трохи не два тижні їзди сюди і з поворотом до наших у Бразилії, їзда по оселях, збори — і 1000 пезів (яких 300 долярів) у кишені для Уряду. Мало? Ні; було б хулою таке казати. Я бачив цю мізерію поселенців у Аргентині, бачив їх сизифові труди, їх боротьбу з диким степом, з мурашками, з сараною, з жарою сонця. 1000 пезів — це жертва, що переходить сили цих бідаків. Не вірите? — Ось вам картини.

Прийшла до мене старенька жінка: ревматизм у ногах вклав у її руки палицю. — „Ось вам на Україну п'ять пезів. Пишіть на мого сина. Я вже стара і до краю не вибираюся. Казала до сина: Занеси що-небудь, дай на світ край рідний. Не

слухає. Куди йому! Виріс між чужими, ні думки про село, з якого його вивезла. Що діяти! Ось і сама мусіла піти до вас. Я вже не поїду на другий бік, та мої діти — хто може знати...“ І дає п'ять зімцятих пезів. Дає тремтячою рукою.

А ось друга картина.

Приніс 10 пезів. — „Нате, на Україну. Може прийдеться ще вернутись. Та й вас хотів бачити. Читав ваші вірші, бачив вашу фотографію — захотілося побачити вас. Та й чи швидко можна буде вернутися до краю?“

Чи малювати інші картини? Навіщо? Факти, голі факти, сильніші описів. І що кажуть факти? Старенька служниця мого господаря дає 5 пезів. Її товариш, молодий хлопець, що Галичини не бачив ніколи й виховався в домі пароха, дає 10 пезів. Молода дівчина вивязує ніклі з хустини, лучить їх з ніклями своєї товаришки і дають обидві разом 70 центавів. — Ось хто і що дає на добуття волі рідному краю! — Чи Ви, Пане Президенте, котрого лишав я у Відні з глибокою морщиною по середині чола і з виразом безкрайого болю в очах, чи Ви знаєте, яка армія стоїть за Вами і де ця армія проживає?...

Півні заповідають, що досвіт недалеко. Згадую дні, пережиті в Аргентині, згадую кожну хвилину. — „Нехай Бог веде вас щасливо до Бразилії і до вашої дружини й діточок — до вольної України!“ — гомонять мені в ушах останні слова одного з гостей на прощальній вечері в о. пароха. І щось хлипає в моїх грудях. Не того я плачу, що мені рідних пригадали, а того, що вони добачують

і відчують мою бурлацьку долю. Що інстинктом відчують долю всіх наших вигнанців, Президентом Національної Ради починаючи. І розуміють нашу жертву. — І не раз, коли приходиться брати в руки ці зім'яті пези чи мільрейси, сльоза крадьки на них скочується. І приходиться думати: Ось хто буде нашу державу! Ці, що крізь життєве пекло перейшли в жахливу далеку пустиню, всіми забуті, без одного слова розваги. — Чи Ви це знаєте, Ви, Пане Президенте, і Ви всі, що гострите зброю до дальшого бою? Нехай же свідомість цього сталить нашого духа, що під роками лихоліть уже почав ржавіти! Бо знайте, що Ви в їх очах святі люди й невмиручі велитні; Ви єдиний промінь світла в темні їхнього безпросвітку — в цій клятій далекій пустині.

Вчора був я на гостині в одного з земляків. Добрий лікер, вино, м'ягка, смачна перепелиця, тощо. Гадаєте — міг я їсти? Гадаєте — не думав я про вас, товариші мої еміграційної долі, що в голодній Австрії караетесь? Я знав, що ця вечеря не для мене заставлена, що вона приготована для репрезентанта, який символізує наше горе вигнанців. — І чому я не міг поділитися цею вечерою з вами? З вами, що вічно мрієте про це, як би то ще раз у житті до сита наїстися?

Потішити вас? Чим? Сказати, що Аргентина складає вам свій піт у виді 1000 пезів? — Мала це потіха. Так знайте, що ці 1000 пезів давали тверді, спрацьовані руки людей, що годинами на жарі сонця стояли, слухаючи мого оповідання про горе рідного краю, сльози ковтаючи. Це вдовин

гріш і все серце щирих дітей України вникло в нього. Нехай же свідомість цього зробить з тих 1000 пезів міліони і нехай ця лепта стане для вас п'ятьма хлібами, якими Христос наситив п'ять тисяч голодних. І нехай свідомість цього утвердить вас у вірі, що Україна воскресне, бо цього воскресення прагнуть непорочні серця найбільшніх. І знайте, що вільна українська держава має бути перш усього для найбільшніх, бо вони цю державу будували. Бо справді: коли б наша багатіша еміграція в Північній Америці, Канаді і в Південній Америці захотіла пожертвувати хоч одну частину зі своїх маєтків на боротьбу за наше визволення, тоді не знали б голоду ні сироти в краї, ні наші герольди культури, ні ті, що у своєму тілі кулі носять, ні наш Уряд не витрачував би всеї енергії на це, щоб від першого до першого крізь Сциллу й Харибду перебитися. Знаю одного Канадійця, що сам один міг би своїй нації позичити більше, ніж принесе вся позичка в Північній Америці, Канаді, Бразилії й Аргентині. Цей Канадієць пишається патентом українського патріота, диктує на всіх зборах, перед його голосом мусять мовкнути всі інші голоси. — Скільки дав він на будовання української держави? Досі не потувалося ніде апокаліптичне число пожертвованих ним долярів... Та зате органи в Канаді, що стоять близько цього потентата, не одну лекцію політичного розуму вичитали нам, каторжникам, що вже вісім років не знаємо, що значить добрий обід, м'ягка постіль, і не знаємо, чи завтра взагалі будемо мати дах над головою і ложку юшки з підозрілих сурогатів.

О, крeпка Їх критика, що пливе з „назаднього“ розуму! Та чи бодай один з тих критиків зважився добитися до нетрів Східньої Галичини, озброєний в залізні листи чужого горожанства і в калитку з доброю валютою? Ми бачили де-кого в Парижі, в Берліні, у Відні. *Nec plus ultra...*

Та буде горечи. Не можу нарікати. Бразилія й Арґентина будуть ясним промінням цілого мого життя. І коли Бразилія зі своїми 35.000 самих бідаків здобулася на 35.000 мільреїсів, а Арґентина з 7.000 жебраків (розкинутих у нетрях) на 1000 пезів, то жертва Північної Америки, що начислює пів мільона Українців, між якими є не аби-які дуки — ні, не буду кінчити... Скажу коротко: Українську Державу будують найбідніші. І це треба пам'ятати тим, що колись у цій державі будуть порядкувати. Треба пам'ятати!*)

*) Поминувши Азару з Її приблизно 75 українськими родинами і Апостолес — містечко, з яким лучиться оселя Апостолес „за Туною“, що враз начислюють яких 400 наших родин, треба згадати ще про оселю Азара-Трес Капонес з 150 нашими родинами, Вомпльанд з двома сотнями українських родин, Сан Хосе і Серро Кора — кожна з 40 наших родин. Всі поселенці вийшли, яких 20 літ тому, з Товмаччини. Дякуючи праці наших місіонарів (о. Клементій Бжуховський Ч. С. В. В., о. Ярослав Карп'як, о. Омелян Ананевич і о. Іван Сеншин, що вже 11-ий рік трудиться один-одним у Місіонес) вдалося цю нашу оазу серед моря чужини зберігти від смерті; одначе вигляди на будуче для цієї громади, яка начислює поперх 800 родин, доволі не потішаючі. Наші поселенці розкинуті на камнях, на землі неродючій; жара, мурашки і сарана винищують плоди Їхньої праці, а в слід за тм іде мізерія. Немає між ними ніяких робітників-провідників, а хоч би й були, то переведення якоїсь органі-

ваці зустрічало б великі перепони; а в решті наші опікуни, Поляки, а зглядно яничари з німецького обоу, латинські священники, Вербісти, ведуть з великою агресивністю діло повертання наших поселенців під прапор латинізації і польщення. І наслідки підмивання українського берега польською рікою вже сьогодні доволі слідні — не тільки всі римо-католики, а навіть яких 50 родин греко-католицького віроісповідання сьогодні покляцається польському божкові. А з другого боку в оселі Трес Капонес яких 120 наших родин приймало православ'я, утримують православного батюшку о. Теодозія з глибокої Росії і поклоняються величі російського велетня. Найкраще тримається Апостолес-містечко, де перебуває наш священик, де є найбільша і найкраща в майбутности (після викінчення) мурована церква, де є, сьогодні печипна ізза недостачі вчителя, наша школа, кооператива, де живе кілька свідомих і доволі діяльних наших склепарів. Найгірше зате представляється нова оселя Бомпланд (35 миль від Апостолес), де зібралось молодше покоління, яке муєло шукати собі землі поза старшими оселями. Є там вправді 2 каплиці, є й читальня мертва, та розкинутість по лісах і впливи виховання на чужині серед диких фарм життя зробили вже своє. Взагалі уся ця кольонія в Аргентині zagrożена. Одиноким національним чинником для неї являється поки-що церква (всіх церков з каплицями начислюють 7) і коли молодше, в першій лінії мужеське, покоління цей чинник знехтує, почнеться скорє її вмпрання національне. Поки-що між поселенцями сильна туга до рідних сел і бажання повороту, і цей поворот, а радше плянова репатріація, являється одиноким способом рятунку для цієї нещасної громади. Во_инакше тих кілька тисяч родин, яких 7—8 тисяч душ, ляжуть погноєм чужого племена, спершу польського, а згодом аргентинського. Це немпнуче.

До Бразилії.

Санта Марія, 12. жовтня.

Чогось сльози тиснуться мені до очей, коли дивлюся на пустий степ Ріо Граде до Суль, яким несеться поїзд, що везе мене знов до Парани, і згадую що-йно пережиті дні й думаю, що ніколи не доведеться мені бачити тих найдалі закинутих від рідної землі, які поволі починають собою могилки серед високих трав, що по них буйний вітер свище і що їх жарить південне сонце. Впав я між них, як метеор ненадійно, і ненадійно відїхав, забіраючи з собою їх мізерію, яку вони добули зпід серця для своїх рідних. І знов підуть літа і вони будуть наслухувати ухом гомону з рідних піль і будуть слати свої спогади до рідних сел, аж поки всі не перенесуться до своєї другої батьківщини, покидаючи потомство, що відовчатиться тужити за батьківщиною своїх батьків, бо ця батьківщина буде для них чужою. І поваляться опустілі церкви, які вони будували, не жаліючи ні свого поту, ні грошей, і погниють хрести на їх могилах, сліду не лишиться по бездольних, яких лиха доля загнала далеко,

у зовсім нову країну, в нові умови життя, життя гіркого, мозольного і безпросвітнього.

Ось чому мені так на душі важко, в міру цього, як мій поїзд відкочується далі від берегів Місіонес.

У моїх очах стоять останні дні, гостини в багатіших наших поселенців і у симпатичного їх душпастиря, такого самотнього й сироти, як усі ті мешканці бездеревного степу; промови і слова, які я в-останнє як заповіт вкладав у їхні серця. І стоїть мені перед очима остання дорога до стації в Апостолес серед ночі, при холоді і темноті. Наші два самоходи неслися вузьенькою нерівною доріжкою серед буйних трав, місяць викочувався зпоза кампів і червонив небосхил. На стації зустріли ми гурток поселенців, що приїхали підводою. Було холодно, вони були одягнуті як серед гарячого літа, та всі витримували холод, не даючи пізнати по собі, що вони змерзли; терпеливо дожидали приїзду поїзду цілу довгу годину, аж поки не прийшла хвиля, коли довелося нам стиснути один одному руки в-останнє, поки з плятформи вагону не прийшлося слати їм останній привіт. Цілу ніч після цього їхав я в холодному вагоні, і в часі, коли вони вже давно заколисали свою тугу сном, я не міг і здрімнутися, нагадував пережите, чогось жалував, нарікав на когось.

Марселіно Рамос, 14. жовтня.

Гостинність наших поселенців, котра мене дивувала, починає мені бути зрозумілою. Находжу

Її джерело в тутешніх життєвих умовах. В країні, де комунікація така важка, де так важко знайти подорожуючому захист перед нічю і негодою, мусіла витворитися надзвичайна уважливість до подорожнього, бо кожний чоловік на власній шкурі зробив не раз досвід, як гірко знайтися йому серед дикого лісу без даху над головою. І тому кожний заможніший хазяїн має принаймні одну кімнатку з готовою постіллю для приїзжих, та й у хаті найбільшого знайдеться для гостя куя з шімароном або чарка з кавою. От такі умови життя виплекали серед бразилійців гарні прикмети гостинности і готовість іти на стрічу кожному подорожуючому, тимпаче, що від кожного стрічного чоловіка можна почути якісь новини, а бразилійці люди балакучі.

Я їхав поїздом самотній, задуманий. Згодом пристав до мене доволі молодий чоловік, завелася балачка і виявилось, що мій співрозмовник Італієць, хоча до цього не хотів признаватися з огляду на оточення. (Бразилійці шовіністи і настоюють на цьому, щоб кожний чоловік, що живе у Бразилії, був бразилійським патріотом.) Ми балакали не багато. Небавком прийшлося нам висідати й почувати в місті, дожидаючи поїзду далі. Коли я в готелі, до якого заїхав, засів до вечері, побачив я мого недавнього знайомого. Зараз же прохав він дозволу присістися до мого столу, звелів подати вина, послугував мені, а після вечері запрохав до своєї кімнати, показав де-які книжки, що відносилися до нашої розмови, а далі попросив на прохід, купив для обох добрі цигари, повів

до кіна, де знову не дозволив мені заплатити вступу; там познайомив мене з де-якими своїми знайомими, представляючи мене як свого „amigo“, а врешті, коли прийшла пора снання, попрощав мене як найліпшого приятеля, обнімаючи тутешнім звичаєм, поплескуючи по плечах. На протязі двох годин ми були приятелями, розійшлися, як ті, що звязані приятню довгі роки, щоб ніколи більш у житті не бачитися. І не знаємо навіть наших імен, не знаємо, чим другий займається. Часом така дружба коштує добрі гроші, та звичайно кінчиться ось так, як покінчився епізод розказаний. Одна перелетня зустріч з бразилійцем і від неї датується приятнь, бразиліяць всюди називатиме вас своїм „amigo“. А-коли ще йому чим вигодити, він цього не забуває до смерті. І коли вдумуюся в тутешні життєві умови, приходжу до висновку, що инакше й не може бути. Тут одна людина другій на кожному кроці потрібна. І еґоїзм є відомий тільки людині, що, дякуючи культурі, відбилася від примітивних форм життя серед природи, і то природи, що ще не скорилася, як слід, брутальній перемозі чоловіка. З культурними формами життя людина віддаляється від людини, відчужується від оточення і засуджує себе на осамітнення, відіймає в себе розкіш допомоги людини, з якою не звязує її ніякий інтерес.

Аж тут у Бразилії я зрозумів глибокий змісл нашої давньої поговірки: Гість в дім, Бог в дім — котра для нас там по другому боці океану являється сьогодні мертвою фразою.

Порто Уніон, 14. жовтня.

Північ минула. Втомлений довгою дорогою, врешті маю готелеву кімнатку і ліжко. Завтра буду у свого приятеля, три кільметри звідси, в якого жде мене все готова кімната з чистою постіллю, добрий, хоч невибагливий стіл, чудове оточення садків і лісів, — в якого я відчуваю себе як у своїй власній хаті, і в якого оце приходиться побувати мабуть шостий раз. Та й чимало я таких привітних кутків порозгублював по широкій Південній Америці. І як би так мій простий та щирий приятель знав, що оце я забіраюся до сну в оцьому готелі, він, не зважаючи на пізню пору, не дозволив би мені покласти втомлену голову на готелеву подушку; його „аранія“ в старим сивим конем везла б мене в цій хвилі до його гостинної хати. Та нехай! до завтрішнього ранку недалеко.

Мафра, 20. жовтня.

Збори Головної Ради Українського Союзу. Відчувається звільнення натуги волі ділання, яка ділала в початках творення організації. По оселях непорозуміння; між тими, що покликані до проводу, охлялість і неохота. Треба загалові дати реальні діла й користи; а що дати після трьох місяців організування, без помічників, без людей тямущих, без капіталів? Рішено отворити якусь кращу школу і приступити до засновання земельного банку. Може й капітал на це діло знайдеться; та з ким повести його?

Ірасема, 22. жовтня.

Я знову в найкращому закутку Парани, де спокій і безжурність повинні спеленати мене і заспокоїти мої нерви. Ні одно ні друге не приходить.

Сьогодні мав збори, на яких інформував зібраних про наше становище в краї.

27. жовтня.

Пробував уже фойсою з гушавиною бамбусів боротися, щоб фізичною втомою свою безсонність перемогти. Не помагав. Засипляю правильно тоді, коли монастирський дзвінок на вставання дзвонить. А мої нерви!...

Я постановив за всяку ціну хоч би на часок до Відня поїхати. Побачити рідних, освіжитися, набрати сил і палу до дальшої праці. Довга, томляча і непримна дорога океаном, а ще для цього, що в безсонні ночі проводить, — та я вирішив поїхати. Цілком кинути Бразилію не дозволяють мені ці нечисельні одиниці, які нашої еміграції добра бажають. Та й чого вертатись? На нужду і журбу, що з завтрішнім днем зробити? І на журбу, як свою родину забезпечити? А покінчити з емігрантським життям неможна. Дорога до рідного краю ще буряном заросла. Поїхати, дихнути іншим повітрям, подивитися, як наші нуждарі дні переводять, і може розбудиться в мені нова сила до праці, може оживе приспана енергія.

Та покищо ще й тут для мене праці доволі. Поляки припускають на нашу справу й на мене скажені набіги. Без протиділання годі їх залишити.

28. жовтня.

Сьогодні мав я збори з метою зав'язання місцевої філії Українського Союзу. Пішло пів біди, та не так, як треба було з цієї оселі сподіватися. Опустити руки?

Увечері була вечірка танців. Музика й танці перенесли мою уяву до галицького села.

Кількасот мільреїсів зібрано на сучасну акцію „ірландської“ боротьби в краї.

30. жовтня.

Мені запропоновано конкретні умови для моєї дальшої праці тут і можливості мого існування. Те, про що мріяв перед роком, маю — а все таки чогось не радію цьому. Закопати себе в Прудентополі, десять миль від найближчої залізничної стації, самотнім, прикованим до обов'язкової буденної роботи, від якої мене відвчили останні літа життя — чи воно не переходить моїх сил? Та й чи досягну своєю працею якісь позитивні результати при тутешньому неразумінні нашої „європейської“ сучасної психіки?

На всякий випадок бажаю бути хоч коротко по другому боці рівника й океану.

2. листопада.

Врешті дощі припинилися, небо набралось кольориту італійського неба. День був гарячий, літній.

Вечір. Манастир мовчить, мов заворожений. В місячному сяйві чорніють в низу ліси, вітер

гуде однотонно, настрої „дня задушного“ пригнітають душу. Дошки стін моєї кімнати лускають і дратують нерви.

І чого всі мої думки й бажання сьогодні ген-ген за океаном витають? Адже мені тут гарно, тепло; адже журби в мене не повинно бути ніякої!

Чотири роки тому в тім самім часі ми перемали владу в наші руки в Тернополі. О тім самій порі грохотіли на вулицях міста перші наші вистріли. Був морозний вечір, вулиці роїлися від людей. При перших вистрілах вулиці гені би вимів. Я вертався о цій годині пустими вулицями до мів головою повітового комітету Української Національної Ради. Починалася важка праця будування своєї держави ні з чого. Минувся рік... Де я був в рік пізніше? Ох, краще не згадувати! Чотири роки — а скільки на їх протязі пережилося!

Шуми вітре, шуми буйний! Заглуши чорні думки чужини далекої.

Ірасема, 5. листопада.

Треба мати чималу дозу уяви, щоб уявити собі красу Бразилії в часі палення „рос“. Коли спокійного, соняшного дня, як вітер засне в зелені лісів, позапалюють висохлі покоси хашців, коли тут і там здіймуться до неба стовпи почервоного від саява сонця диму; коли цілий небозвід затягнеться габою димів так, що сонце померкне, денне світло зробиться мляве; коли троща почне лопотіти немов скоростріли; коли зпосеред зелені лісів виростуть огненні язики —

ні, описати цю картину, повну грози й настрою, не легко. Це найкраща пора у Парані і якась святкова хвиля для хлібороба. І дивно, що ця пора триває коротко, бо всі хлібороби виконують цю частину своєї праці хліборобської немов на умовленій знак — рівночасно. В одній порі „фонтанують“, себ-то витинають, чи радше викошують, густо зарослу кущами землю, однаково довго дожидають, щоб покоси висохли, всі враз чекають відповідного дня, гарячого і спокійного, і враз запалюють „роси“. Перейде кілька днів і скрізь чорніють випалені плями, засипані попелом, які перекопають сапи і на яких небавком зазеленіє кукуруза. І не хочеться вірити, що недавно на цих місцях шуміла висока, непроходима гущавина кущів, у якій виводилися тільки гадюки.

Прудентопіль, 20. листопада.

Гарячі дні. Зелень вибуяла. Ерва матте скидає старе, темнозелене, тверде і пишавється свіжим, рожевавим листям, квіти відквітають — стоїмо в повних початках літа. Жита відцвіли і колосся наливається зерном — ще тиждень-два і почнуться жнива.

Які чудові вечори! В повітрі тихо, ні листок не шевельнеться. Холодок наших липневих вечорів. Сотнями шугають великі світляки серед деревини — справжня казка.

Через три дні кидаю Прудентопіль і починаю свою мандрівку перед виїздом до Європи. За три тижні шумітимуть підо мною хвилі океану. А там

зачорніють, чи радше забілють снігами береги Європи — я очуняю серед морозів, серед завмерлої природи, серед нужди — повернуся з казки підтропікового літа в найприкришу дійсність. Скільки ночей перетужив я до цієї дійсності! Чому ж тепер якийсь сум огортає мене на саму думку про неї, на думку, що даром шукатиму цієї буйної зелені, цього любого тепла, цього спокою і безмежної волі просторів? Як швидко перейшло 9 місяців цієї казки і як жалко, що вона не починається, а кінчається! Та хіба не я сам врываю її тривок тому, що боюся задовгого її тревання? Тому, що моя душа не може жити довго одними вражіннями?

„Bo i tu i tam — za morzem i wszędzie, — Gdzie tylko poszłę przed sobą myśl biedna, — Wszędzie mi smutno i wszędzie mi jedno — I wszędzie mi źle i wiem, że źle będzie“...

Вперед! все вперед!

Чи тут, чи там — моя безсонниця випиватиме з мого мізку думки і спокою не знайду ніде; однаково. Чи шуміти будуть у моїх ухах нічні співаки бразилійської пуці, чи гудітиме сувора музика дримаючої європейської столиці — однаково. Чи тужити за країною і людьми по цьому боці рівника, чи по другому — однаково. Спокою мені не знайти ніде.

Отже далі! все далі!

Широко відчиненими вікнами вливається холод вечора в мою кімнату монастирську. В темноті ясніють сям і там розгублені електричні ліхтарні. На площі виграв гучно музика. В інтервалах

собаки заглушують гавканням симфонію гомінної бразилійської почи. Небавком почнуть світі концерт сотні півнів і з малими перервами продовжатимуть його аж до сходу сонця.

Так було першої почи, коли мене примістили ці гостинні стіни монастиря, так само в її сьогодні. Чи можу не пориватися душею до чогось іншого? І чи можу рівночасно не жаліти, що все те, з чим усе моє єство зжилося, для мене вмирає?

Прудентопіль, 23. листопада.

Прощальний бенкет у о. о. Василіян, бажання щасливої дороги і скорого щасливого повороту до нової праці. І не хочеться вірити, що завтра вранці в-останнє погляну на білий монастир, в якому я передумав стільки дум, перемріяв стільки мрій, пересумував стільки смутків, та що може живим ніколи не прийдеться на ці стіни дивитися. „Все йде, все минає...“ Чи радіти, чи сумувати?...

Дорізон, 25. листопада.

Я доїздив учора ввечері до стації в Маршаль Малет і перед самою стацією поїзд переїхав, перетинаючи на двох, якогось пішого мандрівника аж з Аргентини. Небавком у моєму вагоні явилось кількох моїх знайомих з Маршаль М., звіщаючи мені, що на стації дожидає мене маршаль-малетське громадянство. Так і справді було. Прийшлося перервати дорогу і поступити в цю оселю. Сьогодні відвідав я школу, говорив до шкільних дітей,

потім приймив прощальну промову священика, іменем оселі, приймив дар від оселі, прощав цю симпатичну оселю і серце моє плакало.

26. листопада.

Ще одні збори у справі У. Союзу, сердечні прощальні промови і прохання, щоб мерціці вертатися, потім прощальна вечерея у о. Омеляна, останні тости й промови, врешті проводи на стацію і останні стиснення рук опівночі на стації. Поїзд рушив, з плятформи вагону обкинув я очима в-останнє доволі численний гурток приятелів з оселі, в якій говорив я колись серцем до всього нашого бразилійського громадянства — і поїзд пірнув у крутій лісовій дорозі. Тисячі світляків шугало влюбому холодному нічному повітрі.

27. листопада.

Вже майже зоріло, коли поїзд заїхав на стацію Порто Уніон. Мій добрий знайомий Люїз, сухий, чорний мулят, дожидав терпеливо від півночі на стації. За годину заїхав я на майдан мого найкращого друга Петра, який увів мене до моєї кімнати. Які ці люди для мене добрі! Чи почувався я в рідному краї так, як між тими вигнанцями долі на південній земній кулі?

28. листопада.

Скоро промайнули хвилі відпочинку в хаті, в котрій мені було все найпривітніше у цій країні. І з якимось м'яким почуттям дивився я за цей

час на буйний виноградник, на помаранчеві дерева, на дерева камелії і на пінзюри, що вінком стоять кругом гостинної хати. Без зайвих формальностей передав мені мій незабутній друг складену на його руку більшу суму грошей, пожертвовану мені від членів філії У. Союзу, а так само без упокорюючих формальностей зробив мені де-які дарунки від себе. Найбільше було мені ним пожертвоване, а найменше відчував я при цьому пониження. — Ох, мій простий і високий душею, друже! Чи зможу я віддячити тобі хоч у десятій частині все це, що зробив ти для мене з першого дня нашої знайомости? Чимало знаходив я гарних людей на моєму віку, та такої аристократичної і благородної душі не доводилося стрічати. І чи повірив би хто, що ти ледви своє ім'я підписати умієш? Ти вбив мою віру в ублагороднюючий вплив освіти і я, як педагог, стаю скептиком.

Куритиба, 1. грудня.

Кілька перелетних зустрічей на де-яких станціях на дорозі з Порто Уніон до Куритиби і врешті зустріч з о. Рафаїлом у Куритибі.

6. грудня.

Вчора увечері прощальна вечерея в салі Тов. ім. Т. Шевченка в Куритибі, весела, щира гутірка, прощальні промови і подяки за мою працю для зорганізування наших поселенців, китиці, одна від шкільної дівчорони, дар у грошах і прощання. Раненько кількох наших куритибців заїхало самоходом і завезли мене на залізничну стацію і поки

поїзд рушив, прийшлося ще раз стиснути долоні моїх куритибських друзів, з котрих де-хто провів мене ще до найближчої стації. На стації Іважувіра прийшлося попрощати останній більший гурток рідних і так врешті болюча душевна операція покінчилася. Мій поїзд їде до С. Павльо.

На пароході Антоніо Дельфіно, 12. грудня.

Залізнична дорога з Сан Павльо до Сантос — це справжнє чудо інженерії. І взагалі аж у дорозі до Сантос я пересвідчився, що і Бразилія має свою культуру і то дивом створену руками відомих європейських линтяїв, Італійців. Сам Сантос — невеликий город при морській затоці з кількома гарними садками і з цілою зграєю дурисвітів. Славний город тим, що через його пристань переходять які дві третині всього збору кави на світі. Була саме неділя, та кароси без уговку зїздилися навантажені кавою і сотки робітників зносили її міхами до маґазинів, при чому чимало дорогого благородного зерна розсипалося і нівечилося. Усі вулиці застелені сірим зерном, — так і видно, що до дрібної скількості цього продукту ніхто тут не звичний. Тут же є і славна кавова біржа, не менше оживлена, як яка європейська біржа грошова. І цікаво, що мало в котрій європейській країні люди пють таку гидку каву, як у Сан Павльо і в цілій Бразилії, де фабрикується під назвою кави субстанцію з паленої фасолі, кукурузи і остаточно кави.

З Сантос до Ріо де Жанейро їхав парохід від

3-ої год. по обіді до 9-ої год. ранку. Ще раз довелось в Ріо доторкнутися землі ногами, побалакати з останніми двома Українцями в Бразилії і перебрати останні дрібніші подарунки. Коли о 4-ій год. по обіді парохід почав відбивати від пристані, ще дві українські руки слали мені з бразилійського суходолу прощальний привіт. А на пароході маю своїми товаришами двох наших молодих богословів, що їдуть до Ужгороду вчитися, і старенького типового галицького хлібороба, що до рідної країни вмірати. Їкниї перед кільканадцяти роками виїхав, такий і вертається: простий, неспішливий, заляканий і недовірливий, тим більш, що в дорозі в Сантос прийшлося йому досить дорого за свою безпорадність і неграмотність заплатити.

Атлантик, 18. грудня.

Цей ночі наш парохід переїхав рівник і сьогодні я належу знову до північної півкулі. По другому боці остався Південний Хрест, що стільки вечорів яснів надо мною, коли я мріяв і згадував минуле, коли снував пляни майбутньої праці для кращої будуччини нашої бразилійської громади, коли тужив за знехтованим життям між ріднішими, коли думками вистелював безкрайї шлях до рідних і друзів. Далеко залишилися береги Бразилії за мною і може в цю хвилю неодна впаде там по наших оселях про мене слово — слово приязне і слово догани. І дивно, як збайдужнів я в цій хвилі і на це, що моя задушевна мрія, побачити Відень, здійснюється, і на це, чи дове-

деться ще раз переживати казку підтропікових ночей. Одно почуваю: що я перетомлений, що результати моєї праці, оскільки не ходить про мене самого, не задовольняють мене, що мій посів падав на ґрунт надто зарослий бур'янами. І почуваю потребу відпочинку, себ-то потребу закутка, в якому я міг би жити душею, тужити до вічного, святого, високого. Дотепер я переживав поезію; тепер чую потребу творити її.

А все ж таки: чого мені на душі так сумно, коли подумаю, що парохід переніс мене на північну земну півкулю? Чого мені сумно?

Розгублені в лісах хатки,
Помаранчевії садки,
Обличчя в тузі спалені
І погляди розжалені
І рідні пісні в чужині —
Ох, не забути вас мені!

Вечірня тиша лісова,
Що нила з наших уст слова,
При ватрі смутком точені
І мріями золочені —
Чи вернеться вона мені
Хоча у сні, бодай у сні?

Чи позбіраю ще колись
Ті перли мрій, що почались
У надрах пущі сонної,
Таємної, бездонної,
І розгубилися по ній?
Чи позбіраю перли мрій?

Бразилія в минулому і сучасному.

Відкриття Бразилії довершили в XV. в. Португальці, даючи новій землі назву *Vera Cruz*, потім *Santa Cruz*, а врешті нинішню назву. В р. 1549 нова португальська провінція дістала першого губернатора в особі жида Томи де Соуза, а в р. 1763 перенесено столицю краю до Ріо де Жанейро, чим дано товчок до сьогодняшнього розквіту города, що своїм природним положенням, підрівниковим кліматом і фльорою мабуть не має пари.

Зараз у початках свого існування мусіла нова португальська провінція переходити довгі роки боротьби з автохтонним населенням Індіан, а пізніше ця боротьба перемінилася у війну поселенців-хліборобів з місіонерами-Єзуїтами. Далі пішла боротьба з наїздниками Французами, поки не прийшлося Бразилії підлягти новому наїздникові, Голяндцям. Що-йно в р. 1654 Голяндці переможені кинули Бразилію на все. Одначе на протязі слідуючого століття витворювалася що-раз більша ворожнеча до Португалії, яка врешті вилилася в повстання у Вілля Ріка під проводом *Joaquín Sá da Silva Xavier*, прозваного Тірадентес. Тірадентеса 21. квітня 1792 р. страчено і повстання

здавлено. Одначе європейські відносини склалися так, що Бразилія без великих жертв здобула свою незалежність. Тікаючи перед Французами, португальський принц Дон Жуан висів ураз із цілим двором в р. 1808 на берегах Бразилії в Баїї (Bahia) і таким робом португальський пануючий рід познайомився ближче з своєю провінцією. В часі перебування у Бразилії португальських двораків ненависть до Португальців змоглася до того, що в р. 1822 (7. вересня) тодішній реґент Дон Педро міг спертися на бразилійських патріотів і проголосити незалежність Бразилії, коронуючи себе 12. жовтня на імператора Бразилії. Такою залишилася Бразилія аж до 1889 р. Дня 15. листопада 1889 проголошено Бразилію федеративною республікою (Estados Unidos do Brasil), а два дні після того вся цісарська семья всіла на парохід, щоб відплисти до Європи. У новій республіці всі давні провінції (числом 21) отримали автономію. Республіка дістала новий, гарний прапор — на зеленому полі жовтий ґльоб і зоряні констеляції, а по середині лента з написом: лад і поступ (*ordem e progresso*).

Сьогодні бразилійська республіка займає простір величини майже Європи, є 16 разів більша ніж Німеччина і начислює усього 31 мільонів мешканців, що належать до всіх рас і національностей. Заселена тільки на окраїнах, внутрі вона мало розсліджена, а ще менше опанована цивілізацією. Найбільш емігрантів отримала Бразилія з Італії, а потім з Португалії. Трохи не 4 мільони населення становлять Неґри і муляти. Найбільшу скількість населення виказує провінція Мінас

Жерайс (5,788.000), друге місце займає С. Павльо. З огляду на малу смертність (головно у першому поколінні емігрантів) і велику кількість дітей (15—20 дітей в сім'ї не є тут небуденщиною) число населення скоро зростає.

При сучасній децентралізації (з 15. листопада 1889 р.) кожна провінція має свою власну конституцію, свого президента, свій сойм, власну адміністрацію, зберігаючи при тому принцип унії. Осібні громади мають так само свою автономію і є зв'язані з центральною владою тільки органічними законами провінції. Законодатна влада спочиває в руках парламенту і сенату; виконуюча влада в руках президента республіки.

Бразилія є сьогодні крайною *par excellence* хліборобською. Нові поселенці дістають від уряду наділи величини 12—25 гектарів (шакри) за дешеву ціну на річні сплати, при чому перших 5 років їх звільняється від оплат. На перших 6 місяців вони дістають також харчі, а врешті від поміщення для емігрантів на острові квітів, біля Ріо де Жанейро, аж на місце осідку уряд перевозить їх даром.

Нових емігрантів поселяють на місцях не обнятих культурою, у пралісах. Вони мусять цю культуру в праліс внести. Важка це праця і не один поселенець уже в початках зневіриться і працю кине.

А відбувається добування землі під управу в цей спосіб: Перш усього треба зробити „роси“, себто викорчувати праліс. В часі вільному від дощів поселенець починає боротьбу з пралісом

тим, що „фойсою“ (своєрідним серпом на довгій ручці) і „факом“ (довгим, схожим на шаблюку ножем) витинає спідню рістню лісу, бамбуси, ліяни (ціпос) і інші, звичайно колючі, хащі. Потім підтинає він менші дерева, а врешті береться до велетня, з яким приходиться йому звести важку боротьбу. Велетень, падаючи, захоплює по дорозі менші, підтяті дерева і повалює їх своєю вагою. Цінніщі пні засипаються після цього землею, щоб зберегти їх підчас палення рос. Коли „вифойсовані“ хащі висохнуть, тоді ясного, спокійного дня відбувається палення рос, до котрого вимагається великої вправи і розуміння. Такі роси родять гарно кілька років; пізніше треба їх залишати на кілька років, щоб вони заросли молодняком, й робити потім нові роси. Ця дика, примітивна господарка нищить чимало цінного дерева і для європейця вона являється передпотопною і нераціональною; одначе в Бразилії ще не скоро прийде пора на інший спосіб боротьби з дикою природою. Треба і так дивуватися, що людина зуміла до тої міри запанувати над цією країною, такою лячною своєю дикістю.

Найбільшим багатством Бразилії є під сучасну пору кава, котрої вона продукує у скількості $\frac{3}{4}$ всієї свігової продукції. Найбільше продукує кави С. Павльо; в провінціях, заселених Українцями, в Парані і в С. Катаріна, кави мало.

Незвичайно важкої праці вимагає управа кави; але й приходи від цієї праці не аби-які. Плянтації кави уявляють собою гарну картину. Рядочками стоять 2—5 м. високі дерева з темно-зеленим, ли-

скучим листям, з білими квітками і ясно-червоним овочем, що нагадує трохи черешні; в кожному криється по два зерна кави. (Часами трапляється тільки одно кругле зерно, котре продається під назвою „мокки“ і належить до найкращого сорту кави.) Взагалі знавці переконалися, що бразилійської кави ніяка інша не перевищує доброту.

Кава вимагає лагідного, рівномірного підсоння і вдається найкраще в сторонах з пересічною температурою між 15 і 27° С. Отже найкраще вдається вона між 28° північної і 30° південної ширини, на узгір'ях 400—700 м. високих. В С. Павльо в р. 1918 простір землі під управою кави займав 1,000.000 га. З усієї світової продукції кави, яку обчислювали в р. 1918/19 на суму 15,485.000 мішків (по 60 кільо), випадало на С. Павльо 8,250.000 мішків.

Попри каву Бразилія, головню Пара й Амазонас, продукують какао. Дерево какао росте ще здебільшого дико і досягає 6—8 м. висоти. Трохи не цілий рік знаходиться воно у квіті. Овочі збирають двічі в році. Управа какао належить до найбільш рентовних. В р. 1919 Бразилія вивезла 62,584 тонн какао та її продукція у світовій займає п'яту частину.

У провінціях, заселених нашими поселенцями, в Парані і в С. Катаріна, найбільшим багатством є ерва матте, яку звуть також паранським чаєм. Росте вона по лісах, звичайно в дикому вигляді; ніким не саджена, між 20 і 30° південної ширини на вишині від 500 м. починаючи. Серед лісу пінетрів, імбуїв, кедрів — ці на кілька метрів високі де-

рева матте з густим, лискучим, темно-зеленим, грубим листям стаювають велику прикрасу паранських лісів.

Без ерви матте неможна увити собі життя паранських і санта-катарінеських лісових мешканців. Бразилієць ще не протре як слід очей зо сну, а вже халає за „куру“ (з тикви зладжена, часами гарно різблена й окована сріблом чарка), насилає в неї роздріблене листя матте, перемішане з патиками з віття, наливає кипяток і „бомбою“ (різбленою, звичайно срібною цівкою) смокче гіркий, зелений шімарон (chimarrão). Цій приємности віддається бразилієський „кабокель“ з перервами цілий день. Першим питанням бразилієця, коли увійти до його дому, є питання: toma chimarrão? (п'єте шімарон?). Попри це п'ють ерву матте цукровану так, як чай, гарячу й охолоджену, під назвою „ша матте“.

В Європі матте ще не здобула собі популярности, одначе знавці вінюють їй велику будучищу, приписуючи їй чимало прикмет як середникові, що причиняється до заспокоєння спраги, кращого травлення і лікування нервозних недомогань жолудка та врешті лагодить голод.

Законом приписано, що віття ерви матте можна обтнати аж у третьому році після попередніх зборів, в часі від 1. мая до 30. вересня. Обтате віття зараз же на місці перетягається крізь полум'я вогня, потім очищується з грубших пати-ків, звязується у вязанки й сушиться або безпосередньо над вогнем (сагіжо), або над жарою, що доходить під вязанки ерви з печи проводом

(barbasú). Перший рід сушення робить ерву більш гіркою і придає їй посмак диму. Коли ерва висушена, тоді відбувається процес її дрібнення в т. зв. „мальядорі“, що нагадує наш кират до молочення збіжжя. Кінь кружляє її тягне по сухому віттю валець у виді стіжка, в якому понабивано чимало деревляних зубів. (Випахідником мальядора мав бути наш селянин.) Потовчене листя wraz із дрібнішими галузками продається до млинів для матте, де відбувається мелення її сортування ерви.

Збори ерви (сафра ерви) — це властиві для наших поселенців жнива її ерва становить головний середник збагачування нашої еміграції. Бразилійські зимові місяці (червень до вересня) виповнені головно сафрою ерви, роботою при її сушенні, меленні і воженні до найближчих містечок. Цілі валки величезних, важких возів із сірими „тордами“ перетягають у тім часі страшно розбитими дорогами, нагадуючи колишні старі чумацькі часи на Україні.

Хоч ерва матте дотепер в Європі мало популярна, одначе р. 1915 виказує цифру 76.000 тонн експортованої в цьому році ерви. Поки-що вивозять її найбільш до Аргентини. Пересічно продукує Бразилія 100.000 тонн ерви річно, між чим львина частина припадає на Парану.

Іншим багатством Бразилії є цукрова троща, котру до р. 1828, поки не прийшла черга на цукрові буряки, обертали на всю світову продукцію цукру так, що бразилійський цукор довгі віки опановував усі світові ринки. Попри це з цукрової трощі

виробляють спирт і горівку, а врешті рум. Одначе провінції, заселені Українцями, не дивлячися на великі їх багатства тропі, з котрою приходиться нашим поселенцям вести безушпинний біц, цукрової тропі продукують мало.

Таксамо вбогими є сторони, де живуть наші поселенці, на овочі, котрих Бразилія має чимало. З багатства овочевого, в якому перше місце займають банани, ананаси, виноград, помаранчі, ман'ги, мармеллі та инше, по наших оселях знайде тільки помаранчі й виноград, а потрохи брескви.

В околицях, заселених Українцями, як і взагалі в цілії Бразилії, головним хліборобським продуктом є кукуруза, котра вдається тут найкраще, головню після зроблення свіжої роси. Вона дає поживу хліборобові і його худобі (коням вона заступає овес), її листя служить за постіль, а врешті до сигареток замість європейської бібули. Звичайно вдаються у Бразилії подвійні жнива в році. Чимало бразилійської кукурузи йде на вивіз за границю (в р. 1918 вивезено 14.275 тоні) і тому для наших поселенців є вона найпевнішим джерелом приходу з хазяйства.

Побіч кукурузи вдаються місцями пшениця (в р. 1918 її збори принесли 130.000 тоні) і жито, головню в Парані і в Санта Катаріна. (В цій останній провінції бачив я ці збіжжя кращими, ніж на галицькому Поділлі.)

Рижу, котрого продукув Бразилія доволі багато, наші поселенці не сіють, бо високо положений терен під його управу не надається. Зате

засвоїли собі наші поселенці чорну фасолю, котра становить ураз із рижом і мукою з мандіоки щоденну їх поживу, і треба признати поживу смачну й поживну. Не дивлячися на це, що без чорної фасолі не обходиться ніодна кухня в Бразилії, її вивезено в р. 1917 на вагу 93.428 тонів. До чорної фасолі вживають Бразилійці як приправи муки з мандіоки, котра вдається тут усюди і котрої управа незвичайно рентовна. Сама провінція Ріо Гранде до Суль продукує річно поверх 40 мільонів літрів муки з мандіоки. Мандіоку, з котрої виробляють також тапіоку, або бразилійське саґо, їдять також вареною і вона нагадує своїм смаком молоду картоплю, тільки у смаку вона солодша. Подібні смаком до вареної мандіоки є солодкі картоплі, *batatas*, котрих управа легка й дає гарні результати.

Продукція Бразилії обітмає також тютюн (найкращий у Баїї), котрого Бразилія вивезла в р. 1919 на вагу 43.280 тонів; бавовну (головно в північних провінціях), котрої продукція може в будуччині займати перше місце у світі; кавчук (головно над рікою Амазоною) і т. д.

Численні роди пальм, які ростуть по лісах усей Бразилії у великій кількості, служать людям за поживу, паливо, прикрасу й служать до виробу одежі, посуду, шнурів і т. д. Перше місце у світі пальм займає кокосова пальма, котра видає овочі 4—5 разів у році. Популярна пальма „кокейро“ родить смачні горіхи, а її листя служить за поживу для худоби. Далі продукує Бразилія у великій кількості ваніллю, велике багатство лічни-

чих зел, кільканадцять родів хінових зел і дерев. ріцїнус і н., та врешті безліч дерев, з котрих де-які велитенські, дуже тверді й гарно забарвлені надаються дуже до виробу меблів. На жаль дотеперішня система роблення рос винищує цінні ліси країни і пропадають марно мільйони. Багатство бразилійських дерев майже не вичерпаєме. В Парані і в С. Катаріна зпоміж дерев найпопулярнішими є „пїньо до Паранá“ (пїньїро) з пересічною висотою 15—20 м. (часами до 40 м.) і з грубістю до 2 м. в перекрої, та імбуя, що своєю твердістю заступає нашим поселенцям дуба, котрого Бразилія не знає.

Великим багатством Бразилії є худоба, котрої плекання коштує тут небагато з огляду на лагідне підсоння й великі простори не справленої землі.

Ліси Бразилії, що вже сами собою своєю буйною рістнею і багатством своєрідної флори являються виїмковими на всій землі, завдячують свою красу ще незвичайному багатству птахів, звірів і метеликів. Самих пестрих попугаїв начисляє Бразилія 85 родів; колибрів (beijaflor-цілуйквіт) поверх 20 родів, 23 роди шуліків, 8 родів сов, усякі бажанти; а серед усього цього царства пташні „тукано“, „дурний Іван“, своїм забарвленням пірря займає перше місце.

Годиться врешті згадати про мінеральні багатства Бразилії, якіт не хибує ні золота, ні заліза, ні мангану, ні міді, ні цини, ні плятини, ні вугля, ні нафти, ні врешті діамантів (найбільший діамант Бразилії, „estrella do Sul“, знай-

дений у р. 1853 важив брутто 254,5 каратів і був проданий за 1,200.000 мільреїсів), ні інших цінних каменів. Та всі названі багатства, дякуючи відсутности підприємчивого духа приватних капіталістів та відповідної адміністрації, спочивають досі в землі і мабуть не скоро Бразилія знайде шлях до добування своїх скарбів, якими вона мабуть з усіх країн найбільш обдарована.

Загальні замітки про українських поселенців у Бразилії.

В таких умовах, на такому ґрунті і під такими впливами розвивається життя української еміґрації, що влилася в цю пустиню в р. 1896 і в пізніших і розпливлася головню по провінції Парана і Санта Катаріна (в північній її частині), а в часті і в Ріо Гранде до Суль і С. Павльо. Сьогодні кількість української еміґрації у Бразилії доходить до числа 35.000 душ, а враз із аргентинською оазою до сорока кількох тисяч душ*).

*) Попри перечислені в першій частині українські оселі треба згадати ще де-які дрібніші гуртки галицьких Українців, що розгубилися серед моря чужини і останками сил борються проти національної смерті. І так у провінції Сан Павльо в колонії Паріквераассу живе приблизно 25 наших родин, що приїхали сюди в 1899 р. Це переважно хлібороби, управляють каву, банани й инше. Змішавшись з Поляками, вони витворили якийсь дивоглядний волянік, понесувавши і рідну і польську мову. У цій провінції живуть наші поселенці ще й по инших оселях, розкинуті по кілька родин. — В Еспіріто Санто на фазенді Помбаль у місцевості Ратакі живе 9 свідомих наших родин. — У Ріо Гранде до Суль в колонії Ерешім живе 12 наших родин, в Іжуї (Ijuhy) начислюється 30 українських родин, між якими старі виселенці почувають себе Українцями, а їх діти уже перейшли

Незвичайно важку має ця еміграція минувшину і як би не те, що тільки малий відсоток виселенців опинився на бразилійському березі з незначними фондами, підчас коли загал привезено на кошти бразилійського уряду, то мабуть не багато приїзжиків було б перетривало перші роки. Найприкрішими були перші місяці, коли їх тримали після приїзду на „острові квітів“ біля Ріо в нужденних будках, у тісноті, в нехарстві, на нужденних харчах, у жаркому кліматі. Недуги десяткували нещасних і немає майже семі, яка не заплатила б молохові „острова квітів“ данини у формі людського життя.

Пізніше поселенців переводили на місця поселення, в лісові пуці, куди треба було звичайно перебиватися з „фойсою“ і з „факом“ у руках крізь гущавину, яку знають тільки бразилійські праліси, і тут діставали вони на сплату земельні наділи т. зв. шакри (40 галицьких моргів) — звичайно в горбовинній стороні, далеко від залізниці. Спочатку уряд будував і хатки, маленькі, провізоричні; та звичайно приходилося поселенцям в початках жити в будках з віття, критих пальмовим гиллям. А щоденною поживою поселенців було насіння з пінєйрів, яке їли печене, варене, а то випікали і хліб з його муки. Щасливим був той, хто міг роздобути за дорогі гроші чорну

процес асимиляції. В оселі Жагварі (Jaguary) живе 20 наших родин з Брідцини, які приїхали сюди з перших. Вони москвофіли і до національної справи байдужі. Врешті в оселі Гварані Пампінас посеред яких 80 родин наддніпрянців живе кілька родин галицьких Українців.

фасолю, або муку з мандіюки, котрі й по сьогоднішній день є, побіч рижу, головною стравою автохтонного населення і наших поселенців.

Тому, що українські оселі лежать звичайно в лісовитій, гористій стороні, де тільки місцями можна з землею упоратися і зневолити її до родження, ці оселі є незвичайно широко розкинуті і комунікація між особними односельчанами доволі утруднена. Про раціональну господарку ніхто поки-що не думає. Все ще оселя представляється густим лісом, в якому тільки сям і там кожного року прорубує фойса гущавину, а вогонь спалює її, рівночасно справляючи землю. І на цих прогалинах, де стоять обсмалені пінеїри, стовбурі імбуїв або інших дерев-велетнів, і де з землі стремлять гострі відземки стятих хащів, де валяються пні стятих дерев, або недопалені конарі — хвилюють ниви з житом, а місцями і з пшеницею, а найчастіше з височезною, грубозернистою кукурузою. Слідуючого року сусідній пматок лісу, чи гущавини (капоеїри) мусить гинути під сокирою, фойсою і вогнем, а недавня нива швидко вкривається буїною, непроходимою гущавиною. Тільки невеличкі пматки землі прочищує рука поселенця на протязі років важкої праці і на них садять мандіюку, картоплю, або батати (рід солодкої картоплі). І тому рідко в котрих сторонах наші поселенці вживають при управі ріллі плуга; їх плугом ще й сьогодні, як перед тисячами років, є сапа. І тому, що й головний продукт і багатство наших поселенців, ерва матте, не терпить сонця й любить мати над собою холод пінеїрів і інших

кріслатих високих дерев, — то й усі наші оселі в Парані і в Санта Катаріна — це на ділі ліси, перерізані мізерними польовими доріжками, в яких криються хати, що теж здебільшого лежать далеко від дороги. Тільки біля хат бачимо трохи вільнішого простору, майдан, а де-де і садки, в яких цвітуть брескви і золотяться помаранчі, або зеленіють виноградники. Європейської садовини нашим поселенцям важко доплекатися, бо її винищують у перших роках мурашки, а пізніше всякі паразити, а врешті квіт виморожують морози (садовина цвіте звичайно за скоро по причині наглих пересkokів від стужі до спеки і навпаки), а овочі винищують птахи, між якими першу роль грають попугаї.

Взагалі наші бразилійські поселенці мають до діла з великою кількістю ворогів свого хазяйства. Мурашки, що виводяться так чисельно, як у ніякій иншій країні, нищать засіви, городовину й садовину. Морози (вони доходять до 7—8° нижче нуля), получені з мряками, в чи раз більш дошкульні й шкідливі, ніж галицькі морози. Літні спеки часто випалюють засіви. Часами трапляється язва саранчі. А врешті готове вже зерно (збіжжя, кукурузу, фасолю) точать червачки і його важко дотримати до другого засіву. Худоба терпить (головно зімою) від недостачі паші, бо трава, тверда й колюча, мало надається на пашню; а з другого боку вона терпить чимало від угрів, які вкривають її безлічю ран. Врешті утруднює хазяйство сам терен і відсутність комунікаційних середників. Тому, що в долинах звичайно не

вдається ніщо, хлібороб мусить сіяти і збирати на узбіччях горбів і мусить добре напрацюватися, щоб зібрані плоди позносити на плечах до дому. А коли приїдеться йому надвишку зборів доставити до найближчого містечка на ринок, то знову приходиться йому переборювати труднощі неможливих доріг. І тому він вибирається звичайно возом (каросою), критим полотняною будою (тордою); до неї запрягає від 4—8 коней, або мулів, які побренькують безлічю дзвінків, щоб у гущавині, на вузьких, крутих доріжках заздалегідь остерігати стрічну каросу. Одиною кращою стороною життя бразилійського господаря є це, що клімат не домагається від нього будівання хазяйських будівель для худоби і для жнив. Уся худоба, кіньми починаючи, аж до безрогів включно, плодиться і впростає свobodно в гущавині шакра хазяїна.

Годиться згадати ще про одну язву, яка на коїла чимало горя в громаді наших поселенців, — про безліч гадюк і їдовитих павуків (тарантуль). Головно в часі фойсовання в непроходимій гущавині робітник наражений на кожному кроці на небезпеку. Та в останніх роках наші поселенці навчилися вести боротьбу з гадюками і навіть кожна оселя з ловлі гадюк зробила одно з джерел своїх приходів, звичайно на загальні справи. Сьогодні в кожній оселі є спеціальні скриньки, в яких переховується і відсилається зловлені гадюки до спеціального інституту в С. Павльо і в кожній оселі є по кілька приладів до встрікування проти гадючого укушення гадючого серум,

яке названий інститут видушує з присланих гадюк. Сьогодні вже її шкільна дівтора уміє ловити гадюк, притиснувши їх патином при голові і схопивши пальцями при самій голові. А на випадок нещастя серум на протязі кількох годин вилічує вкученого зовсім.

Тільки незначний відсоток нашої еміграції становить клясу робітників, ремісників, або дрібних купців (у Бразилії Жидів немає зовсім; їх місце займають Турки, Сирійці і н. поселенці зо сходу). І тому вся наша еміграція уявляє собою одноцільну своїм становищем і економічним побутом клясу.

Коли взяти під увагу автохтонне лісове населення т. зв. кабоклів і взагалі населення осель, не виймаючи освіченої верстви, то треба сконстатувати, що наші поселенці, хоч і як вони відстали від культурного і соціального розвитку нашого сучасного селянського населення в ріднім краї, все ж таки являються чинником культурним. Коли зимою почне дошкулювати Бразилійцеві мороз, він розпалює в ночі ватру і пригріває до неї продрогле тіло, а в день, коли заясніє сонце, він цілий день вигрівасться на його промінні. Одинока його пожива — чорний „фіжон“ (фасоля), риж із мукою мандіюки, а врешті солодкі „батати“. Та й ці продукти він счаста добуває за гроші у нашого поселенця, не дивлячися на те, що у нього нераз буває землі в десятеро більше, ніж у цього кольоніста. — Не краще представляється більш освічена бразилійська громада. Її ідеал примітивні кінські перегони, гра в карти, чарка і жінки, а врешті вічні „фести“, з безлічю штучних огнів („фогетів“)

і з музикою. Немає одних уродин чи імянин, чи весілля в оселі, які не були б получені з музикою і з фогетами, байдуже, що на ці паради приходиться гроші позичати.

Ця примітивність життя автохтонного населення має для нашої колонії ті добрі сторони, що асиміляційні впливи на неї доволі слабі, і що наші колоністи являються тут важним чинником, тішаться пошаною і прихильністю автохтонів. Та з другого боку це й шкодить нашій громаді, бо плекає в ній відсталість від культури, зберігає її в цьому консерватизмі і неграмотности, які вона винесла з рідного краю з панських економій.

Єдиним національним чинником, а враз і чинником культурним для наших поселенців являється церква, але і вона поставлена тут зле, виказує за мало служителів і — рішучо за мало служителів, свідомих своїх місіонарсько-педагогічних і горожанських завдань. Вправді наші поселенці не жалували ні труду, ні грошей і набудували церков за багато, та мало між цими церквами будівель, котрі будили б своєю архітектурою, розмірами і внутрішньою декорацією який інтерес. Тільки церкви в Антоніо Олінто, в Ірасемі, Прудентополі і в Дорізоні (всі вони деревляні) своєю українською архітектурою заслуговують на назву українських церков; все инше — це мізерні, ні трохи не українські, каплиці.

Ще гірше представляється справа духовенства. Чотирьох світських священиків і п'ятьох священиків з Чину С. В. В. на простори величини що найменш Сх. Галичини, та й до того при немож-

ливій комунікації— цього рішучо мало. Але і праці та вимогів тих небагатьох священників не доцінює загал, як годиться, бо навіть 3—4 мільреїсів річного податку від хазяїства на утримання священника народ не охочий платити.

Коли так мізерно представляється справа церковна, так чого сподіватися від справи шкільної?

Бразилія не знає шкільного примусу і поки-що лишає також дорогу приватній ініціативі, не забороняючи вповні навчання дітей і в часті на рідній мові дитини. До муніципальних, офіційних, шкіл наші поселенці дітей посилають неохочо і дякуючи акції духовенства і свідоміших одиниць зпосеред загалу, українських шкіл по наших оселяхросло доволі. Та ці школи своїм уладженням нагадують галицькі сільські школи з половини минулого віку. Бразилійський уряд в останніх часах признає урядові субвенції вчителям з сьакимитакими кваліфікаціями і вимагає від них, щоб вони придержувалися приписаної програми і хоч по трохи навчали португальської мови.

Так само мізерно представляються й інші сторони культурного і соціального життя, по причині загальної неграмотности нашої кольонії та відсутности діяльних провідників. Що-правда, майже в кожній оселі знайдеться якийсь читальняний дім, якесь товариство „Просвіта“, чи товариство ім. Т. Шевченка, та на домі звичайно і кінчиться з вище поданих причин. Навіть роззові кооперативної діяльности стали на дорозі важкі перепони і вона не змогла розростися.

Чимало нарікається у Бразилії на наше духо-

венство, немов би воно було причиною цього духового і соціального застою нашої тутешньої колонії, — та ті, що дорікають духовним, мають мало рації. Могло духовенство зробити більше — я не перечу, та все ж таки висліди роботи духовних рішучо кращі, ніж світських інтелігентів. Щоб впевнитися в цьому, найкраще пригадати історію дотеперішніх емансипаційних спроб бразилійського українського громадянства.

Всі вони скінчилися невдачами і то на мою думку причиною всіх тих неповіднень була вузкоглядність і політичне та релігійне сектантство ініціаторів, які були зразу ж вождями без армії, нехтуючи душевні почування 90% населення, яке стоїть під церковними прапорами.

І хоч не хоч, мусить кожний безпристрасний знавець нашої бразилійської історії признати, що тільки духовенство своєю духовною роботою стримало, або принаймні спараліжувало процес денационалізації нашої бразилійської еміграції, прив'язуючи її до рідної церкви і до свого обряду і ставлячи перші кроки на шляху створення української школи і гурткового життя. Ця робота духовенства далеко не вистарчаюча, одначе на ділі це поки-що одинока доцільна праця, яка все ж таки зазначилася українською газетою, сякою-такою, в патріотичному дусі веденою, прудентопільською школою сестер-служебниць з бурсою для посторонніх учнів, звідки вийшла львина частина вчительок, кількох інших таких же шкіл, а врешті кількох шпиталів.

Ось у яких умовах прийшлося мені класти кравугольний камінь під нову організацію після мого приїзду до Бразилії! Вичувши всі хиби дотеперішніх спроб і настрої загалу; зрозумівши, що всякі спроби будуть згори мертворожденні, оскільки не підопре їх духовенство, — я намагався знайти дорогу компромісу, щоб до нової акції приєднати всі елементи: і лівих і правих і духовних і світських. Не легка це була праця, одначе після кількох місяців впертої агітації і персвазій я мав ґрунт підготованим остільки, що на дні 7—9 липня 1922 р. міг скликати до Дорізону делегатів від усіх наших осель у відношенні процентовому населення і на зїзд приїхало сорок кількох ad hoc вибраних делегатів так, що тільки три оселі лишилися на зїзді не заступлені.

Мені самому прийшлося скласти статут, самому три дні проводити зборам, самому реферувати і лагодити усі противенства.

В основу статуту поклав я всенародню організацію політичну, освітню й економічну, намагаючися обняти і едисциплінувати усі боки життя нашої еміґрації, школою для дітей починаючи, а кінчаючи на найстарших, при чому я звернув головну увагу на доростаючу молодь, котрій загрожує моральна і національна загибель найбільше.

Щоб усі елементи притягти до „Українського Союзу у Бразилії“, я намагався дати йому атрибуту давнього галицького Народнього Комітету і Шкільного Союзу й Просвіти і врешті атрибуту усіх наших інституцій економічних, Сельським Господарем починаючи, при чому на місце одного

президента вибрано директорію трьох президентів, з котрих один як „*primus inter pares*“ на протязі трьох місяців виконує обов'язки президента. Директорія враз із іншими членами виділу становить Головну Раду Союзу. Поруч неї працюють виділи двох автономних секцій: просвітньої й економічної, зв'язані з Головною Радою остільки, що вона має змогу давати напрямок їх діяльності і цю діяльність контролювати. А врешті делегати Українського Союзу для осель зв'язують філії по оселях з централею і нормують їх працю. З огляду на взаємне недовір'я, нерозуміння суті організаційного життя та інші перепони прийшлося поки-що зрезигнувати з визначення постійного осідку для організації і зробити її мандрівною.

Мною ціллю і бажанням було знівелювати все це організаційне каліцтво, що зродилося без пляну на нашому бразилійському ґрунті, і я намагався довести до цього, щоб існуючі товариства або порозв'язувалися, або перемінилися у філії Союзу. Та тільки по декотрих оселях таке зробилося; на багатьох оселях прийшлося робити уступки до того, що залишено давні товариства з давніми статутами і назвами з тим, що вони тільки приступають до Союзу як його філії. Це і було причиною тертя і непорозумінь, котрі не перевелися і досі. Все ж таки на протязі кількох місяців повстали філії Союзу трохи не по всіх оселях і потреба ще одного року праці, щоб бразилійська еміґрація перетворилася, хто зна, чи не у зразково зорганізовану українську громаду.

На жаль ця громада не має майже ніяких

провідників. Світські інтелігенти, що приїхали сюди з Галичини, не могли зжитися з тутешніми умовами життя. Інтелігенти, що виростили вже на бразилійському ґрунті, переймили всі хиби автхтонної інтелігенції, відстали від української душі й пішли на службу чужим богам. Наддніпрянські інтелігенти не розуміють душі галицьких селян і намагаються експериментувати на ній пропагандою, як уже не повної релігійної анархії, так принаймні православ'я. — На полі бою осталися одні духовні. Та між ними мало кваліфікованих народніх робітників, свідомих завдань українських місіонарів*). Це і родить нехить до духовенства, котра місцями виражується у явну ворожнечу, що може внести в цю нечисельну, малограмотну нашу громаду не бажаний фермент, який чи не відібеться погубними наслідками з огляду на збереження цею громадою національного обличчя і національної душі.

*) Першим приїхав до Бразилії ветеран і передтеча наших місіонарів, о. Волянський, та його побут серед бразилійської еміграції тривав коротко. Пізніше працювали тут, хто довше, хто коротше: о. Кизима, пок. о. Роздольський (світськ. свящ.), о. Мартинюк, о. Михняк, о. Хмільевський, пок. о. Сімків, о. Титла, о. Верезюк (світськ.), пок. о. Гарасимович — а досі працюють — Василяне: о. М. Шкірпан, о. Кл. Вжуховський, о. Раф. Кривницький, о. Ян. Коцаловський і о. Б. Турковид — і світські: о. П. Процьків, о. Ом. Ананевич, о. І. Михальчук і о. П. Осінчук. Тут годиться згадати і про одного з найстарших духових, о. Петрицького, котрий приїхав жонатим і тому не отримав дозволу виконати своїх душпастирських занять. Якийсь час він, не дивлячися на заборони, працював як священик, та останніми часами займається виключно своїм садком, винницею і пасікою.

Одиноким способом, щоб цю нашу колонію врятувати від загибелі, являється на мою думку виховання місцевої інтелігенції тому, що імпортована інтелігенція з рідного краю до бразилійських умов життя не надається. У Бразилії треба духовенства зпосеред автохтонного українського населення і такої ж світської інтелігенції, котра узяла б провід усього політичного, культурного і соціального життя, котра б врешті на становищі публичних вищих урядовців виборювала наші еміграції значіння, яке їй без сумніву належить. Сьогодні Бразилія наших хліборобів шанує і любить та ставить їх вище польських, та все ж таки офіційально українська національність Бразилію і досі не признана: наші 40 тисяч поселенців служать до збільшення статистики Поляків. Треба узяти в руки школу, доростаючу молодіж, котра цурається вже своєї церкви, своєї мови, переймає від бразилійців усі хиби, пянствуванням і картами починаючи, а на револьвері і „факу“ кінчаючи; треба зайнятися грамотністю і духовим життям старих; треба врешті видобути наших поселенців з цього примітивізму хазяїнування і зрівняти їх під цим оглядом, як уже не з німецькими, так принаймні з італійськими поселенцями. Сьогодні наші поселенці після десятків років важкої праці являються бідаками; пересічне майно нашого колоніста 5—10 тисяч мільреїсів — отже найбільш тисяча доларів. Коли б наші бразилійські поселенці вклали цю працю в землю канадійську, їх доробок перевершував би пересічно суму 10 тисяч доларів. Молодшому поколінню за-

грожують ще гірші матеріальні умови, бо йому вже тяжче добути землю, воно вже не таке охоче до праці і під оглядом життєвого досвіду воно — виховане в лісах — вже далеко убожше.

Щоб усім тим недостачам зарадити, я поклав одним з перших завдань У. Союзу створення українського виховавчого інституту, в якому виховувалася б українська бразилійська молодь на свідому інтелігенцію, що переняла б згодом у свої руки цілий провід нашого бразилійського громадянства. А щоб добути фонди на утримання цієї конечної інституції, я намітив Союзові як одну частину програми його діяльності створення української кооперативної гуртівні і земельного банку. Чи моя задушевна мрія буде зреалізованою, годі передбачити. Робітників мало, зрозуміння серед загалу ще менше, хоча доброї волі в одиниць не хибує. А з другого боку тут загаль інтелігенції ще не затроєний тим спекулятивним трійлом при громадській роботі, як напр. у Канаді. І праця у Бразилії для одиниць з апостолятом у серці незвичайно вдячна і морально рентовна. Найлегше було б виповнити завдання піонерів нашого бразилійського відродження о. о. Василянам. Та чи вони зрозуміють своє завдання українських місіонарів-громадян і чи схочуть цьому завданню пожертвувати сили?

Атлантик, при берегах Африки,
кінець грудня 1922 р.

ЗМІСТ:

	Стор.
На морі	11
Під бразилійським небом	45
В лісах Парани і Санта Катаріни.....	50
На „кампах“ Аргентини.....	141
До Бразилії.....	170
Бразилія в минулому і сучасному.....	186
Загальні замітки про українських поселенців у Бразилії.....	197

Справлення помилок

сторінка	стрічка	надруковано:	треба:
13	7	згорн бозодня	безодня
22	9	здолу Еспанського	еспанського
30	12	згорн 3200	4200
47	13	згорн Сан Поольо	Сан Павльо
51	14	згорн 25 років	28 років
74	9	здолу повірнати	порівняти
105	12	згорн країні	картині
112	8	здолу „торву“	„торду“
113	13	згорн кемпами	кампами
116	16	здолу машшестрами	вішшестрами
137	1	згорн лістах	містах
155	12	здолу країни	в країні
155	5	здолу „R. S. Senyszyn	„R. P. Senyszyn
161	16	здолу широком	широким
161	8	здолу (place)	(plаça)
162	2	згорн „place“	„plаça“
162	9	згорн 50.000	30.000
162	11	здолу мнмиміттю	мимохіттю
169	11	здолу фарм	форм
173	14	згорн бразиліяць	бразилієць
182	15	здолу своє імя підписати	читати й писати
189	4	згорн (сіпос)	(сіпос)
191	12	згорн (chimarão)	(chimarão)
191	13	згорн „кабокель“	„кабокльо“
191	15	згорн chimarão	chimarão
195	6	здолу місце	місце
197	11	здолу Паріквераассу	Парікверассу